

B2-páholy

Pár éve drámát írtam a Gyulai Várszínház számára Kerecsényi László várkapitányról, aki példátlanul hosszú ideig, hatvan napig állt ellen Pertaf basa ostromának a gyulai várban. Amikor a dögvész, az amúgy is leromlott legénység megfogyatkozása, illetve a várban tartózkodó asszonyok, öregek és gyerekek helyzetének válságossá fordulása rákényszerítette, föladta a várat Pertafnak, annak fejében, hogy a basa szabad elvonulást biztosít a várbeliek számára. A pasa ígéretéről vagy nem tudtak, vagy nem akartak tudni a janicsárok, mindenesetre hadizsákmány reményében rátámadtak az elvonulókra, sokukat megölték és kifosztották, ugyan sokan maguk is rajta vesztek a szabad rabláson. Kerecsényit annyira felháborította ez a szőszegés, hogy egyenesen Pertaf sátrába vágatott panasztevésre, és vesztére. Foglyul ejtették, rabláncra fűzték, és nem sokkal később ki is végezték. Miért mesélem el ezt? Mert Kerecsényit a hatvan helyét megálló nap, az észszerű várfeladás, a várbeliek megmentésére tett utolsó heroikus kísérlete ellenére sem tekinti az utókor hősnek, a kevésbé árnyaltan fogalmazók egyenesen árulót emlegetnek. Szemben Zrínyivel – és ez itt semmiképpen sem szembeállítás szándékozik lenni –, aki nevezetes kirohanásával máig emlegetett hőse hőskultuszban szívesen elmerengő történelemszemléletünknek; a várból kitorése szólássá nemesedett egy idő után a magyar ajkakon, ha valaki hirtelen és felindultan távozik, azt mondjuk rá, kirohant, mint Zrínyi. De miért nem rohant ki Kerecsényi is? Gyávább volt szigetvári kollégájánál? Aligha. Még szót ejtünk erről. Zrínyinek, ha kis szerencséje van, nem kell kirohannia, igaz, akkor hőssé sem válhatott volna. A szultán ugyanis, aki három vár móresre tanítására és példás lerombolására érkezett roppant seregével Magyarországra – ez a három vár Eger, Gyula és Szigetvár volt –, s fővezérletét Szigetvárra tette, napokkal Zrínyi kirohanása előtt már sörbetet majszolva Allah puha párnáin ücsörgött valahol odafenn, míg lélek hagyott testét, így halálát leplezve, gondosan őrizték a sátrában. (Ha kiderül, hogy a nagy Szulejmán meghalt, az demoralizálta volna a hadakat, és lehetségesen elvonultak volna a vár alól.) De Zrínyinek ebben is „szerencséje” volt. Ahogy abban is, hogy az ő vára gyűlékonyabb volt, tehát ha nem rohan ki, a törökök egyszerűen rágyújtják a lerombolt építmény maradékát, és benne ég katonáival együtt. Aznap este sült Zrínyi kerülhetett volna a halott szultán gyászasztalára, főfogásnak. Kirohanása tehát, bár döntés előzte meg, kétségtelenül kényszer volt. Zrínyi akkorra már nem volt alkuképes. Kerecsényi döngölt falakkal erősítette meg Gyulát, amely nem kapott lángra, azt lerombolni lehetett csak. (Nem Pertaf törte meg a falakat, hanem a betegség és az ivóvíz elfertőződése.) Vára szempontjából tehát mindvégig alkuképes maradt a törökkel szemben, és az alkut a legjobb szándékkal és feltételekkel meg is kötötte. S ez lett a veszte. Míg amaz állócsillag a magyar haditörténelem egén, addig a gyulai várkapitány „áruló-közeli”, „gyáva-közeli” páriává alacsonyodott. Amolyan korai Görgey-effektus ez. Kossuthról, aki még időben megpattant a szabadságharcot veszített országból, népdalokat énekelnek, az áruló Görgey Artúr után pedig köpnek, aki katonai esküjéhez híven vállalta, hogy itt marad a seregek élén, és megpróbálja menteni a menthetőt – egy fegyverletétellel. A történelem nem ismeri az igazságot, a politika nem ismeri a hála fogalmát. Pedig a huszonegyedik század elején, az emberiség utolsó nagy fellobbanásainak idején, érdemes lenne átgondolni a hűség, a felelősség, a vitézség, az észszerűség, a vakmerőség, a virtus – és hasonló kifejezések – jelentését, illetve ezek egymáshoz való viszonyát. Nem Zrínyitől sajnálom a hős stallumát. Kerecsényi helytállásának és emberi

NAPÚT

Irodalom, művészet,
környezet

XVIII. évfolyam 6. szám

A Cédus Művészeti Alapítvány kiadványa. Megjelenik évente tízszer.
Főszerkesztő: **Szondi György**. Szerkesztik: **Bába Szilvia** (művelődés), **Babics Imre** (vers), **Balázs Géza** (nyelv-művelés), **Bognár Antal** (évkönyv), **Borbély András** (kisebbségek), **Elek Szilvia** (zene), **Hlavacska András** (műbírálat), **Kovács Ildikó** (szöveggondozás), **Sebeők János** (környezet), **Szondi Bence** (törtélem), **Toot-Holló Tamás** (próza), **Vincze Ferenc** (dokumentum), **Wehner Tibor** (művészet).
Napút-kör: **Báthori Csaba**, **Bereményi Géza**, **Csáji László Koppány**, **Doncsev Toso**, **Gráfi Imre**, **Jankovics Marcell**, **Dr. Koncz Gábor**, **Radnóti Zsuzsa**, **Rakovszky Zsuzsa**, **Szakolczay Lajos**, **Szörényi László** (tisztelésbeli konzulensek).
Alapította: **Masszi Péter**. Lapterv: **Gosztola Gábor**.
Szerkesztőség: 1136 Budapest, Pannónia u. 6.
Telefón: (30) 5111-3762 • E-mail: szonygy@gmail.com • Honlap: www.naputonline.hu
A Cédus Művészeti Alapítvány adószáma: 18110661-2-41

Nyomdai kivitelezés: Érdi Rózsa Nyomda. Terjeszti a Hírker Zrt. és az NH Zrt. ISSN: 1419-4082

B2-páholy

Zalán Tibor tárcája borítóbelső

Előter

Varga Szabolcs: Zrínyi Miklós, a katona 3

Tizennegyedmagunkban

Frankovics György: Minket holnap
itten holtan kiterítenek
(Zrínyi és Szulejmán halálának képe
a krónikákban és a (nép)költészetben) 9

Hangírás

„Örök dicsőség és tisztelet a hősöknek”
(Szabó Tamás szobrásszal
Rojkó Annamária beszélget). 19

Dávid Géza: Arcok az oszmán kori
Szigetvár történetéből 22
Sternér Dániel: A turbéki kegytemplom
és búcsú különlegessége és jelentősége . 37

Egalj

Varga Zoltán: A Zrínyi-kultusz ápolása
Szigetváron 49

Messik Miklós: Bolyongás Zrínyi- emlékek
nyomában – itthon és Horvátországban . . 54

Tárlat

Képek Tüskés Gábor tanulmányából
. színes melléklet

Hetedhét

Német históriás ének Zrínyi Miklós haláláról
(Csörsz Rumen István fordítása). 65
Horvát és boszniai népköltészet
(Frankovics György fordításai) 68

Hangszóló

Gombos László: Zrínyi Miklós alakja
a millennium zenéjében. 83
Zrínyi Miklós: A török ifjú éneke
(Virágh László megzenésítése). 89

Tizennegyedmagunkban

Heka László: A jobb kéz levágását elengedte 91

Téka

- Szentmártoni Szabó Géza: XIX. századi
hősének Gyula veszedelméről 100
A bajnokok Vég-Gyula Várában 102
Báthori Csaba: A felesleges test
(Zrínyi Miklós: Befed ez a kék ég) 112

Cédrus

- Maretics Erika: Mesés erdő; Ősz 122
Tillmann Pentele: Vajon hová...; Asylum
A varázsló tollából üzenem;
Félelem országútján; Paradoxon;
Végző gondolat. 123
Juhász Péter: Tóparti hosszú;
Hófehér; Szeretnék kiáradni 124
Dávid Adél: Mutasd meg, mi lennél 125
Pécsi Ilona: Szeretet; Éhség; Szeretetéhség 126
Fábián István: A pipacs éjszakája 127

Prágai Tamás-díj 128

E számunk szerzői. 129

Melléklet

Káva Téka - Napút-füzetek 106.

Kállay Kotász Zoltán: H (hét tételben)

A lapszám

a „Zrínyi Miklós – Szigetvár 1566” Emlékbizottság
támogatásával készült.

EMBERI ERŐFORRÁSOK
MINISZTERIUMA

1566 2016

MAGYAR ALKOTÓMŰVÉSZETI
KÖZHASZNÚ NONPROFIT KFT.

NAPÚT

Irodalom, művészet,
környezet

XVIII. évfolyam 6. szám

Zrínyiáda

A Tárlat színes képei Tüskés Gábor A szigeti Zrínyi Miklós ikonográfiájához című tanulmányának illusztrációs részéből valók (in: Zrínyi Miklós élete és öröksége, Szigetvár, Szigetvári Várbaráti Kör, 2010, 73–93.)

Varga Szabolcs

Zrínyi Miklós, a katona

Pálffy Géza 2014-ben felvetette, hogy a költő Zrínyi Miklós kapcsán a „jövőben talán helyesebb lenne a »költő és hadvezér« helyett egyszerre (ám elsősorban a következő sorrendben) **politikus, katona és költő-író**¹ Zrínyiről beszélnünk, az ezeket a regisztereket vizsgáló diszciplínák határait pedig – Zrínyit követve – az eddigieknél is határozottabban átjárnunk”. A szigetvári Zrínyi Miklós esetében ismereteim szerint eddig senki nem vetette fel az efféle revízió lehetőségét, ezért ebben az előadásban most erre teszek kísérletet.

Zrínyi Miklós csáktornyai könyvtárának polcán ott állt Istvánffy Miklós *Magyarok történetéről* írt grandiózus munkája, melyet a bán a bejegyzések tanúsága szerint gyakran forgathatott. Ennek 330. lapján, Szondi György drégelyi várkapitány hősi önfeláldozásának történeténél ez olvasható a költő kézírásával: „Jó Zrínyi Miklós módjára cselekszik ez a jámbor ember.” Mindez jól bizonyítja számunkra, hogy már a dédunoka számára is ősenek hősi halála volt az a tett, amelyen keresztül az egész életmű megítélésre került. Ez a nézőpont nem változott a következő évszázadokban sem. Elég csak a képzőművészeti alkotásokra gondolni, Peter Krafftól Székely Bertalanig mindannyian a kiábrándítás drámai pillanatait merevítették ki az örökkévalóságnak. Ezek az ábrázolások nemzedékek gondolkodását alakították, és lett Zrínyiből a magyarság számára A SZIGETVÁRI HŐS. Mindez azt jelentette, hogy a körülbelül 58 évet élt Zrínyi Miklós életéből csupán az utolsó nap, sőt, inkább a pár végső óra lett a történelmi piedesztál képzeletbeli alapja és összetartó malasztja. Ez a nézőpont azonban komoly veszélyeket rejt magában, és a mindent előszeretettel relativizáló és deheroizáló 20. századi történetiszemlélet előszeretettel bontotta le a hős nimbuszát. E folyamatnak a végeredménye sok tekintetben tragikus, és ezt nem pusztán a hely és alkalom mondatja velem. Ám nem mehetünk el szó nélkül amellett, hogy ma a szakmai magánbeszélgetések, félhivatalos vélemények visszatérő véleményévé vált azon sommás megállapítás, mely szerint Zrínyi valójában nem volt több, mint egy RABLÓLOVAG.

A vélemények száznegyven fokos fordulata elsősorban a történészszakma közös felelőssége, hiszen Zrínyi életéről valójában máig nem készült egy alapos biográfia, ugyanis sem Salamon Ferenc 1865-ben megjelent családtörténete, sem Benda Kálmán száz évvel később megjelent összegzése nem tekinthető a téma kimerítő összefoglalásának. Ezzel nem lebecsülni szeretném a kitűnő elődök munkáját, ám utóbbi esetében látható, hogy a szerző egy felkérésnek tett eleget, amikor a megjelent források és szakirodalom alapján adott egy korrekt összegzést, amely a Szigetvári Várbaráti Kör gondozásában önállóan is megjelent. Emiatt égető feladat, hogy az idei megemlékezésekre elkészüljön végre egy modern életrajz, hiszen miképp Pálffy Géza a költővel kapcsolatban

¹ Kiemelés Pálffy Gézától

fogalmazott, az a szigetvári hősre is egyértelműen áll: *„...cselekedeteit ugyanakkor érdemes lesz saját levelei (...) mellett a Habsburg Monarchia vezető családjai, a magyar és a horvát rendek legfőbb irányítói, a bécsi és grazi központi kormányzervek iratai, valamint a korabeli követjelentések közvetett forrásanyaga alapján is vizsgálni.”*

Az új források megszólaltatásától azt remélem, hogy az életpályának nem csupán a célszalag előtti másodpercei maradnak a magyar közgondolkodás számára vállalhatók, hanem saját korába ágyazva lehet majd értékelni a szigeti vár élén eltöltött öt esztendő, sőt, ezen túlmutatva reális képet kapunk a családja felemelkedésében érdekelt arisztokrátáról, a királyi tanácsban szolgáló politikusról, illetve a végvári harcokban eltöltött közel negyven esztendő szolgáló katonáról. Most ebben a gondolat kíséretben csupán az utolsó szegmens legfontosabb állomásait szeretném bemutatni, ami alapján értékelni lehet Zrínyi katonai teljesítményét.

Zrínyi gyermekéveiről, neveltetéséről, esetleges katonai képzéséről nem maradt fenn forrás, így jobbra analógiákra támaszkodhatunk. A többi fiatal arisztokrátához hasonlóan, valószínűleg valamelyik környékbeli előkelő udvarába került, ott tanulta meg a fegyverforgatás rejtelmait. Zrínyinek erre minden bizonnyal Karlovich János, anyai nagybátyja udvarában volt lehetősége. A család ekkor már évszázados küzdelmet folytatott Lika és Krbava vidékén a határ menti oszmán bégekkel, hősünk nagyapja és két nagybátyja az 1493. évi udbinai csatában veszítették életüket. Mivel Zrínyivel kapcsolatban nem tudunk külföldi tanulmányokról, így joggal feltételezhetjük, hogy a Balassi Bálint által megénekelte „vitézi iskolát” járta végig ifjúkorától kezdve. Elsőként 1527-ben, alig 19 évesen tűnik fel a forrásokban a horvátországi végeken, azonban két évvel később már Bécs védelmében tüntette ki magát. Az 1529. évi ostrom jelentőségét nem lehet túlbecsülni, hiszen a keresztény Nyugat ekkor szembesült először az oszmán fenyegetés közeli valóságával, így a közvélemény izgatottan fogadott minden hírt a harcokról. Az ifjú Miklós nevét ekkor ismerte meg az udvar és a nyugati közvélemény, és amint láttuk, elsősorban katonai képességeivel tűnt ki. Pályafutása ezzel inkább a katonabárók, Pekry Lajos, a szerb Bakics Pál és a szintén a horvát végekről származó Keglevich Péter karrierjével mutat hasonlóságot, bár náluk mindenképp tehetségesebbnek számított, amit jól mutatnak az eltérő életpályák. Pekry és Keglevich pár évvel később különböző okok miatt kegyvesztettekké váltak a Habsburg-udvarban, családjuk kiszorult a legfelső körökből, Bakics pedig a csatamezőn veszítette életét. Vérteli katonaként csak Zrínyinek sikerült a társadalmi hierarchia legmagasabb csúcsaira, közvetlenül Nádasdy Tamás, Batthyány Ferenc és Oláh Miklós mögé, mellé eljutnia.

A felemelkedés nem ment könnyen, az 1530-as években a családdal szemben Habsburg (I.) Ferdinánd meglehetősen ellenszenvvel viseltetett. Ebben minden bizonnyal szerepet játszott Miklós apja, az 1534-ben elhunyt (III.) Miklós megbízhatatlansága, valamint az 1531-ben örökös nélkül elhunyt Karlovics János hatalmas birtokainak a rendezetlen sorsa is, amelyeket a Zrínyiek és az uralkodó is magának kívánt. A bizalmatlanság évei 1537 után értek véget, amikor Hans Katzianer eszéki csatavesztése után a Drávától délre fekvő tarto-

mányok elvesztése miatt páni félelem tört ki a Habsburg-kormányzatban, és a kialakuló politikai káoszt csak a két Zrínyi testvérnek, Jánosnak és Miklósnak sikerült megállítania szilárd törökellenességükkel és Katzianer kiiktatásával.

A politikai rehabilitáció 1542-ben fejeződött be, miután Miklós, huszárai élén kitüntette magát Buda – egyébként sikertelen – ostrománál, és érdemei elismeréseképp Ferdinánd ez év végén kinevezte Horvátország, Szlavónia, Dalmácia bánjának. Zrínyi életének máig ez az egyik legismeretlenebb része, pedig kivételes fontossága volt a karrier szempontjából, hiszen az alig harmincnégy esztendő főúr tizennégy esztendeig viselte a báni tisztséget, sőt neve szinte összeforrt e rendkívül fontos, a Magyar Királyság harmadik legfontosabb zászlósurának számító tisztséggel.

Zrínyire hatalmas teher hárult, ugyanis az oszmán hadvezetés gőzerővel támadta az Osztrák Örökös Tartományok elővédjének számító Szlavóniát. 1542-ben elesett Ráholca és Darnóc, 1543-ban Valpó, Atyina, Dobrakucs, a következő évben Fejérkö, Pekrec, Velika és Kristallóc, 1545-ben pedig Monoszló. A pozsegai Murád, a hercegovinai Malkocs, a boszniai Ulama és a klisszai Veli bég vezette hadjáratok következtében 1545 végére Kőrös vármegye keleti fele teljesen elveszett, és Zrínyinek a pusztítások során lakatlanná váló területen kellett feltartóztatnia a hódítókat.

Az 1540-es években Zrínyi emberfeletti erőfeszítést tett a helyzet stabilizálása érdekében. Az uralkodó ugyan ígéretet tett 600 lovas és 400 gyalogos fizetésére, de ezekkel az összegekkel a legtöbbször adós maradt. Zrínyinek ezért saját jövedelmeiből kellett finanszíroznia a védelem költségeit. Hamar felismerte, hogy csak a birtokállomány kiterjesztésével tudja növelni bevételeit. 1543 nyarán feleségül vette Frangepán Katalint, vele együtt pedig megszerezte a Frangepánok ozalji ágainak több uradalmát. 1546-ban a Hampó–Ernusz-örökséget vette el Keglevich Pétertől, aki azt szintén törvénytelenül birtokolta. Ekkor került a kezébe a hatalmas muraközi uradalom Csáktornya központtal, ahová még ebben az évben átköltözött a család. Miklós és Katalin hét gyermeke már itt született meg, és a Zrínyiek idejében a kastély az országrész egyik kulturális és politikai központjává vált. Zrínyi a zágrábi püspökséget is igyekezett magának megszerezni, ám ez alkalommal nem járt sikerrel. Hiába érvelt amellett, hogy a védelem érdekében a legtöbb erőforrásnak a bán kezében kell összpontosulnia, az uralkodó nem támogatta, és amikor Oláh Miklós 1548-ban távozott a püspökség éléről, Gyulay Farkas követte őt a tisztségben. Több száz év távlatából visszatekintve, Zrínyi elképzelése racionálisnak tűnik, tehát nem csupán az egyéni birtokszerzés motiválta, miként azt ellenfelei a fejére olvasták.

Zrínyi katonai erőfeszítéseinek dacára, 1552-ben újabb komoly területi veszteségek érték a tartományt. Elesett Verőce, Csázma, Dombó és Usztilónya, végül pedig a Tahy-család kezében álló gorbónoki kastély. Ezzel Kőrös megye teljes egészében oszmán kézbe került, csupán egy csekély északnyugati részét sikerült megőrizni a Cirkvena, Szentgyörgyvár, Kapronca és Ludbreg végváraktól nyugatra. Öröm az örömben, hogy Zrínyinek sikerült törbe csálnia a boszniai pasa egyik Varasd megyében portyázó seregtestét, és szinte teljesen megsemmisítette őket.

A következő években a határ menti harcok tovább folytatódtak. Bár nagyobb hadjáratokra nem került sor, a folyamatos háborúskodás felemésztette Zrínyi

erejét. Ennek ellenére sikerült stabilizálnia a határvédelmet, sőt 1556-ban jelentős támogatást tudott nyújtani a dunántúli magyar váraknak. Babócsa visszavétele után Nádasdy Tamás nádorral együttműködve sikerült feltartóztatnia a Rinya mocsaraiban Ali budai pasa csapatait, akik így nem tudták folytatni Sziget ostromát, a Horváth Márk által parancsnokolt vár ezzel megmenekült. Ez volt az 1523. évi szávaszentdemeteri ütközet óta az első jelentősebb magyar katonai siker, amelyben Zrínyinek elévülhetetlen érdemei voltak, és amellyel bizonyította, hogy az ország egyik legkiválóbb katonai vezetője.

A kétfrontos háborút azonban nem viselte el a keresztény határvédelem, Zrínyi távollétében elesett az Una partján álló Novi és Kosztajnica vára. A bánt ez különösen érzékenyen érintette, hiszen ezzel horvátországi családi birtokai védtelenné és tarthatatlanná váltak. Zrínyi ezt azonnal felmérte, és 1556 őszén lemondott tisztségéről. Az összezsugorodott tartomány sokat köszönhetett Zrínyinek, aki páratlanul hosszú ideig, 14 éven keresztül töltötte be ezt a hálátlan posztot. Alatta kezdődött meg a védelmi rendszer kiépítése, tapasztalatával, beszámolóival sokat segített abban, hogy a következő évtizedekben sikerült megállítani a további hódításokat, és az itt szerzett katonai tapasztalatait kamatoztatta Szigetvár élén is.

Minden bizonnyal a kortársak előtt is furcsán hatott, amikor Zrínyi Miklós 1561-ben a Horváth Márk halálával megüresedett szigetvári várkapitányságot folytató. Egy tárnokmestertől ez különleges lépésnek tűnt, és ha végignézzük a szigetvári várkapitányok névsorán, fel kell tennünk nekünk is a kérdést: miért vállalta el gróf Zrínyi Miklós ezt a posztot? A szigeti kapitány 1800 katonára kapott zsoldot, és eredetileg alá tartozott Vízvár, Csurgó, Berzence, Barcs és Babócsa várkastélyainak irányítása is. A kapitány költségei körülbelül évi 75 000 forintot tettek ki, amelynek behajtása teljesen reménytelen volt, így minden évben mélyen a zsebébe kellett nyúlania, hogy kipótolja a hiányzó összegeket. Mindezeket mérlegre téve, nem tűnik bölcs döntésnek Zrínyi választása, még akkor sem, ha a szakirodalomban általánosan elterjedt az a nézet, hogy szigeti kapitányként a saját birtokait is védte. Ez természetesen igaz, azonban nem szabad elfelejteni, hogy a Bánffyak, Batthyányak és Nádasdyak közül senki nem vállalta ezt a tisztséget, pedig az ő birtokaik is ugyanott feküdtek. Talán nem járunk messze az igazságtól, ha Zrínyi vitézi habitusával magyarázzuk a végső döntést.

Zrínyi Szigetvár élén rendkívül aktívan bekapcsolódott a határvédelembe. Katonái 1562-ben már Pécs alatt portyáztak, a Dráva túloldalán fekvő Monoszlónál és Szentgyörgynél lerombolták az épülő oszmán tarisznnyavarakat. Mind a Dunántúlon, mind Szlavóniában nagyon szigorúan adóztattak, még a Szerémségből is beszédtek a törvényesnek vélt jussukat. A dunai hajókat is rendszeresen megtámadták, és a szigeti gyalogosok nemegyszer már Buda várának ellátását veszélyeztették. A helyzet egyre tarthatatlanabbá vált, a mohácsi és pozsegi bégek egyre-másra írták panaszleveleiket Bécsbe az udvari Haditanácsához, valamint Szulejmán szultánnak Isztambulba, és Zrínyit az 1562-ben megkötött béke megszegésével vádolták.

Zrínyi valójában az általános támadás mellett volt, ugyanis látta, hogy a törökök a háborús békeévekben is felemésztik az országot. Ezért arra törekedett, hogy minden erőforrást megszerezzen, ugyanakkor a hódítók körül felégesse

a lehetséges utánpótlást. Mondani sem kell, a felperzselt föld taktikája óriási károkat okozott a környék népének, és erre válaszul az uralkodó 1565-ben egy bizottságot küldött ki Sziget várába, hogy kivizsgálják a Zrínyi ellen érkező panaszokat. Az ügynek kimondatlanul is volt egy koncepció mellékszála, amelynek következtében Zrínyi lemondott a tisztségéről, ám ezt az uralkodó nem fogadta el. Jól tudta, hogy helyi szinten csak a Zrínyi által képviselt taktikával lehet megakadályozni az újabb területi veszteségeket. Mindez az 1566. évi hadjárat alakulásában is komoly szerepet játszott. A tételes bizonyítás még hátravan, de meg vagyok róla győződve, hogy Szulejmán tudatosan tervezte meg a hadjáratnak azon részét, amely Sziget kiiktatását célozta meg. A várkapitányi levelezésekből és a bégek panaszaiból ugyanis világosan látszik, hogy Zrínyi katonái elérték és kontrollálták a Duna és a Dráva vízi utakat is, ezzel pedig eleve lehetetlenné tették minden komolyabb támadó hadjáratot a Dunántúlon. A Hódoltság stabilizálása tehát csak Sziget elfoglalása után kezdődhetett, és ez vezetett a végzetes ostromhoz.

A tanulmány végén Zrínyi várkapitányi értékelésére szeretnék röviden kitérni. Ez kardinális kérdés, mert Horváth Miklós hadtörténész 1966-ban nagy port felverő írásában azt állította, hogy Szigetvár valójában Zrínyi Miklós katonai baklövéséi miatt jutott török kézre. Abból indult ki, *„hogy a parancsnok felelős mindenért, amit megtett, vagy megtenni elmulasztott”*, és ez alapján az aktív védelem elmulasztásával vádolta. A hatalmas közfelháborodás miatt ez a nézet nem terjedt el széles körben, ám egészen 2009-ig várni kellett arra, hogy egy szakértő – jelesül Négyesi Lajos – megcáfolja. Érdemes tehát pontról pontra összefoglalni az ostrom legfontosabb mozzanatait.

Horváth első állítása szerint, Zrínyinek komoly esélye volt a vár megvédésére, ugyanis nem volt olyan nyomasztó az ostromlók túlereje, hogy azt ne lehetett volna ellensúlyozni. Négyesi hadtudományi érvek alapján ezt cáfolta, ugyanis egy várostromban a több tízezres irreguláris hadak is komoly erőt képviselnek a földmunkáknál és a logisztikában.

A Zrínyit érő támadások közé tartozik, hogy valójában nem értett a védekezéshez, és át kellett volna adnia a parancsnokságot az egyik tisztjének. A források azonban ezt cáfolják, Zrínyi valójában a társaival együtt hozta meg a legfontosabb döntéseket. Tisztában volt az Új- és Óváros stratégiai sebezhetőségével, és számolt a különböző városrészek közötti kapcsolattartás nehézségeivel. Zrínyi azt az álláspontot képviselte, hogy az Óváros tarthatatlan, azonban az 1566. évi ostrom veteránjai – Szecsődi Máté vezetésével – kiharcolták, hogy megvédhessék házaikat és értékeiket. Ennek következtében több száz katona esett el a romok között, akiknek sokkal több esélyük lett volna akkor, ha elfogadva Zrínyi javaslatát, eleve a várban rendezkednek be.

Négyesi az aktív védelem elmulasztásának vádjá alól is tisztázza a szigetvári kapitányt. Radován és Dandó hadnagyok halála bizonyítja, hogy a várból való kitörésekkel nem lehetett sikert elérni, az oszmán ostromépítményeket nem lehetett sem felgyújtani, sem más módon tönkretenni.

A különvéleményt megfogalmazó lovas- és gyalogoskapitányok halála után Zrínyi egyedül maradt, így az augusztus 29-én megindított döntő rohamot az ő vezérletével verték vissza a védők. Négyesi szerint komoly esély mutatkozott arra, hogy a szultáni hadvezetés visszavonul, ám a szultán súlyosbodó beteg-

sége megváltoztatta az eredeti szándékot. A nagyvezír nem merte felvállalni, hogy a hadseregnek Szulejmán halálával egyidejűleg egy vesztes háborút kelljen elviselnie, mert ez megnövelné egy általános zendülés kockázatát. Ezért a szultán állapotát eltitkolva parancsoltak folyamatos támadást a hosszú távon védhetetlen belső vár ellen. A telihold miatti világosság az éjszakai támadásokat és aknafúrásokat is lehetővé tette, amelyek ellen belülről nem lehetett eredményesen védekezni. A szeptember 5-én hajnalban meggyújtott vár olyan hőstermelt, hogy azt sem eloltani, sem elviselni nem lehetett. Zrínyi előtt két választás maradt: megadja magát, vagy meghal. Ő az utóbbit választotta. Utolsó tetteivel is igazolta töretlen kötelességtudatát, amelyet nem lehet tőle elvitatni.

Összegezve az elmondottakat, úgy érzem, sikerült bizonyítanom, hogy Zrínyi Miklós hősi haláláig egy küzdelmes, több évtizedes katonai pályán vezetett az út, ahol a főhős több alkalommal is bizonyította rátermettségét, így dédunokájához hasonlóan, kitűnő katonát is tisztelhetünk benne. A közelmúltban felkapott rablólovag-értékelés tehát méltán tekinthető a megroggyant magyar nemzettudat ideiglenes termékének.

Felhasznált szakirodalom

- Codex epistolaris et diplomaticus Comitis Nicolai de Zrinio / Zrínyi Miklós, a szigetvári hős életére vonatkozó levelek és okiratok, I-II. kötet, közreadja Barabás Samu, Budapest, 1898–1899*
- Benda Kálmán, *Zrínyi Miklós a szigetvári hős*, in: Rúzsás Lajos (szerk.), *Szigetvári Emlékkönyv. Szigetvár 1566. évi ostromának 400. évfordulójára*, Budapest, 1966, 15–56.
- Horváth Miklós, *Szigetvár védelmének néhány katonai kérdése*, *Hadtörténelmi Közlemények* 13. (1966:4) 844–862.
- Klaniczay Tibor (szerk.), *A Bibliotheca Zriniana története és állománya*, írták és összeállították: Hausner Gábor – Klaniczay Tibor – Kovács Sándor – Monok István – Orlovsky Géza, Budapest, 1991 (Zrínyi-Könyvtár IV.)
- Mesić, Matija, *Život Nikole Zrinjskoga sigetskoga junaka*, Zagreb, 1866
- Négyesi Lajos, *Gondolatok szigetvári Zrínyi Miklós várkapitányi tevékenységéről*, *Hadtörténelmi Közlemények* 122. (2009:3) 486–505.
- Pálffy Géza, *Egy horvát-magyar főúri család a Habsburg Monarchia nemzetek feletti arisztokráciájában. A Zrínyiek határon átívelő kapcsolatai*, in: Bene Sándor – Hausner Gábor (szerk.), *A Zrínyiek a magyar és a horvát históriában*, Budapest, 2007, 39–67.
- Pálffy Géza, *Költő és hadvezér?: a politikus, katona és költő-író Zrínyi Miklós különféle lojalitásai és identitásai*, *Hadtörténelmi Közlemények* 127. (2014:4) 867–881.
- Sugár István, *Szigetvár és viadala*, Budapest, 1976

Frankovics György

Minket holnap ittén holtan kiterítnek

Zrínyi és Szulejmán halálának képe
a krónikákban és a (nép)költészetben

A horvát költő, Brne Karnarutić verssorai: „Gospode i knežzovi harvatskih, tolíkoj, / Turački vitezi sada poju pobož...”, azaz „Horvát uraságok és kenézek, fennen / Török daliáknak küzdelmét éneklek...”¹ jó példával szolgálnak a ma emberének is, elismerően és a tisztelet hangján szólnak a vitézi tettekről, annak ellenére, hogy azok az egymással szemben álló felek táborából kerülnek ki.

Az 1566-os szigetvári várostrom történései egyaránt megihlették a horvát, a szerb, a magyar, a szlovák, a szlovén, a bosnyák, a török és más népek szerzőit, akik irodalmi műveikbe, képzőművészeti alkotásaikba, népi énekeikbe beleszőtték a magyar és a horvát vitézek tetteit, másrészt, bosnyák és török oldalról saját katonáik hősiességét. Ne kérjük tőlük számon, hogy a hősies küzdelmekről hiteles tényeket közölnek-e vagy sem, illetve a harcok során a magyar-horvát történelem vitéz alakját, Zrínyi Miklóst és a csata eseményeit valószínűen ábrázolják-e minden részletében. Legfontosabbnak az tekintendő, hogy vannak, s nem a véletlennek köszönhetően születtek alkotások különböző látásmódokon keresztül szerevezve érvényt.

A népi énekesek mindenkor a nemzeti provenienciát tartották szemük előtt, énekelnek saját fiaik nemzeti dicsőségéről, katonáik hősiességéről, önfeláldozásáról, amikre a szigeti 33 napig tartó csata során mindkét oldalon találunk számos példát. Állandósult motívum énekeikben a nemzeti hősök jelleme, tisztessége, rátermettsége, haza- és nemzetszeretete, vitézsége – erény, erély, bátorság, megingathatatlanság a jellemzőjük, ami soha, egy percre sem vonható kétségbe! Magától értetődően pozitív figurákként fungálnak a színes cselekménysorozatban. A művek az igazolt történelmi tények mellett sokszor naiv vagy irreális elemekkel, hiedelemvilágukkal, népi etimológiájukkal nélkülözhetetlen elemei irodalmunknak, illetve a környező népek irodalmának.

A gróf Zrínyi Miklós által vezetett hadnak, illetve a vele szemben álló Szulejmán szultán oszmán katonáinak kétségtelenül nem maradt más, mint dicsőséget szerezni – győzni vagy hősként meghalni!

A csatát túlélő kevés várvédők egyike, Franjo Črnko, illetve magyar nevén Cserenko Ferenc, a szigetvári várkapitány inasa (deákja) kaj-horvát nyelvű krónikájában írja le a csatát megelőző eseményeket, valamint a várostromot. A tö-

¹ Kiss Károly fordítása

rök fogságból a csáktornyai Zrínyi György váltotta ki, Zrínyi Miklós fia. Cserenko Csáktornyán tartózkodott, ahol kaj-horvát nyelven megírta visszaemlékezéseit *Podsjeđanje i osvojenje Sigeta* (Szigetvár ostroma és elfoglalása) címmel, amelynek latin nyelvű fordítását a szlovén Budina Sámuel *Egész Szlavónia bástyájának, Szigetvárnak a története, melyet az 1566. esztendőben Szulejmán török császár foglalt és ragadott el a keresztényektől* címmel jelentette meg 1568-ban. Budina Cserenko művét pár soros bevezetővel és utószóval látta el. A latin nyelvű kiadvány igen népszerű olvasmánnyá vált, s lefordításra került, így ismert kettő német nyelvű, egy olasz verziója, valamint fordításából merítettek a prekmurjei énekeskönyv szerzői, a nyugat-magyarországi horvát alkotók, a szlovák népi énekesek, s nem utolsósorban a nagyszámú magyar históriás énekek szerzői.

Az oszmán terjeszkedés egyaránt jelentett veszélyt a megosztott katolikus és protestáns Európa népeinek, akik másfél száz éven át, egymástól függetlenül, a törökök elleni katonai fellépést sürgették.

Cserenko a belső várban bekövetkezett szörnyű tűzvész kapcsán leírja Zrínyi utolsó szavait: „(...) És ezt most mindannyian látjuk, hogy nekünk itt tovább maradásunk nem lehet (...)” Zrínyi a további ott nem maradás okait az ostromlók katonai túlerejében és a tűzvészben látja, aminek következtében a lángnyelvek mindent elhamvasztanak, emellett még a várvédők megcsappant számában – 2500 várvédő katona és a környék falvaiból a várba menekült 2000 főnyi lakosság: asszonyok, gyermekek és vének egyaránt –, valamint az élelem nemlétében, felívva a várban tartózkodók figyelmét „nehogy a gyerekek és az asszonyok éhségtől és szomjúságtól elgyötörten meghaljanak”. Továbbá ezeket mondja: „(...) Vitézeim, menjünk ki ebből a városból a nagy városba, és ott ellenségeinkkel szemtől szembe fordulva ütközzünk meg velük, és ott haljunk meg, hogy halálunk után is jó és tisztességes hírünk fennmaradjon! Az, aki meghal, Istennel lesz, az, aki életben marad, annak mindig jó híre lesz. Ezért én leszek az első, és én megyek majd előttem. Amit én teszek, ti is azt tegyétek! Higgyétek el, testvéreim és vitézeim, hogy én benneteket halálomig el nem hagyjak. És ekkor háromszor elkiáltották: Jézus! Jézus! Jézus! Zrínyi a zászlót átadta Juranics Lőrincnek, hogy előtte vigye, majd kinyitatta a belső vár kapuját (...) És akkor a belső vár hídján a törökökkel szemtől szembe összecsaptak. Ott a janicsárok Zrínyi Miklós urat puskáikkal három helyen meglőtték, és a dicső Zrínyi úr a fején ért találattól a földre esett, mire a törökök nagy hanggal rárontottak, és háromszor: Hala! Hala! Hala! – kiáltották. (...)”²

A történetű események ismeretében a népek könnyen kialakíthatták saját Zrínyi-képüket. Szulejmánról alkotott képük egyértelmű, mindig is negatív, kivéve a bosnyák (muszlim) epikai műveket.

A horvát népköltészet népi énekesei a szigetvári várostrom eseményeinek szépszámu epikus hőskölteményükben és lírai népdalaikban különös figyelmet szentelnek.

² Budina Sámuel fordítása, amelyet Molnár Imre fordított magyarra, kissé eltér Cserenko eredeti szövegétől – a szerző megjegyzése; Hala (arab eredetű török szó), jelentése Allah, azaz Isten.

Szulejmán szultán halála Sziget alatt

Ágynak esett Szulejmán cár
 Szigetnek fehér váránál.
 Csuprilics megyen el hozzá:
 „Szulejmán cár, fényes napunk!
 Miért búsulsz olyan nagyon?
 Tán trónod vagy Sztambol miatt,
 Vagy a szultánné miatt,
 Vagy tán Szelim fiad okán?”
 „Csuprilicsem, én hű szolgám!
 Nem sajnálok biz én semmit:
 sem Isztambul fényes trónját,
 sem Szultánné gyönyöreit,
 sem pediglen Szelim fiam;
 hanem fehér Sziget várát,
 gyaur kézben maradottat.”³

Az ének a 75 éves Kanuni Sultan Sulejman (Nagy Szulejmán) halálát írja le, ami a vár 1566. szeptember 9-i török elfoglalása előtti napon (szeptember 7.) valóban bekövetkezett. A verssorokban a két török nagyvezír alakja felcserélődik, mivel Csuprilics helyett Szokollu (Szokolovics Mehmed) nagyvezír tartja titokban katonái elől szultánuk halálát, sőt a halott szultán sátrában ülve, némi segítséggel (bizalmi főemberei a háttérből mozgatták a sárga színű sáfránnyal bekent kezét) eléri azt a hatást, mintha rohamra induló katonáinak búcsút intene.

Epikus (hősi) ének stílusában fogant a *Sziget várának elfoglalása (Vazetje Sigeta)* (Velence, 1584), Brne Karnarutić, a XVI. századi dalmáciai (horvát) irodalom képviselőjének műve, amelyet Zrínyi Györgynek, a szigetvári hős fiának ajánl e szavak kíséretében: *„Nagyságos György úr, tudva tudom, hogy néhai urunknak, kegyelmed atyjának, Zrínyi Miklós dicsőséges és halhatatlan híre fennen ragyog s tündököl e világnak végezetéig, nemzedékről nemzedékre száll s írás nélkül is megőrzi kegyelmének dicsőségét.”*

Zrínyi Miklós halála a költő Karnarutić értelmezésében hősi halál, olyan halál, amelyről a katonák álmodni szoktak, hogy a csatában, harc közben haljanak vitézi halált. Másrészt, az énekben megnyilvánul Zrínyi katonája Juranics Lőrinc önfeláldozása. A költő néhány sort Cserenics Ferencnek szentel, aki nem más, mint a krónikaíró Franjo Črno, azaz Cserenko Ferenc.

(...) Császárnak basája hullott s haznadárja,⁴
 Dundárvivőjének⁵ itt volt a halála.
 Se szeri, se száma, akiket levertek,
 Gyózték az ostromot, halállal fizettek.

³ A lírai népdalt Ilić Oriovčanin jegyezte le. A szövegbeli versfordításokat Frankovics György készítette, ha más – lábjegyzetben közöljük.

⁴ haznadár – kincstáros, pénztáros

⁵ dundárvivő – a sereg hádvédjének zászlóvivője

Beteg lett a császár. Megállott sátránál,
 Búsult is erősen övéi romlásán.
 Szomorúságában nagy gyász szállott rája,
 S hogy indult a várhoz, útközben megállta.
 Meg-megállott szíve, verejték belepte.
 S jött a kaszás halál, hogy őt is leverje.
 Már Szokolovics bég, amikor meglelte,
 Kinyújtózva holtan, feküdt megmeredve.
 Hívta; de hiába, nem szólhatott ő már,
 Kilehelte lelkét nagy Szolimán szultán. (...) ⁶

Brne Karnarutić Cserenko Budina-féle fordításának köszönhetően értesült az események menetéről, hasonlóan megannyi más költőhöz és népi énekeshez, így versciklusában nemcsak a pontos eseményeket, hanem a valós történelmi személyeket is plasztikusan kelti életre.

(...) Zrínyi uraság, ki járt nagy dicsőséggel.
 Menekült a török, s ő amint megállott,
 Kardjával magának széles utat vágott.
 Római Coclesnek nem volt ilyen dolga,
 Elleneit Zrínyi visszaszorította:
 Cocles a hadaknak bár útjába állott,
 De Zrínyi uraság pusztítást csinált ott.
 Karddal nem győzhették, szablyával nem győzték,
 Pusztító puskával messziről meglőtték!
 Juranics Lovrenác látván mikor meghalt,
 S Cserenics Ferenc is meglátta a nagy bajt,
 Bosszúra mentek mind, akik megmaradtak,
 Akik egynehányan még oda nem haltak. (...) ⁷

Szulejmán halálát követően a megtörtént események menetébe Budina – Cserenkónál nem történik róluk említés – beleszővi a csodás történetek leírását: hatalmas szél kerekedik, amely ledönti a szultán és más főemberek sátrait, a Duna vize zavaros lesz. A prekmurjei énekeskönyvben Budinának a fentiekben leírt megfigyelései kétségtelenül érvényesülnek az *Ének Szigetvárról* című műben, amely a zalai horvát vallásos énekekben hasonlóan helyet kap; Jézus kereszthalálát követően figyelhetők meg a katasztrófára emlékeztető események. A bekövetkezett vérontás és pusztítás következtében így kívánta Budina érzékeltetni az elemi erők háborgását és békétlenségét.

A horvát szerzők a prekmurjei énekeskönyvet horvátnak tartják, míg a szlovének vitatják azt, és szlovén szerző művének tulajdonítják. A multikulturális környezetben a két együtt élő nemzet eme alkotását igen nehéz lenne szétválasztani, tekintettel, hogy az irodalmi kölcsönhatások nem tekinthetők egyedinek, esetünkben nem tisztünk magunkra vállalni a döntőbíró szerepét.

⁶ Kiss Károly fordítása

⁷ Kiss Károly fordítása

Itt mondjuk el, hogy az ének nem a megszokott „deszeterác” (tíz szótagú verssorok) előadásmódját követi, hanem a verssorok váltakozva tizenegy, tizenkét szótagszámúak, amelyek kétségtelenül a magyar históriás énekekkel mutatnak rokonságot.

(...) Zrínyi Miklós útra is indult nyomban,
Sziget erős várába horvát urakkal,
szép seregével: kíséretében voltak
horvátok, magyarok, s néhányan szlovének. (...)

A fenti énekben megjelenő sorrendiség különös figyelmet érdemel: első helyre a horvátok kerülnek, ami a történelmi tényeknek is megfelel. Vélhetően a szerző horvát voltára utal, aki egyúttal a magyar históriás énekek jó ismerője volt. Másrészt elmondható, hogy fordításuk közben nem ütköztem nyelvi akadályba.⁸

Az ének további versszövése eltér a valós történeti tényektől, benne Zrínyi halála megelőzi Szulejmán szultánét.

(...) Zrínyi Miklós kitört immár harmadjára
jó vitézeivel, kardját kézben tartja.
Amerre ő megy, az ellenség földre hull,
így távolodott el Szigetnek várától.

Minő balszerencse, janicsár meglőtte,
Zrínyi Miklós úrnak csípőjét találta.
Ő meg lován ülve, karddal vagdalkozott,
ekkor vitézi mellét másik golyó érte.

Nagy a szomorúság, harmadszor meglőtték,
vitézi homlokát golyó átütötte,
leesett lováról a fekete földre,
legott rárontott az átkozott törökje.

És ott helyben menten a fejét levágták,
és vitték azonnal Szolimán császárnak.
Zrínyi vitézei sokat vagdalkoztak,
lelőtték őket mind a gonosz janicsárok.

Zrínyi fejét török császár elé vitték,
majd császár elibe a földre lerakták.
A császár meglátta, könnyei hullottak,
majd beszédbe fogott, és ezeket mondotta:

⁸ A kaj-horvát és a szlovén nyelvet jól ismerő Lukács István egyik dolgozatában félrefordításokra utal, valamint e tanulmány szerzője a nyugat-magyarországi horvát ének fordítójánál is hasonlókat kér számon, egy másik vajdasági magyar szerzőnél. A fordítók a sto-nyelvjárást jól ismerik, ám a kaj-nyelvjárás néhány azonos hangzású szava teljesen eltérő jelentéstartalmú.

„Zrínyi Miklós uraság, nagyon jól tudtam,
 hogy mi történik véled Szigetben majdan.
 Szépen kértem tőled Sziget átadását.
 Ha átadtad volna, nem így jártál volna.

Hiába ígértem magyar királyságot,
 hogy azon uralkodj időtlen időig.
 Ám te az én császári szavamnak nem hittél,
 hanem inkább engem bizony megvetettél. (...)

Szolimán halála csak ezt követően kerül megörökítésre.

(...) Szolimán császárról, annak haláláról.
 Ő Szigetnek várát szombaton bevette,
 vacsora múltával nagy betegség lelte,

vasárnap a császár lelkét kilehelte. (...)

Szolimán haláláról más énekek is szólnak: „Az epétől elborult elméje, / Nyomorában elszállott a lelke”. A szultán halálának titokban tartását Szokolovics nagyvezír rendeli el, tartva, nehogy a halálhír az ostrom feladásához és az oszmán sereg széttörléséhez vezessen. Egyik énekben a szultán orvosának meggyilkolásáról is történik említés. Egy naivabb emlékezés szerint (szlovák énekben) Szulimán agylövéstől megsüketült, majd kiadta lelkét.

Az *Ének Szigetvárról* közli, hogy Szolimán szultán Zrínyinek a vár feladása cseréjeként magyar királyságot ígér. E motívum megjelenik a tengeremléki bugarsticákban Szapolyai Jánossal kapcsolatban, akit a népi énekes erdélyi bánnak nevez, s aki a szultánnak kinyilvánított hűségeskü fejében megkapta Erdélyt, Zrínyi pedig az elfoglalt Krajnát kapná, vagy sík Szlavónia földjét (ez utóbbit az oszmán hadak Virovitican/Verőcén túl is elfoglalták).

(...) A török császár, im Zrínyi bán úrnak emigyen üzent:

„Gyere elő, bánom, erős Szigetnek fehér várából

Te bíz, én magyarom!

Hozzad magaddal göndör hajfűrtű vitézeidet is,

Mert erős hitemre, én dicső török császár ígérem,

Néked, én magyarom,

Hogy Krajnaföld szép sík mezejét tisztességgel rád hagyom,

Miként tettem egykor magyarok Hrdeljics bán urával,⁹

Hrdeljnek¹⁰ bánjával. (...)

Zrínyi bán mindezen ígéretek ellenére nem adja fel a szigeti várat, amelyet a horvát, szerb és a bosnyák népi énekszerzők leggyakrabban Krajnába helyeznek.

⁹ Szapolyai János, erdélyi bán

¹⁰ Erdély

(...) Közéjük úgy csaptak le, mint sólyom a galambok közé,
Itt minden török katonát vitézül kardélre hánytak

A bán magyarjai.

Majdan egy kissé előrenyargaltak a magyar ifjak,
Ismét még több kiváló török harcossal találkoztak

A bán magyarjai.

Ámde a magyar ifjú vitézekre hús török jutott,
Közéjük úgy csaptak le, mint sólyom a galambok közé,

A bán magyarjai.

Az uraságok a harcok során szép példát mutattak,
Közülük kiváltképpen a várvédő Zrínyi kapitány,

A szigetvári bán:

Aki szablyája elől elmenekült, lova üldözte,

Aki lova elől futott, az meg a Dunába ugrott,

Verje meg az Isten!

A rossz végzet immáron Zrínyi Miklósunkat is elérte,

Janicsárok puszkagolyója jobb kezét leszaggatta,

Zrínyi Miklós bánét.

Jobb keze feketeföldre hullott a kardjával együtt.

A tenger melléki „bugarsticákban”¹¹ Zrínyi „Ő, a magyar bán úr”. A várkapitány katonáit „Én magyar ifjaim”-nak nevezik, valamint „ifjú magyarokként” és a „bán magyarjaiként” szólíttatnak meg. A horvát énekek tanúsága szerint Zrínyi magyar vitézeivel harcol. Az elkövetkezőkben megtapasztalhatjuk, hogy esetünkben nem egyedi jelenséggel kell számolnunk, tekintettel arra, hogy a horvát költők, így többek között Andrija Kačić Miošić, a 18. századi horvát irodalom ismert alakja, úgyszintén magyarnak nevezi őket, ismételten Zrínyi is:

(...) Katonáihoz e szavakkal fordult:

„Halljátok íme, kedves testvérim!

Idejött e hatalmas török erő

Szulejmán szultán megyen ott elő.

Ne feledjétek, magyarok vagytok,

Kevesen bár, ám mindnyájan hősök.

Mindegyiktek tíz törökre ronthat,

Magam, Zrinovics, húszat veszéjtek. (...)

A bemutatásra kerülő nyugat-magyarországi horvát ének, a *Szigetvár ostroma* minden bizonnyal ki volt téve a prekmurjei ének hatásainak, azonban azt egy újabb motívummal gazdagította, nevezetesen a sorsszerűséggel, ugyanis Zrínyi megérzi közelgő halálát a bekövetkezendő várostrom során.

¹¹ Hosszúsoros vers: szerb-horvát szótagszámláló népi epikus sorfaj; 15 vagy 16 szótagos, a 7., ill. 8. szótag után felező sormetszettel.

(...) Ha ők mindnyájan a horvát földre érnek.
 Zrínyit meg ottan fiatal neje várta,
 Fiához Györgyhöz ő ekképpen szólott:
 „Sziget várába kell menten mennem,
 Sziget védelmére vitézim vezetnem.
 Te is jól tudod azt, drága jó gyermekem,
 Sziget váránál bíz én fejemet veszttem!” (...)

A nyugat-magyarországi ének szerzője a vészterhes napok beteljesedését pontosan jelöli meg, így Zrínyi halála napját, katonáinak elestét, a vár elfoglalását, szombatra téve azokat. A vár elestét, hasonlóan a prekmurjei, a szlovák és a magyar históriás énekekhez, árulásnak tulajdonítja, melyet egy német katona (tüzér) követ el, aki az ellenségnek elmondja a vár gyenge pontját. Messzire vezetne bennünket más hasonló motívumok bemutatása, így többek között a Zrínyi Miklós vallásosságát érintőké is, amely épp a nyugat-magyarországi epikus énekben válik érzékelhetővé, emiatt ettől eltekintünk.

(...) Pénteken Zrínyi Miklós épp délidőben
 Maga köré gyűjti megmaradt vitézit
 Hozzájuk fordulva és nekik szólamlott:
 „Ebédeljünk együtt, most és utoljára,
 Minket holnap itten holtan kiterítnek.
 Urunk Istenünk, most légy a mi vezérünk!
 Vígán várjuk meg mind halálunk óráját,
 Keresztény hitünkért adva szép életünk,
 Ne féltse senki sem a mi királyunkat,
 Hanem Krisztusunkat, királyok királyát,
 Aki megvéd minket a gonosz pogánytól.
 Ne szomorkodjunk hát, legyünk inkább vígak.”
 Zrínyi Miklós szombaton már hajnalban kelt,
 Magára öltötte szép selyem ruháját,
 Derekára kötötte jó fényes szablyáját,
 Tatár nyergét menten lovára vetette,
 Úgy indult bátor katonái elébe.
 Erős jobb kezében harci kopját tartott,
 Ekképp szólott szigeti vitézeihez:
 „Vígán induljunk most, drága testvéreim,
 Ne hagyjuk magunkat könnyen elfogatni,
 Mert miként fürjekre, úgy vadásznak reánk,
 Hanem nyomban mi mind vígan kardot rántsunk,
 Úristenünket mi soha ne feledjük!”
 Jézus nevét harsogják Sziget hősei,
 S nyitják a kapukat, Zrínyi halad az ellen,
 Amerre ő megyen hullik mind az ellen,
 És bátran ráront a janicsárok hada,
 Miként legsűrűbbik évnek számos napja,
 Úgy hullik testére puskájuk golyója.

Ám Sziget vitézit sorba ők lelőtték,
 Életben maradtak, visszatértek nyomban.
 Harmadszor is szólott Zrínyi katonákhoz:
 „Most pedig, vitézim, induljunk rohamra,
 Hitünk miatt itt mi vidáman meghaljunk,
 A nagy Úristen lészen majd segítségünk!”
 Zrínyi harmadjára a várat elhagyta
 Jó vitézeivel, Sziget hőseivel,
 De az átkos janicsárok rájuk rontottak,
 Szigetnek vitézi sorban mind meghaltak.

„Hazánkban szinte természetes, hogy a szigeti vár védője az egyik legnagyobb magyar hős, ezzel szemben több ének (kiemelve például Brne Karnarutić művét) fontosnak tartja hangsúlyozni: »Horvát uraságok és kenézek... küzdelmét énekelem«, (Zrínyi) »Horvátságnak bánja, Horvátországnak pajzsa«, sőt a kitöréskor Zrínyi »horvát módi szerint varrott« jó mentét viselt. Ugyanez a szerző említi azt is, hogy bár Zrínyinél cseh, oláh és német vitézek is szolgáltak (magyart nem is említ), udvarában mégis a horvátok voltak az elsők, »Ők viseltek nála hatalmasságot«.”

Egyedülálló a magyar epikus ének tartalma, melynek cselekménye valós elemekre épül, azaz ismert történelmi tényekre, kiszínezve történelmi valótlanságokkal, irracionális eseményekkel, mint például a szultán halott testének lóháton való körülhordozása. Szokolovics parancsára a szultán testét bebalzsamozzák, sáfránnyal bekent kezét madzaggal mozgatják, mintha élne, így integetve az utolsó ostromra induló katonáinak.

(...) Így történt halála Szulimán szultánnak.
 Akkor a vezérei halálát eltitkolták.
 Benn ül a sátrában, aranyos trónjában,
 Ki van támogatva, négy arany pálcával.
 Sziget vára körül körül is hordozzák
 Selyem baldachinján, fehér paripáján.
 Zrínyi, amikor fohászkodott ezeket mondotta:
 „Istenem, jól tudom, itt lészen halálom,
 Sok vitéz elvész még, addig a csatában.
 Zsebeimbe rejtvel sokezer aranyam,
 Temessen el érte, aki megtalálja.”¹²

A boszniai mohamedán epikus énekben „(Ütközet Szigetnél) Zrínyi kifejetten akarategyenge, a hadakozáshoz nem értő vezérként jelenik meg: a cselekményvezetésben kiemelt helyeken kétszer is vitézei adnak tanácsot neki, lényegében döntenek helyette. Árnyalja jellemét az a mozzanat is, mely szerint

¹² Históriás magyar énektöredék Zrínyi Miklósról, a szigetvári hősről. Az énektöredék Almamelléken (Baranya m.) került elő 1959-ben. A 68 éves adatközlőt, Horváth Józsefné Bene Terézt a horvátországi Belovár környékéről üzték el a partizánok 1944-ben. A históriás ének fennkölt sorai nemcsak a középkori magyar lantosok, regősök dalaival mutatnak rokonságot, hanem a balkáni délszláv hősekenekkel is. Gyűjtötte és lejegyezte: Eperjessy Ernő, Almamellék, 1959.

Zrínyi árulásra kérte a török pecsétőrt: »Ha egy anya nevelt fel bennünket, / Légy te család Szulejmán szultánnal.«¹⁵ Ugyanitt olvashatunk repülő lóról, hol-lóvá változott tündérlányokról, a végső rohamot megelőző párbajról, és ami a legfurcsább, Zrínyi szökéséről.”

Végezetül megemlíjtük, hogy a halhatatlan védők soraiban nemcsak katonák, hanem várvédő asszony, jelesül a szigetvári amazon is megtalálható, akinek vitézi tetteiről a magyar, szlovák énekesek mellett a német, magyar és a horvát prózai alkotások is megemlékeznek.

A német krónika a beteljesült végzetet másként jegyzi föl: Zrínyi elesett, s véle az összes bátor vitéze, legutoljára pedig a hős asszony, akinek a sorsa úgy teljesedett be, hogy halálos kardvágás érte abban a pillanatban, amikor fehér lováról lehajolt halott férje fölé.

Az ismeretlen hősnőről a német krónikáírók feljegyzik még, hogy bátor, szép, nemesi származású, és egy híres horvát család sarja volt. Feltételezhetően Delivid Žarković szigetvári vajda (hadnagy) feleségéről van szó, aki Julianka néven ismert.

A költő Zrínyi Miklós eposzáinak XIII. énekében Barbara néven tesz róla említést, míg Pavao Ritter Vitezović (1652–1713) az *Odiljenje sigetsko* című énekkoszorújának negyedik részében a vitéz amazonnak és férjének, Delivid Žarkovićnak a következő sírfeliratot szánja:

Állj meg, utazó, és olvassad:
Itt egy katonanő és egy katona, azaz két katona
nyugszik,
nem élők, mert testük meghalt, nem halottak,
mert nevükben élnek.

DELI-VID ÉS JULIJANA,

akiket a szerelem egygyé kovácsolt,
együtt áldozták éltük a szerelemért.
Most szerelmük, hitük, fáradozásuk és haláluk
az égben helyet, megbecsülést, nyugalmat és fizetséget nyert,
példát mutatva vitézségből és házaseletből.
És te,
ha nem lenne síremlékük,
mondd, mielőtt még innen elmégy:
Nyugodjatok békében!

Irodalom

Kis Tímea, *A szigeti Zrínyi Miklósról szóló énekek és prózai szövegek ismertetése, Etnografija Hrvata u Madarskoj*, 2003, szerk.: Đuro Franković Pečuh, 2003, 229.

Frankovics György, *Horvát, szlovén, magyar és szlovák históriás énekek szigetvári Zrínyi Miklós-ról és vallásáról*, in: „Hír a dicső tettek ragyogása” *Tanulmányok a Zrínyi család és Szigetvár kora újkori történetéből*, szerk.: Varga Szabolcs, 25–43.

¹⁵ Kiss Károly fordítása

„Örök dicsőség és tisztelet a hősöknek”

(Szabó Tamás szobrással Rojkó Annamária beszélget)

Akár egy megelevenedett bástya, sodronyinges katonái összezárt embertoronyként követik Zrínyi Miklóst. Szakállas arcukon nincs nyoma a félelemnek, tudják, hogy hová mennek. Lándzsáik az égnek merednek, így lépkednek a szigetvári vár eltökélt kapitánya mögött. Még néhány mozdulat, talán egy-két perc lehet hátra, és a maroknyi csapat kitör a várból. A hős vezér és katonái bronzba öntött szobrát – Szabó Tamás Munkácsy-díjas szobrászművész alkotását – szeptember 7-én, Szigetvár ostromának 450-ik évfordulóján avatják fel a magyar, valamint a horvát és a török államfő jelenlétében. A képzőművésszel, a Magyar Művészeti Akadémia tagjával, néhány nappal a szobor helyszínre szállítása előtt beszélgettünk.

– *Miután Szigetvár polgármestertől felkérést kapott a szobor elkészítésére, milyen módon azonosult a témával?*

– Idén januárban dr. Vass Péter polgármester úrral bejártuk a város emlékhelyeit, és a séta során megmutatta, hogy a vár melyik részén képzelik el a szobrot. Gondolkodni kezdtem, és megérintett a hely szelleme. Az ostromról nem maradtak fenn korabeli képi ábrázolások, de léteznek történelmi leírások. A krónikák nyomán elképzeltem, hogy mit érezhettek a várvédők, akik életük árán sem voltak hajlandók megadni magukat.

– *Hogyan zajlott az ostrom?*

– Abban az időben Szigetvár egy mocsaras terület közepén, hármas

erődrendszerként épült fel. A templom és az óváros, az újváros és a vár, valamint a belső vár, azaz a központi erőd alkották a település egészét. A Szulejmán vezette török sereg a belső várba szorította vissza a védőket. Zrínyi nem kapott segítséget I. Miksa királytól, ezért mindössze kétezer-öt-száz fős – horvát és magyar végvári vitézekből toborzott – védősereggel készült az ötvenezres szultáni had ellen. A hússzoros túlerő ellenére, két hónapon keresztül sikerült feltartaniuk az ostromlókat. A védők a híres „kirohanás” után sem adták fel, az utolsó emberükig kitartottak.

– *Milyen művészi, művészettörténeti előzményekből táplálkozik az ön által készített szobor?*

– Előzetesen természetesen tanulmányoztam a 17. századi festészet kiemelkedő művészeinek alkotásait, Velázquez és az itáliai mesterek csataképeit. Számos művészettörténeti hivatkozás fedezhető fel a kompozícióban, többek között a katonák alakjaiban ott rejtőznek Michelangelo rabszolgafigurái. A dárdaerdő saját pályám utolsó évtizedére, az úgynevezett „szöges korszakomra” utal. Szerettem volna klasszikus elemeket hordozó, ugyanakkor figyelemfelhívó, 21. századi szobrot készíteni. A mű egyik részét Zrínyi, a főalak, a másikat a katonákból álló tömeg alkotja. Ez utóbbit látványban jócskán megnöveli a 27 darab dárda és a fejeken viselt sisak. Az 550 évvel ezelőtt történt hősi helytállást szimbolikusan közelítettem

Szállítás előtt Szabó József öntészetében (Fotó: Sal Antal)

meg, ezért fontos az alakok lelkiállapotának kifejezése. A szobor a közöségről és az áldozatvállalásról szól, rajta latinul olvasható a felirat: „Gloria et honore potentes” – Örök dicsőség és tisztelet a hősöknek.

– *Milyen technikai megoldásokkal dolgozott?*

– Hagyományos bronztechnikát alkalmaztam, a nehézséget inkább a rövid határidő jelentette. A mintázástól a kivitelezésig mindössze négy hónap állt a rendelkezésünkre. Az utolsó időszakban a szoboröntőde szakemberei napi 12-14 órát dolgoztak, hogy a szobor elkészüljön.

– *Korábbi köztéri munkái közül jó néhány, többek között a salgótarjáni 1956-os emlékmű, az egykori budapesti gettóban található Carl Lutz-emlékmű, vagy a pesti Duna-parton álló Roma holokauszt emlékműve is erős empátiáról és történelmi felelősségerőzetről tanúskodik. Tart valamilyen kapcsolatot az elkészült művekkel? Visszajár ezekre a helyszínekre?*

– A Dob utcai Carl Lutz-emlékművet megnéztem néha. Sokkal fájóbb, ha azért kell mennem, mert megrongálták valamelyik szobrot. Így járt Szentendrén a Barcsay Jenő-portrém, amelynek kétszer leverték a szemüvegét és elvitték a botját. Többször tettek kárt az '56-os emlékműben és a Nehru rakparti Roma holokauszt emlékművében is.

– *Feleségével, Makó Andrea festőművésszel hosszú ideje a Százados úti művésztelepen él, és ott a műterme is. Milyen művészi örökséget és hagyományt jelent ez a több mint százesztendő helyszín?*

– A műtermem korábban Erdei Dezső, majd Herczeg Klára szobrászművész-éremtervezőké volt. Az otthonunkban egykor Kádár Béla festőművész lakott. Velünk szemben éltek a

huszadik századi magyar képzőművészet kiemelkedő alakjai: Medgyessy Ferenc, Kerényi Jenő, Kurucz D. István szobrászművészek és Czigány Dezső festőművész. A művésztelep, a nagy alkotók révén, ma is őrzi szakmai közösségépítő erejét.

– *Wehner Tibor művészettörténész ezt írta önről: „Szabó Tamás legutóbbi években született alkotásai is tanúsítják, hogy a kortárs magyar művészetben szuverén egyéniségként alkotó művész, reneszánsz alkat. Nemcsak a tökéletes mesteriségbeli felkészültség, a szobrászat, a festészet, a grafika párhuzamos, esetenként egymást átható, egymást inspiráló művelése miatt mondhatjuk ezt, hanem az archaizálás, az emberközpontúság, a figurativitás-örzés, a motívumhasználat, valamint a művek izzó atmoszférája miatt is.” Emlékszik még a pillanatra, amikor eldöntötte, hogy képzőművész szeretne lenni?*

– Tizenkét éves koromban, 1964-ben a salgótarjáni moziban láttam egy dokumentumfilmet, amelyben egy lány korsót formázott. Annyira megérintett ez az élmény, hogy a moziból már úgy jöttem ki: én is ezt szeretném csinálni! Kamaszkoromban, Salgótarjánban egy fantasztikus nemzedékkel indulhattam együtt, köztük volt Földi Péter festőművész és Snétberger Ferenc dzsesszmuzsikus. Ma már mindketten Kossuth-díjasok. A festést a zseniális Balázs Jánostól tanultam, majd jött a katonaság és a Képzőművészeti Főiskola, ahol üvegtervező művészként végeztem. Foglalkoztam kerámiával, az üvegen és a rézkarcon át a bronzöntésig, számos technikával. Emellett folyamatosan festettem, és festek ma is. Szobrászként szinte már kitúrtam magam a műteremből, a képek azonban beleférnek egy mappába is.

Dávid Géza

Arcok az oszmán kori Szigetvár történetéből¹

Amikor nem kis áldozatok árán az oszmán erők bevették Szigetvárt, a seregben sok magas rangú katonai és közigazgatási vezető, no meg csomó alacsonyabb beosztású társuk leste izgatottan, hogy hősiességük fejében milyen ellentételezésre számíthatnak. Leesik-e egy, az eddiginél fontosabb vagy zsírosabb poszt, esetleg „csak” néhány ezer akcse javadalomemelés lesz-e a jutalom, netán észre sem veszik buzgólkodásukat. Bizonyára voltak, akik csalódtak, mert többet vártak annál, mint amit kaptak, de olyanok is akadhettek, akik akár meg is lepődhettek a váratlan kegyen, amelyben részesültek.

Ez utóbbiak közé tartozhatott Iszkender pécsi alajbég. Ő addig második emberként szolgált főnöke mellett a helyi timár-birtokosok élén. Alighanem sejtette, hogy a régtől áhított vár körül új szandzsák létesül. De nem nagyon álmodhatott arról, hogy rámosolyog a szerencse, és őt nevezik ki annak első irányítójául, hiszen a jelen lévő számos udvari méltóság esélyesebb volt erre a kegyre. A nagy játékos és stratég, Szokollu Mehmed nagyvezír viszont váratlan húzással éppen őt szemelte ki erre a nem kis feladatra. Lehet, hogy ismerte korábról, de inkább olyan valakit keresett, aki kellő tapasztalattal rendelkezik a környéken. Esetleg az is belejátszott a döntésbe, hogy az ostrom kezdetétől a vár elfoglalásáig informátorok felkutatásán és nyilván hasznos értesülések gyűjtésén fáradozott (feltehetőleg sikerrel), ahogy arra a hadjárat egyik koronatanúja, a nagyvezír személyi titkára Ahmed Ferídún (később főkancellár, azaz nisándzsi) kitért.² Azt egyelőre

¹ Jelen írásom bizonyos részei korábban már megjelentek: Dávid Géza, *A Dél-Dunántúl török közigazgatása*, Zalai Múzeum, 4., 1992, 55–64. Uő, *Szigetvár 16. századi bégjei*, in: *Tanulmányok a török hódoltság és a felszabadító háborúk történetéből. A szigetvári történész konferencia előadásai a város és a vár felszabadításának 300. évfordulóján*, szerk. Szita László, Pécs, 1993, 159–191. Uő, *Török közigazgatás a városban*, in: *Szigetvár története. Tanulmányok a város múltjából*, Szerk. Bősze Sándor, Ravazdi László, Szita László, Szigetvár, 2006, 109–127. Uő, *Adalékok Szigetvár török kori történetéhez*, Keletkutatás, 2007, 38–47. A szó szerinti egyezések mellett számos új adatot építettem be, és a prezentáción is jelentősen változtattam.

² Ahmed Ferídún, *Nüzhet-i esrârü'l-ahjâr der ahbâr-i szefer-i Szigetvár*, İstanbul, Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, Hazine 1339, 91r. Kiadva: Nicolas Vatin, *Ferîdûn bey, Les Plaisants secrets de la campagne de Szigetvár*. Édition, traduction et commentaire des folios 1 à 147 du Nüzhetü-l-esrârî-l-ahbâr der sefer-i Sîgetvâr (Ms. H 1339 de la Bibliothèque du Musée de Topkapı Sarayı). (Neue Beihefte zur Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes, 2 vagy 7. Hrsg. von Rüdiger Lohker, Markus Köhbach, Stephan Procházka, Gisela Procházka-Eisl und Gebhard J. Selz) [Wien], 2010, 377. *Nüzhet-i esrârü'l-ahyâr der ahbâr-i sefer-i Sîgetvar. Sultan Süleyman'ın son seferi*, Hazırlayanlar/Edited by H. Ahmet Arslantürk – Günhan Börekçi, Redaksiyon/Proof-reading Abdülkadir Özcan (Zeytinburnu Belediyesi kültür yayınları, 26.) İstanbul, 2012, 188.

nem tudom pontosan, hogy mikortól sürgölődött Iszkender a magyar végeken. Az időben első említést egy 1564. július vége felé kibocsátott parancs őrzi róla.³ Ez a dátum ugyan csupán két évvel előzi meg az ostromot, de egyáltalán nem kizárt, sőt erősen valószínűsíthető, hogy ennél hamarabb került ide, hiszen alajbéggé sem egyik napról a másikra vált az ember. Napra megmondható viszont, hogy 1566. szeptember 12-én, azaz négy nappal a vár elfoglalása után már határoztak kinevezéséről.⁴ Remegett-e a térde, amikor a főparancsnok magához kérte, megijedt-e a nagy megbízatástól, vagy elhivatottságtól fűtve nézett a tennivalók elé – az ő titka marad. Tény, hogy belevetette magát a munkába. Szinte kétségtelen, hogy az ő hivatali ideje alatt elkészült a terület első részletes összeírása, majd annak nyomán 1570. október végére a szolgálati birtokokat felsoroló timár defteri,⁵ bár ennek végére már utódja alatt tették ki a pontot. Egyes bejegyzésekből az is kitűnik, hogy a szandzsákhoz tartozó területek kapcsán kisebb harcokat kellett megvívnia. Sikerrel csatolta magához a siklósi bírósági körzetet (kazá), amelyet később a pécsi bég eredménytelenül próbált megkaparintani.⁶ Ezzel szemben – úgy látszik – ő kebelezte be jogtalanul a Görögali szandzsák⁷ egyes náhijéinak a településeit, amelyekről le kellett mondania.⁸

Más téren is követett el eleinte kisebb-nagyobb hibákat, így megtűrte, hogy a váron belül a keresztények vásárt és sokadalmat tartsanak. Ennek híre eljutott a fővárosba, ahonnan siettek őt utasítani, hogy akadályozza meg az effajta gyülekezéseket, s ha szükséges, akkor a váron kívül jelöljön ki vásárhelyet.⁹ Egy balul kiűtött katonai vállalkozásáról értesülünk 1568-ból, amikor – ha

³ İstanbul, Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Kepeci, 74, 102.

⁴ Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Maliye defteri, 563, 54. – Mindazonáltal hitelesítő okmányát csak 1567. február 2-án állították ki.

⁵ Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Tapu defteri, 503.

⁶ Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Mühimme defteri, 15, 23., No. 192. Mühimme defteri, 12, 326., No. 667.

⁷ Önálló közigazgatási egységként való felbukkanása elég váratlan; eddigi ismereteim szerint 1552 és 1556 között volt ebben a státuszban. A részletekre I. Káldy-Nagy Gyula, *A Budai szandzsák 1559. évi összeírása*, in: *Pest megye múltjából*, 3., Budapest, 1977, 10., 22. jegyzet. A krónikás Pecsevi – tévesen 1554-re datálva – Kaposvár, Babócsa és Korotna ostromlói között sorolja fel Ahmed, görögali béget: *Tarih-i Pecsevi*, Isztambul, év nélkül, I. 354. Az illetőt nem sokkal később, 1555. november 12-én átirányították a frissen meghódított Babócsára: Kepeci, 214, 5. Helyére a budai timár-defterdarit, Hüszejnt jelölték ki, de neki is hamarosan odébb kellett állnia: Uo., 31. Magyar források is tudnak az itteni bégről, az 1556. szeptember közepi hadi események kapcsán: Szakály Ferenc, *Egy végvári kapitány hétköznapijai. Horváth Márk szigeti kapitány levelezése Nádasdy Tamás nádorral és szervitoraival, 1556–1561*, in: *Somogy megye múltjából* (Levéltári évkönyv, 18.), Kaposvár, 1987, 91., No. 20, 20/a. 1557. január 4-én még egyszer feltűnik ilyen összefüggésben Göröggal, de ekkor már Moháccsal egybefogva. A kettős elnevezésű szandzsák élére Kászim pasa került, ezúttal a temesvári beglerbégi székből: Mühimme defteri, 2, 207., No. 1878. Az 1578 és 1588 között a birodalom összes szandzsákját felsoroló listában előbukkan ugyan, de egyetlen béget sem jegyeztek be itt: Kepeci, 262, 22. Meglehet, csupán a görögali náhijéra akartak utalni az adott esetben.

⁸ Kepeci, 220, 153.

⁹ Mühimme defteri, 7, 556., No. 1581. (A bejegyzés dátuma: 1568. június 19.)

igaz – Kanizsa főkapitánya, Thúry György nemcsak megverte az általa vezetett portyázókat, hanem őt magát is foglyul ejtette. Bár királyi parancsra hamarosan szabadult, az eset minden bizonnyal megfontolásra készítette további hasonló akciói megtervezésekor.¹⁰

A neki járó éves jövedelem nagyságát többé-kevésbé meghatározta korábbi pozíciója, de a Magyarországon szokásos évi 200 000 akcsés minimumnál magasabb összeget, 251 809 akcsét kapott kezdő hász-birtokként. Nem sokkal később fizetésemelésre tartották méltónak, s elég tisztességes summával, 30 000 akcséval emelték illetményét 1566. október 31-én.¹¹

Hász-birtokai összetételére nézve szinte teljesen hallgatnak a forrásaink. Elejtett megjegyzésből derül ki, hogy eleinte az ő zsebébe vándoroltak a helyi átkelésből, a hagyatékokból és gazdátlan javakból (ezeket bejtűlmálnak hívták) és más hasonlókból származó összegek. Ám aztán ezeket kincstári érdekeltséggé tették, Iszkendert pedig néhány faluval kárpótolták.¹² Másfelől valószínű, hogy közvetlen utódja, Szinán bég részben azonos települések tizedeit és adóit kapta meg, mint ő.¹³ De nem nagyon bocsátkozhatunk találgatásokba, hogy melyikekét. Annyi gyanítható, hogy ő is élvezte Szigetvár 9000 akcsényi bevételeit, a bormonopólium pálinkával és csapra ütési illetékekkel kibővített 6000 és talán Pata falu¹⁴ 10 000 akcséját (minthogy annak közelében – mint látni fogjuk – más érdekeltséggel is bírt). Nem zárható ki, hogy az előzőleg elveszített átkelési pénzeket is visszaszerezte (vagy más hasonlókhöz jutott), ugyanis követője a szigetvári piacok, illetve a szigetvári és a babócsai hídvámból 76 505 akcsét várt. Voltak azonban Iszkendernek más jövedelemforrásai is, amelyekről az 1579-ben befejezett szandzsák-összeírás szerencsénkre megemlékezett.¹⁵ Ezek bérlet vagy vásárlás révén kerültek a tulajdonába, s egy részüket idővel kegyes alapítvány céljára kötötte le.

Iszkender bég vakufjai általánosságban azért figyelemre méltók, mert a 16. századi hódoltságban kevés ilyent találunk, legalábbis a szandzsák-összeírások többnyire hallgatnak róluk. Egyiküknél pedig a helynek, ahol létrejött, volt kiemelkedő fontossága. Nevezetesen Szigetvárnak egészen egyedi státust kölcsönözött az, hogy ott egy szultán hunyt el. A nagy uralkodó emlékének ápolását Iszkender bég is bizonyára szívügyének tekintette. S kézenfekvőnek tűnik, hogy saját alapítványa létesítésekor is gondolt arra, bármilyen meghagyással kötötte is le a nem túl nagy értékű javakat (egy karavánszerájt, egy iparos-épülethelyet, valamint egy ép és egy romos házat a váron belül, illetve elhagyatott földterületeket),¹⁶ hogy ezen a „szent” helyen kegyes célra adományozni kétszeresen nemes cselekedet. Azonban nem elégedett meg ennyivel, és Siklóson egy kisebb istentiszteleti helyet, azaz mecsetet, és egy tanodát, azaz muallimhánét

¹⁰ Takáts Sándor, *A nagy Thúry György*, in: *Bajvívó magyarok. Képek a törökvilágból*, Budapest, 1963, 259.

¹¹ Maliye defteri, 563, 54.

¹² Mühimme defteri, 9, No. 26, 205.

¹³ Tapu defteri, 503, f. 3r.

¹⁴ Ma Patapoklosi.

¹⁵ Bayerische Staatsbibliothek, Cod. Turc. 138.

¹⁶ Uo., f. 46r.

építtetett. Ezek fenntartását 12 újonnan létesített üzlet, egy további tímárműhellyel, egy mezei kert (bosztán), egy karavánszeráj és két halastó bevétele volt hivatva biztosítani.¹⁷ S még egy harmadik náhije-központban, Babócsán is kreált egy kis alapítványt, amely a párkányban lévő dzsámiból, az ugyanott épült fürdőből (ennek működtetésére évi 42 gurust – ezüsttallért – hagyott) és három üzletből állt.¹⁸ Tovább tallózva az 1579-es defterben, a következő tételek szerepelnek még az ő nevén: egy 3 kerekű malom magán Szigetváron,¹⁹ egy rét (Mária)Gyüdön,²⁰ egy földdarab Pata mellett, ahonnan 40 zsák termés volt várható,²¹ egy rét a Somogyviszló után bejegyzett Gubás (?) puszta közelében, amelynek hozama 8 szekérre ment,²² végül egy 2 kerékre járó malom Kálmán-csa tucatnyi őrlőhelye közül.²³ Egyenként nem számottevők a felsorolt ingatlanok, összességükben azonban már nem lekicsinyelendők, s úgy állítják elének Iszkender bégét, mint aki komolyan fáradozott javai gyarapításán, ugyanakkor a kor szellemének megfelelően azok egy részét szívesen áldozta fel magasabb eszmények oltárán.

Három és fél évig működött Iszkender bég Szigetváron. Az őt követő Szinán bégét 1570. március 26-án nevezték ki ide a Nógrádi szandzsák éléről.²⁴ Meglehet, Iszkender érezte, hogy fogytán az ereje, s maga kérte felmentését, de elvileg éppígy elképzelhető, hogy csak rutinszerűen váltották le. Az első verziót támogatja, sőt akár azt is megengedi, miszerint éppen a halál beállta miatt kellett új bégét küldeni Szigetvára, az, hogy Iszkendert már 1570. március 31-én megboldogultként említették.²⁵ Visszanézve az a benyomásunk, hogy szakmai szempontból nyugodtan hagyhatta itt az árnyékvilágot: megvetette egy új szandzsák alapjait, részben vagy egészben elkészítette annak összeírásait, és elindította Szulejmán szultán kultuszát. Ahmed Ferídün a maga jellegzetesen túlzó modorában dicsérő szavakkal emlékezett meg róla, amelyek mögött bizonyára nem kevés igazság rejtett. Szerinte az a hír járta róla, hogy kivételes bátorságú, és Nagy Sándor-i intézkedésekkel hasznavehető nyelveket fogott, a hitetlenekről pontos információkat gyűjtött, s ezáltal második Hizirként (legendás segítő „szent”) a mohamedánok lelkét megnyugtatta. Ráadásul Szigetvár várainak s a környéken meghódított váraknak és városoknak a helyreállítása és újjáépítése terén fölöttébb igyekezett és jól szolgált.²⁶

A vár elfoglalásának másik fontos szereplője a janicsárága, Müezzinzáde Ali volt. Az ő korai pályafutásáról keveset tudunk, azt is krónikás hagyományból. Eszerint apja Edirnében hívta imára az embereket. Innen került volna udvari állományba, kapuőrként kezdve, majd egyéb – eltérően megadott – funkciókat követően

¹⁷ Uo., f. 34r.

¹⁸ Uo., f. 78v.

¹⁹ Uo., f. 44r.

²⁰ Uo., f. 36r.

²¹ Uo., f. 47r.

²² Uo., f. 49v.

²³ Uo., f. 63v.

²⁴ Maliye defteri, 563, 54.

²⁵ Maliye defteri, 17928, 45.

²⁶ *Nüzhet*, 91r–v. Vatin, Ferídün bey, 377, 379. *Nüzhet-i esrârü'l-ahyâr*, 188–189.

vált az elit gyalogos alakulat fővezérévé.²⁷ Nem vitás, 1566-ban betöltött posztja a legelső köze számított a katonai hierarchiában. Hadteste nyilván jelesen kivette részét a vár vívásából, s ezt az ő parancsnoki erényeinek javára írták. Mi mással magyarázhatnánk, hogy éppen vele kapcsolatban jegyezheték le azt, miszerint „az említett Zrinszki ogli (azaz Zrínyi Miklós) nevű átkozott fejét dárdára tűzték és a janicsáraga, Ali aga őjelessége – tartson soká méltósága – az aszafi magas küszöbhez (azaz a nagyvezír elé) vitte.”²⁸ Ezúttal nem aggódhatunk afelől, hogy neki remegett-e a lába, midőn a legyőzött ellenség skalpját díszes felvonulás keretében (amelyhez nagyon értettek az oszmánok) mutathatta be a birodalom legfőbb tisztségviselőinek. Am ezzel még nem értek véget a rendkívüli megtiszteltetések. Miután Szigetvárt elfoglalták és hozzákezdtek renoválásához, szükségesnek tartották, hogy „a váron belül tiszteletre méltó dzsámit építsenek a padisah őfelsége nemes nevére”.²⁹ S ezzel a feladattal szintén Ali janicsáragát bízták meg!

Ő sietve hozzákezdett a munkálatokhoz. Különbőféle anyagok kellettek ehhez. A fő vezetők kijelentették, hogy a dzsámi minberjéhez (az imafülke melletti emelvényhez) diófa deszkára van szükség. Ezért Ali agát meghívták a nagyvezír által tartott dívánba. Megkérdezték tőle, hogyan haladnak az építkezéssel, s milyen anyagból tervezi a minbert. Az aga még válaszolni sem tudott, a nagyvezír máris hozzátette, hogy diófából lenne a legcélszerűbb. Ezt a parancsszerű kijelentést az aga rögtön támogatóan tudomásul vette, „a minbert csakugyan helyénvaló diófából készíteni” felkiáltással. Szigetváron azonban nem találtak ebből a deszkafajtából. Valahonnan rájöttek viszont, hogy az eszéki várban őriznek egy trónust, amely korábban az ottani királyok kezében volt, s aki király lett, az arra a trónra ült. Amikor Eszéket meghódították, a trónt az eszéki vár kincstárába helyezték, s azóta is ott tárolják. Amikor ez kiderült, gyorsan hírvívót küldtek az eszéki kádihoz és a vár parancsnokához, elrendelvén nekik, hogy a szóban forgó trónust a dzsámi minberjének elkészítése céljából küldjék Szigetvára. Az utasítás vételekor a nevezettek előkerítették a trónt, kocsira rakták, s megérkezésekor a nagyvezír sátra elé tették, fontossága miatt közszemlére. Látták, hogy rendkívül gazdag faragásokkal és szép levelekkel díszített. A minber kivitelezését ekkor a nagyvezír vállalta magára, mestert hívatott, s a „szószék”-ről egy képet vagy modellt csináltatott, amely mindenki tetszését elnyerte. Aztán szétszedték a trónust, s már azon voltak, hogy az emelvénynek megfelelően felvágják, amikor a Jakub nevű kapuaga meghalt. Ekkor színleg szultáni ukázt kértek arra nézve, hogy a minberből megmaradó faanyagból az illető számára koporsót ácsoljanak. Érthető módon, a halott uralkodótól csak igenlő válasz érkezhett. A nagyvezír persze mindkét célra elegendőnek találta a rendelkezésre álló fát. De aztán gyorsan fordított egyet a dolgon, megjegyezve, hogy minbernek kissé vékonyak a deszkák, használják azt a koporsó elkészítésére. Így remekbeszabott koporsót szögeltek össze – most már elárulhatjuk – nem a kapuaga, hanem a szultán számára. Ezt azonban nem vihették be feltűnés nélkül a szultáni sátorba. Ezért meghagyták Ferhád aga főistállómesternek, hogy csináltasson hordszéket vagy hordozható trónt, látszólag

²⁷ Musztafa Áli, *Künhü'l-ahbar*, Istanbul Üniversitesi Kütüphanesi, TY 5959/2, f. 462v–463r. Tarih-i Pecsevi. I. 443.

²⁸ Ahmed Feridün, *Nüzhət*, 55r. Vatin, Feridün bey, 277. *Nüzhət-i esrârü'l-ahyâr*. 150.

²⁹ *Nüzhət*, 97v. Vatin, Feridün bey. 395. *Nüzhət-i esrârü'l-ahyâr*, 195.

azért, hogy az uralkodót azon vigyék az ostromra. A tárgyat pedig minőségi ellenőrzésre juttassa el a nagyvezírhez. Ferhád aga elkészítette a hordszéket, s elküldte a nagyvezírnék. Utóbbi a szultáni tanácsban való bokros teendőire hivatkozva nem szemlélte meg rögtön, így az alkalmatosság estig a sátrában maradt. Ekkor aztán behozatta a koporsót is, és a kivételes halott iránti kiemelt tiszteletet leróva bebalzsamozott testét belehelyezték, majd a hordszékbe rejtették, s így csempészték be a szultáni sátorba. A harcosok körében közben az a hír terjedt el, hogy a padisah a hordszéken bement a várba. Ezzel szemben az történt, hogy a holttestet újra kivetették a föld alól, berakatták a koporsóba, majd kocsira helyeztették. Egy szilahtárnak meghagyták, hogy álljon az uralkodó feje mögé, tartsa annak turbánját, s ha a vezírek vagy a katonák üdvözölni jönnek őt, válaszköszöntésként mozgassa meg a fejfödőt.³⁰ A fentiekből érdemes leszűnni, hogy Feridûn remek ötlettel, igazi nagyhatalmi reflexekre támaszkodva változtatta át, meglehet, csupán virtuálisan, a magyar királyok egykori trónusát a szultán koporsójává. Mert ugyan mi más lenne, mint megalázás az, ha egy uralkodói trónusból koporsót ácsoltatunk? Ennek kódolt mondandója nem egyéb, mint hogy eltemetik a legyőzöttek egyik fő hatalmi szimbólumát. A tanulság szempontjából mindegy, hogy volt-e valaha is Eszéken ilyen trónus vagy sem. S ha netán a dzsámi szószerkeztébe építik be az állítólagos trón alkotóelemeit, annak üzenete sem lett volna sokkal jobb a győztes és a vesztes vallás egymáshoz való viszonyának érzékeltetésére.

Visszatérve Ali ágára, leszögezhetjük, hogy a két kiemelt feladat, az ellenség fővezére fejének a nagyvezírhez vitele, illetve a váron belül ma is álló szultándzsámi (amely minaretjének esetleges rekonstruálása kapcsán napjainkban kissé felizzottak az indulatok) építésének felügyelete, amelyet nemigen húzhattak fel a sereg távozásáig, arra ösztönözhetette őt, hogy valamilyen módon megörökítse ezeknek a nagy tetteknek az emlékét. Mi más lett volna erre alkalmasabb, mint egy imahely? Ráadásul Szigetváron áll egy Ali pasáról elnevezett dzsámi, amely az 1689-es felszabadulás után a város plébániatemploma lett.³¹ De lehet-e ennek tulajdonosa az egykori janicsárága?

Elég kacskaringós úton juthatunk el a kérdés eldöntéséhez, minthogy nem maradt fenn az alapításról való szándéknyilatkozat. A megoldáshoz vezető érvelésemet most rövidítve ismétlem meg.³²

A dzsámin egykor található kronogramját a 17. századi Evlija Cselebi őrizte meg,³³ aki a betűk számértékét az a téren járatlanok kedvéért rögtön fel is

³⁰ *Nüzhət*, 97v–102r. Vatin, Feridûn bey, 395, 397, 399, 401, 403, 405, 407, 409, 411. *Nüzhət-i esrârü'l-ahyâr*, 195–199.

³¹ A róla leghosszabban értekező Gerő Győző e tekintetben nem bocsátkozott találgatásokba: *Az oszmán-török építészet emlékei Magyarországon (dzsámik, türbék, fürdők)*, Művészettörténeti füzetek, 12., Budapest, 1980, 59–63.

³² Dávid, *Adalékok*, 38–43.

³³ *Evlija Cselebi török világutazó magyarországi utazásai, I. 1660–1664*, fordította Karácson Imre, Budapest, 1985, 551. Az itt olvasható átültetés némi javításra szorul, s így tűnik pontosabbnak:

„Az irgalmasság tengerébe merült Ali pasa,
Áldásos műve e szívgyönyörködtető hely,
Meglátva, benső hang mondta tárihját (kronogramját):
A nemes dzsámi a legjobb hely.”

oldotta. A mohamedán időszámítás szerinti 997/1589–1590 esztendő azonban korrigálandó: az eredeti szövegben található „câmi`-i şerîf makâm-i a'lâ”³⁴ kifejezés helyesen 987-et ad ki, azaz 1579. február 28. – 1580. február 16. közötti dátumot.³⁵ Tehát pontosan tíz évvel korábbra kell tennünk a munkálatok befejeződését – ilyenkor szokták ugyanis felválni az építető nevét őrző, zengzetes versezetet a bejáratnál. De vajon kit rejt?

A legkecsegtetőbb feltételezésnek az tűnnék, hogy azzal az Ali béggel volt azonos, aki 1573 márciusától nagyjából 1579 végéig szolgált Szigetváron, a végén már igen jó fizetéssel.³⁶ Ezt alátámasztandó felvethetnénk azt, hogy csak az 1664-ben itt időző, rang- és címkórságban szenvedő Evlija Cselebi csinált belőle pasát, amikor leírta a dunántúli oszmán központ főbb nevezetességeit,³⁷ s ezt vetítette vissza a késői utókor. Csakhogy az általa idézett dzsámifeli-irat első sorában is ott szerepel a pasa szó, azaz a kitalálás eshetősége jelentős mértékben csökken. Ráadásul egy 1675-ből származó, az udvarban készült dokumentumban is Ali pasa dzsámijára utaltak, ami eloszlatja kételyeinket.³⁸ De az illetőnek már 1579-re pasának kellett lennie, különben nem ezt kanyarították volna a neve mellé egy alkalommal a szandzsák-összeírásban, ahol egyébként Ali bég egy-két kisebb szerzeményéről is megemlékeztek.³⁹ S mivel kortárs és hivatalos forrásról van szó, nem élhetünk a tévesztés gyanúperével, azaz a bég és a pasa okvetlenül két külön személy volt. Ezt az is cáfolhatatlannul igazolja, hogy az érintett Ali 1580 elejétől is szandzsákbéggként dolgozott tovább, immár Hercegovinában (azaz még életben volt a defter készítésekor).⁴⁰ Tehát ezt az ötletet el kell vetnünk.

Folytatva és a környéken szolgáló főemberekre is kiterjesztve a nyomozást, megállapíthatjuk, hogy 1566 és 1579 között Budán nem működött ilyen nevű kormányzó. Eszünkbe juthatna Kalajlikoz Ali, de őt csak 1580. június elején tették Budára, addig az udvarban látott el – nem pasa címmel járó – feladatokat. Hasonlóképpen eredménytelenül nézünk körül Temesváron és Ruméliában. Ezen a ponton parttalanná válik a kutakodás, mivelhogy maga az Ali név igen gyakori volt a 16. században is, s ezért szinte reménytelen nyomon követni viselőinek a birodalom különböző pontjaira vezető útját. Két olyan főember akad, akinél az jelenthetett motivációt, hogy részt vett Szigetvár meghódításában. Egyikük a Szofu, Giláni és Lala melléknevű Ali pasa. Ő volt Szulejmán fiának, II. Szelimnek a nevelője (lalája),⁴¹ 1566-ban viszont funkció nélkül csatlakozott

³⁴ Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, Revan 1457, f. 177r. (A betűk világos követhetősége érdekében itt a tudományoshoz közel álló átírást alkalmaztam.)

³⁵ Evlija Cselebi tehát nem számolási hibát vétett – hiszen az elifnek 10, a jenek pedig 1 felel meg –, hanem elírta a végeredményt.

³⁶ Vö. Dávid, *Török közigazgatás a városban*, 115–118, 123., No. 4.

³⁷ Evlia Cselebi, *i. m.*, 538–552.

³⁸ *Das osmanische „Registerbuch der Beschwerden“ (şikâyet defteri) vom Jahre 1675*, Österreichische Nationalbibliothek Cod. mixt. 683. Hrsg. ... von Hans Georg Majer. Wien, 1984, f. 63v, No. 6.

³⁹ Bayerische Staatsbibliothek, Cod. Turc. 138, f. 69r, 86r.

⁴⁰ Kepeci, 262, 3.

⁴¹ Így a sokkal későbbi, de jól tájékozott Pecsevi (i. m., I. 38.) állítja ezt róla.

a hadjáratához, mivel nem sokkal korábban letették az egyiptomi beglerbégségről.⁴² Bár jelenléte az 1566-os hadi vállalkozásban érv lehetne amellett, hogy ő az építető, mivel meglehetősen háttérben volt a harcok idején, az ösztönző tényező nem tűnik elég erősnek.

Így jutunk el Alihoz, a janicsárok főemberéhez, aki 1568-ban a flotta főparancsnokává lépett elő, s ezzel a beosztással automatikusan dukált a pasa cím. Ez a kinevezés azonban végzetes hibának bizonyult. A szárazföldön otthonosan mozgó katona a haditengerészetben teljes járatlanságot árult el, s emiatt az oszmán armada 1571-ben Lepantónál igen súlyos vereséget szenvedett, melynek nyomán leáldozott addigi tengeri szupremáciája; maga a nevezett is ottveszett.⁴³

Fentebb láttuk, hogy Ali esetében meglehetett a kellő motiváció. Vele kapcsolatban sikerült is találni egy perdöntő bizonyítékot. Nevezetesen az 1579. évi szandzsák-összeírásban Szigetvár után bejegyeztek egy kétkerekű malmot, amely nem másnak, mint „*Ali pasának, a magas udvar kapudánjának* (Ali pasa kapudán-i dergjáh-i áli)” a birtokában volt.⁴⁴ Tovább erősíti az érvelést, hogy bár ugyanebben a defterben a dzsámijáról nem szóltak,⁴⁵ de megemlékeztek egy kisebb, magyar viszonylatban azonban nem lebecsülendő alapítvány létrehozójáról, akit ugyancsak Ali pasának hívtak, s aki ekkorra már jobblétre szenderült. Bár rangját ezúttal nem írták ki, nem lehet kétségünk afelől, hogy a malom tulajdonosa, az alapítványtevő és a dzsámi építetője egy és ugyanaz a személy.⁴⁶

Még egy érdekes adalékra utalhatunk, amelyik arról vall, hogy Szigetvár meghatározóan fontos volt Müezzinzáde Ali pasa számára. Ugyanis annak a miniatűrös könyvnek a címlapján, amelyet Wolfenbüttelben őriznek, mai átírás-

⁴² Visszahívásáról 1566. február elején dönthettek, minthogy a neki küldendő értesítést, miszerint az új kormányzó megérkezéséig tartsa fenn a rendet, e hó 18. napján adták oda emberének: 5 numaralı mühimme defteri (973/1565–1566) <Özet ve indeks>, <Tipkibasım>. (T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü. Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, yayın nu: 21. Dîvân-ı Hümâyûn sicilleri dizisi: II.) Ankara, 1994, 166, No. 998, illetve a kézirat: 376.

⁴³ A lepantói csatáról I.: Zimányi Vera, *Lepanto*, 1571, Budapest, 1983. Ali halálára: 156.

⁴⁴ Bayerische Staatsbibliothek, Cod. Turc. 138, f. 44v.

⁴⁵ E hiány alapján van, aki megkérdőjelezi az 1579-es befejezési dátumot: Mehmet Emin Yilmaz, *Sigetvar'da Türk mimârisi. Türbe palankası: Kânûnî Sultan Süleyman'ın makâm türbesi*, İstanbul, 2015, 43. Ezzel az erővel szinte minden magyarországi dzsámi a területről egybeszerkesztett utolsó összeírás után épült, ugyanis szinte egyikben sem térnek ki rájuk. Igaz, Szigetvár esetében Iszkender bég imahelyével kivételt tettek, ami kicsit gyengíti megállapításomat, de a kronogramma dátuma perdöntőnek tűnik. Legfőljebb annyi engedmény tehető, hogy a befejezés átcúszott 1580-ra.

⁴⁶ München, Bayerische Staatsbibliothek, Cod. Turc. 138, f. 46r. A lekötött javak három tételből álltak: készpénzből és egy romos malomból 2016 gurus (mintegy 100 000 akcse) jött össze, ehhez társult a vár belsejében lévő 31 „kapunyi” üzlet meghatározatlan nagyságú bevétele, illetve évi 300 akcse egy üres földterületből. Nem hatalmas összegek, de egy kisebb imahely felépítéséhez éppen elegendők. A hasonló kiadások nagyságrendjét érzékelteti, hogy 1575 táján Ali esztergomi bég 150 000 akcséből nem csupán a vár romos helyeit renováltatta, de még egy új tornyot is építtetett (miközben a kincstár a javítására 400 000 akcsét szánt): Dávid Géza, *Esztergom szerepe és sorsa a török korban*, in: „Lux Pannoniae”. *Esztergom. Az ezeréves kulturális metropolis*, Esztergom, 2001, 254.

ban az alábbi mondat olvasható: „Ez[en] könyv íratott Konstantinápolyban, a kapitány Ali basa portáján, szigetvári Csöbör Baláznak keze által, ezerötszázhetven.”⁴⁷ A terminusokat korrigálva (basa = pasa, kapitány = kapudán) egyértelmű, hogy a flotta parancsnokánál szolgált az ügyes kezű magyar rab. Bár a miniatúrák kiváló minősége miatt Szakály Ferenc azt gondolta, hogy alkotójuk csak hosszabb idő elteltével juthatott ilyen tőkélyre, s ebből következően 1566 előtt fogták el,⁴⁸ immár nem vethetjük el annak lehetőségét sem, hogy a sikeres hadjárat mementójaként hozta őt magával Ali.

A mai olvasónak gondot okozhat a kronogramához képest nyolc évvel korábbi elhalálozás, de számos példa idézhető arra, hogy az alapító már nem élt, amikor dzsámija zárókövét fölvetették.⁴⁹ Egyébként a felirat első sora („Az irgalmasság tengerébe merült Ali pasa”) egyértelműen jelzi, hogy annak megszerkesztésekor az alapító már távozott e múlandó világból. Magyarán az történt, hogy a janicsár- a fent említett pénzforrások mellett – további összegeket is hátrahagyva távozott a környékről, majd az élők sorából; a dzsámi és tartozékai (mely utóbbiak mára elenyésztek) pedig idővel tető alá kerültek.

A harmadik személy, akinek pályafutását szeretném még felvázolni, Szigetvár legnagyobb karriert magáénak mondható vezetője volt. Tirjáki Haszánnak hívták, feltehetőleg azért, mert nem vetette meg a kábítószereket, főként az ópiumot.⁵⁰ Korabeli jelentőségét jól mutatja, hogy életrajz is készült róla,⁵¹ amire kevés más példát ismerünk.⁵² Ennek szerzője szerint Haszán a szerájban nevelkedett, majd kitűnő tulajdonságai révén főistállómesteri rangra emelkedett. Később szandzsákbégi funkciót kapott, előbb Zvornikban, majd Klisszában.⁵³ A fenti kijelentésekkel összefüggésbe hozható az 1578. június 8-án kinevezett, de berátot csak 1581. december 5-én szerző,⁵⁴ Zvornikba kijelölt kis istálló-

⁴⁷ Szigetvári Csöbör Balázs török miniatúrái [1570], Szakály Ferenc tanulmányával, Budapest, 1983, 7.

⁴⁸ Szigetvári Csöbör Balázs, 13.

⁴⁹ Pl. Semavi Eyice, *Ahmed paşa külliyesi*, in: *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* II, İstanbul, 1989, 115–116. Sema Doğan, *İskender paşa camii*, in: *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. XXII, İstanbul, 2000, 567. Ahmet Vefa Çobanoğlu, *Merzifonlu Kara Mustafa paşa külliyesi*, in: *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. XXIX. Ankara, 2004, 249.

⁵⁰ A törökök által használt tudatmódosítókról tanulságos áttekintést nyújt Péri Benedek, *Beng, eszár, maszlag: a cannabis és a cannabis tartalmú drogok az anatóliai törökségnél*, Kelet-kutatás 2012. ősz, 47–66.

⁵¹ Mai törökre idomított változatát I. *Tiryaki Hasan paşa'nın gazaları ve Kanije savunması*. Hazırlayan: Vahit Çabuk. (Tercüman 1001 temel eser, 129). İstanbul, 1978

⁵² A magyar területen működő főemberek közül a Budán 12 évig, 1566 és 1578 között regnáló Szokollu Musztafáról (MTA Könyvtár, Keleti Gyűjtemény, Török O. 215) és a 17. század végén Temesvárt irányító Dzsáfer pasáról írtak hasonlót (Richard F. Kreutel, *Der Löwe von Temeschwar. Erinnerungen an Ca'fer Pascha den Älteren, aufgezeichnet von seinem Siegelbewahrer 'Alî*, Osmanische Geschichtschreiber, 10, Unter Mitarbeit von Karl Teply, Graz–Wien–Köln, 1981).

⁵³ Tiryaki Hasan, 24.

⁵⁴ Az 1578-as megbízatás dacára, 1580. április 15-én minden további nélkül Zvornik élére raktak valaki mást, s a szandzsákbán szolgálok névsorát vele, és nem Haszánnal kezdték: Kepeci, 262, 18. Rejtély, miért húzódott az ő ügye mintegy két és fél évig...

mester, Haszán bég.⁵⁵ Szigetvárra 1582 végén vagy 1583 elején került először. Ekkori ténykedésével a végbeli magyar kapitányok fölöttébb elégedetlenek voltak, s be is panaszolták őt Bécsben. Így csapódott ez le Szinán pasa, budai beglerbég egyik levelében: „Megh hozak mi nekünk az feölsegeöd leuelett, melyben panaszolkodik feölsegeöd az szigetuary begre, es az eö alata ualo uitezeökre, hogy mind szwntelen haborgattyak es viszik az ado fizeteö iob-bagyokott...” Válaszában sietett leszögezni, hogy ő nem tudott a dologról, de méltó büntetést eszelt ki, miszerint „az szigetuary begeött megh ualtoztattuk, es az gyulay begeöt hattuk heleben”.⁵⁶ Azt már elfelejtette megemlíteni a kiváló kormányzó, a jószomszédi viszony és a barátság elkötelezett bajnoka, hogy Haszán egyazon napon, mégpedig 1584. április 1-én, amikor Ali, gyulai béget csakugyan Szigetvárra irányították,⁵⁷ megkapta a gyulai alkormányzói hivatalt.⁵⁸

A „büntetés” komolyságát jól mutatja, hogy pont fél év múlva, azaz 1584. október 2-án Haszánt visszarakták Szigetvárra.⁵⁹ Ezúttal sem melegekedhetett meg itt, ugyanis már 1585. március 18-án át kellett adnia a hatalmat Mehmed bégnek.⁶⁰ Egyes adatok viszont sejtetni engedik, hogy 1586-ban rövid ideig

⁵⁵ Uo. Annak talán nincs komolyabb jelentősége, hogy a hősét kétségkívül dicsőíteni kívánó biográfia magasabb pozícióban mutatta őt. – Az útána következő zborniki bejegyzés Ömer bégről szól, 1584. június 1-i keltezésű kinevezéssel. Ahhoz, hogy a most tárgyalt Haszán csakugyan a Tirjáki előnevűvel lehessen azonos, az kellene, hogy Zvornikban közben valaki kimaradt lett légyen a központi kimutatásból, ellenkező esetben nem helyezhették volna még áprilisban Szigetvárról Gyulára, amint azt rögvést látni fogjuk. Egy másik bizonytalansági tényező, hogy Haszán nem bukkan fel ebben az elvileg minden alkormányzót tartalmazó listában a klisszai bégek között. Ezt ugyan ki lehet védeni azzal, hogy a nyilvántartás nem tökéletes (amint az párszor csakugyan bizonyítható), de további megerősítésig a kérdés nyitva marad. Végül utalnom kell arra, hogy a történetíró Szelániki tud egy olyan Haszánról, aki korábban szintén kis istálló-mester volt, majd szandzsákot kapott, s gyulai bég minőségében 1592 októberében nyelveket és fejeket küldött a Portára (vö. Mustafá Selānikī, *Tārīh-i Selānikī. Die Chronik des Selānikī*, Freiburg, 1970, reprint, 338.). Ebben az az elgondolkodtató, hogy volt-e viszonylag rövid időn belül két egyező nevű kis istálló-mester. Ha igen, nincs probléma, ha nem, akkor félresiklunk, minthogy a krónika nem szól Tirjáki Haszán újabb gyulai rezideálásáról, s erre magam sem találtam adatot. Természetesen az sem kizárt, hogy Szelániki összekeverte a dolgokat.

⁵⁶ *A budai basák magyar nyelvű levelezése*, I. 1553–1589, szerk. Takáts Sándor, Eckhart Ferencz, Szekfű Gyula, Budapest, 1915, 313, No. 283.

⁵⁷ Kepeci, 262, 25.

⁵⁸ Uo., 33. – Erre a cserére magyar forrás is kitér. Egy 1584. május 13-i levélben az erdélyi főurak azt jelezték Báthorinak, hogy „az Gyulai beget is megváltoztatták, ez Szigetbe megyen, és az jó ide Gyulára”. L. Haan Lajos – Zsilinszky Mihály, *Békésmegyei oklevéltár*, Budapest, 1877, 184, No. 7.

⁵⁹ Kepeci, 244, 105., Kepeci, 262, 25.: „[Szigetvár] Haszán bégnek adatott, akinek [korábban] a gyulai szandzsák adatott.” – A most tárgyalt személynek Tirjáki Haszánnal való azonosságát főleg azért tekintem szinte biztosnak, mert ez a Szigetvár–Gyula–Szigetvár váltássorozatot, ha némiképp eltérő időtartamokkal is, de mind a róla szóló krónikában benne van (*Tiryaki Hasan*, 24, 49, 64), mind levéltári forrásokkal is igazolható.

⁶⁰ Kepeci, 262, 25., Kepeci, 244, 169.

újra ő intézte a környék ügyeit, jöllehet az sem kizárt, hogy ezek a dátumok olyan szultáni rendeletekre kerültek rá, amelyekhez az előterjesztést még előző ténykedése idején fogalmazta meg.⁶¹

Az sem rögtön megállapítható, hogy ő vagy a közben itt regnáló, szintén nem kispályás, a budai beglerbégségre is ácsingózó és jó néhányszor bepanaszolt Sehszüvár bég volt-e a címzettje annak a megrovásnak, amelyet 1588. szeptember 7-én tisztáztak le a Portán, s benne egy ziámet-birtokos egyik falujának megháborítása miatt feddték meg – név nélkül – Szigetvár bégjét.⁶² A bizonytalanság oka az, hogy már 1588. január vége tájáról van olyan közvetett adatunk,⁶³ amelyet felfoghatunk Haszán ismételt visszatérésének,⁶⁴ netán egy másik azonos nevű tisztségviselő megjelenésének. Hasonló referenciákra lelünk 1589. április 17–26.,⁶⁵ 1590. június 23. – július 2.,⁶⁶ 1591. február 6–15., 1591. november 18–27. között is.⁶⁷ Ilyen számú beadvány késői, esetenként ennyire késői elbírálását nehéz lenne feltételezni,⁶⁸ azaz 1588 elejétől Haszánt felvehetjük a szigetvári bégek közé, következésképpen a szemrehányások is neki szóltak, s jelzik, hogy hősünk nem ment a szomszédba egy kis törvénytelenységért, akár házon belül sem. Ebből a szakaszból maradt fenn az eddig megtalált egyetlen kimutatás, amely 1591 vége felé (?) bepillantást enged anyagi viszonyaiba. Ezek ekkor rendkívül jónak mondhatók, hiszen a neki kiutalt települések adóiból és más forrásokból 539 365 akcsét szedhetett be évente.⁶⁹ Meglehet, ez csak „zsebpénz” volt számára, hiszen Pecsevi szerint ő maga úgy nyilatkozott, hogy évente 50–60 000 gurust gyűjtött be, sőt az egyik

⁶¹ 1586. április–májusi, illetve szeptemberi, valamint 1587. márciusi dátummal bukkan fel neve: Maliye defteri, 15567, 353., Kepeci, 336, 312, 330.

⁶² Karácson Imre, *Török–magyar oklevéltár, 1533–1789*, szerk. Thallóczy Lajos, Krccsmárik János, Szekfű Gyula, Budapest, 1914, 151–152, No. 200. A felterjesztés szerint nemcsak súlyos anyagi károkat okoztak a bég emberei és a velük prédáló martalócok, hanem rabokat is szedtek, amelyek közül 16-ot a főnök 800 gurusért eladott. Az ügy kivizsgálására, a foglyok és az elrabolt tárgyak visszajuttatására a budai pasát, a siklósi és a pécsi kádit jelölték ki.

⁶³ Maliye defteri, 15567, 353.

⁶⁴ Ez – nem is melleleg – egybevágna a Tirjáki-életrajzban foglaltakkal: *Tiryaki Hasan*, 68–69.

⁶⁵ Kepeci, 336, 384, Maliye defteri, 15567, 306.

⁶⁶ Kepeci, 336, 423.

⁶⁷ A két utóbbi: Maliye defteri, 15567, 355.

⁶⁸ Esetünkben még egy megfontolás is nyom a latban. A javadalmazásokat napi folyamatukban követő irattípus, a kötetekbe rendezett timár rúznámcseszik egyikében két egymás utáni bejegyzésben ugyanis (Maliye defteri, 15567, 352–353, 354–355.), amelyek egy-egy ziámet-birtok történetét tárgyalják, írd és mondd, 14 alkalommal szerepel Szigetvár ura, aki minden említésnél Haszán bég vagy pasa. Ez azt sugallja, hogy végig ugyanazzal az emberrel állunk szemben, aki lekötöleztetjait vagy pártfogoltjait kitaró következetességgel ajánlgatta az udvarnak. S minthogy a kronológia sem nagyon szakad meg ezen bejegyzésáradatban (a második javadalmazott 999 és 1004 között tízszer kap „fizetésemelést”-t), még valószínűbb, hogy a beadványok is ugyanabban az időrendben futottak be, mint ahogy a rájuk reflektáló parancsokat kibocsátották.

⁶⁹ Tapu defteri, 638, f. 1v–2v.

évben, amikor sok fogoly esett, a 70 000 gurust is sikerült túllépnie, éppen szigetvári bégként.⁷⁰ Ezek a mesés summák, amelyek például az 1550-es évek árfolyamán 2,5–3, illetve 3,5 millió akcsénak feleltek volna meg, és a budai kincstár összebevételének felére-harmadára rúgtak volna⁷¹ (később valamivel kisebb hányadára), eltűzöttnek tűnnek.⁷²

Rövid várakozási állományba tétel vagy másutt végzett szolgálatot követő újbóli szigeti működéséről vannak elejtett információink 1592. május 26-a tájáról,⁷³ illetve 1593. szeptember közepéről.⁷⁴ Aztán megint távoznia kellett, hogy 1594 júniusában megváltozott körülmények között Szegedről⁷⁵ térjen ide vissza. Nem kevesebb történt, mint az, hogy Szigetvárt beglerbégség központjává tették. A Balatontól délre eső tartomány kialakításának gondolata ezt megelőzően is felvetődhetett. A régiót esetenként előbb is hívták ejáletnek vagy vilájetnek. Így amikor a vidék első szandzsákbégjét, a szintén nagy formátumú vezetőként ismert Kászim béget, aki később budai, majd temesvári pasa lett, 1557. január 4-én újra ide, ezúttal a „Mohácsi és a Görösgali liva” élére vezényelték (ahogy arra a 7. jegyzetben is utaltam), a posztot „beglerbégség formájában” kapta meg. Ugyancsak Mohácsi vilájetet említ egy másik kortárs bejegyzés, s a magyar végbeliek is tudtak arról, hogy Kászim több szandzsák élére került egyszerre.⁷⁶ Ebbe a sorba illeszthető, hogy az 1571. évi állami adókimutatás (dzsizje) címében „Szigetvári vilájet” szerepel.⁷⁷ Aztán jó 20 évig nem merül fel hasonló megjelölés. A határozott döntésre vonatkozó legkorábbi levéltári adat 1594. június 30. – július 9. közötti dátumot visel; ekkor látták el hitelesítési záradékkal azt a parancsot, amely egy szpáhit átlagos „béremelésre” jogosított, s amelynek előterjesztőjeként Haszán szigetvári beglerbéget jelölték meg.⁷⁸ Ezzel az időponttal nagyjából egybeesik a Tirjáki Haszán pasa sorsát tárgyaló, többször citált krónika azon állítása, miszerint a nevezett Székesfehérvár, majd Esztergom védelmében tanúsított hősiességeért érdemelte ki ebben a formában az uralkodó kegyét.⁷⁹ Esztergom ostromával június 29-én

⁷⁰ Tárih-i Pecsevi, I. 12.

⁷¹ Fekete Lajos – Káldy-Nagy Gyula, *Budai török számadáskönyvek 1550–1580*, Budapest, 1962, 609.

⁷² Az imént idézett visszaéléses történetben 50 gurust ért el fejenként a bég. Ha ezt vennénk átlagosnak, évente 1200–1400 személyért kellett volna ennyit váltságdíjként vagy vételárként kisajtolnia. Másrészt igaz, hogy főúri rabokért több ezer tallért is ki lehetett csikarni. Én így is szájhősködésnek vélem a megjelölt summákat.

⁷³ Velics Antal – Kammerer Ernő, *Magyarországi török kincstári defterek, 1540–1639, II.*, Budapest, 1890, 673.

⁷⁴ Maliye defteri, 15567, 361.

⁷⁵ Itteni vezetőként említik 1594. január vége felé: Maliye defteri, 15567, 352–352 és 354–355.

⁷⁶ Vö. Dávid Géza, *Kászim vojvoda, bég és pasa*, II., Keletkutatás, 1996/1 [2000], 52.

⁷⁷ Wien, Österreichische Nationalbibliothek, Türkische Handschriften, Mxt. 606 (Flügel 1338), f. 28v. Vö. Káldy-Nagy Gyula, *Baranya megye XVI. századi török adóösszeírásai*, a Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai, 103., Budapest, 1960, 4.

⁷⁸ Kepeci, 344, 357.

⁷⁹ Tiryaki Hasan, 74.

hagytak fel a Habsburg-erők,⁸⁰ ehhez képest az imént idézett rendelkezés keltezése első látásra picit korainak tűnik. Magyarázatul vagy az kínálkozik (s ez a valószínűbb), hogy a timáros megjutalmazására a hadszíntéren, azaz valahol Magyarországon került sor, tehát csak pár nap kellett hozzá, vagy az, hogy Haszánt a várívás befejezésénél előbb tették meg beglerbégné. Bármelyik variáció mellett voksolunk is, az új vilájet megalakulását 1594. június végétől számíthatjuk.

Véletlenszerűen arra nézvést is akadt a kezembe néhány adalék, hogy melyik szandzsákokat csatolták az új alakulathoz. 1595. július 6-án rögzítették a boszniai beglerbégné és kincstárnoknak (defterdárnak) címzett alábbi utasítást: „Minthogy korábban a Pozsegai szandzsák a Szigetvári beglerbégséghez lett csatolva, megparancsoltatott összesített és részletes deftereinek eljuttatása beglerbégnének, Haszánnak – tartson soká szerencséje. Többször is elküldettek magas műhelyem csausai, de mivel az említett defterek nem lettek elküldve, a korábbi beglerbégek és defterdárók felelősségre lettek vonva és meg lettek dorgálva. A mondott deftereket gyorsan küldjétek és juttassátok el!”⁸¹ Ebből annyi mindenképpen leszűrhető, hogy Pozsegát már hónapokkal hamarabb kivonták az 1580-ban kreált Boszniai beglerbégség felségterülete alól, de ennek vezetői igyekeztek elszabotálni a számukra kedvezőtlen döntést.

A másik Szigetvárnak adott livárról, a Pécsiről egy igencsak bonyolult birtokügyletből értesülünk. Eszerint az 1595. június 15-én a keresztények fogságába esett egyik zámet-birtokosnak a pécsi náhijében lévő, megüresedett javait az akkori székesfehérvári bég, Mehmed, aki – elég szokatlan módon – átmenetileg a végek ilyen típusú dolgainak intézésére lett kijelölve, valaki másra ruházta, mivelhogy Pécs akkor a Budai vilájethez volt sorolva. Három hónappal később azonban Szigetvár alá került a Pécsi szandzsák, s ekkor annak beglerbégné, Haszán egy harmadik személynek utalta ki a kérdéses települések bevételeit. A vitára az adott okot, hogy az utóbbi a dátum meghamisításával próbálta saját helyzetét javítani, de a végén kiderült a csalás, s a birtoktest visszaszállt jogos haszonélvezőjére.⁸² Pécs tehát csak néhány hónappal Pozsega után vált az új beglerbégség részévé.

Egy további, 1595. augusztus 1-i bejegyzés szerint pedig Haszán pasa kinevezésekor a Pécsi, a Koppányi és a Mohácsi livát csatolták át Budától Szigetvárhoz, de hiába ment az ügyben többször is csaus Budára, csak a mohácsi deftereket adták át neki. Ezért elrendelték, hogy a többi összeírást is késedelem nélkül szolgáltatassák át, az érintett szandzsákok bégjeit pedig tájékoztassák arról, hogy ki alá is tartoznak.⁸³

Arról nincs információnk, hogy végül mi valósult meg az átszervezésekből, s az is bizonytalan, hogy meddig állt fenn a Szigetvári vilájet. 1596. május közepéig számos olyan szultáni parancs született, amelyekben Haszán mint begler-

⁸⁰ *Magyarország hadtörténete*, szerk. Lipták Ervin, I., Budapest, 1984, 214. (Szerző: Marosi Endre)

⁸¹ *Mühimme defteri*, 73, 104., No. 236.

⁸² Kepeci, 344, 362–363.

⁸³ *Mühimme defteri*, 73, 412, No. 905.

bég szerepelt.⁸⁴ Ezzel szemben a róla szóló krónika úgy nyilatkozik, hogy már 1595–1596 telének beállta előtt áttették Temesvárra kormányzónak.⁸⁵ Ebben a műben azonban akadnak kisebb-nagyobb kronológiai tévedések,⁸⁶ s valószínűleg ezúttal is erről van szó.⁸⁷ Mindent egybevetve az tűnik a legelfogadhatóbbnak, hogy Tirjáki Haszán csak 1596 második felében távozott Szigetvárról.⁸⁸

Tehát, ha minden igaz, Tirjáki Haszán bég, majd pasa nem kevesebb, mint hatszor dolgozott, mindig csupán egy-egy kihagyással, hosszabb-rövidebb ideig Szigetváron (ő volt a 8., 10., 12., 14., 16. és 18. főnök), összesen mintegy 11 évet töltve ott.⁸⁹ Ez számszerűségi rekord a Magyarországon azonos beosztásban lévők között. Bizonyára nem kis kihívást jelentett a frontszakaszon kulcspozíciót betölteni. Mi más vonzotta volna Tirjáki Haszánt ide, ha nem a feladatkör izgalmassága, s ennek nyomán az előrelépés lehetősége? Mert afelől nem kételkedhetünk, hogy az udvari sorsszövőgetők mellett ő maga is mindent megtett annak érdekében, hogy újra meg újra visszakerüljön Szulejmán szultán utolsó hadjáratának célállomására, a nagy uralkodó türbéje közelébe, lehetőleg beglerbégeként. A rendkívüli tétellel többnyire arányban álló, tisztességes javadalmazás, no meg a zavarosban halászás lehetősége szintén olyan tényezők voltak, amelyek az áhított közigazgatási egységek sorába emelték számára Szigetvárt. Az itt kapott szokásos évi összeg ekkoriban az első öt között volt a magyarországi hódoltságban belül, Szendrő, Pécs, Szolnok és Gyula (máskor Szeged) társaságá-

⁸⁴ Kepeci, 344, 357, Maliye defteri, 15567, 308, 353, 355 (négy előfordulás), 357, 407. Lásd még: *Tarih-i Maima*, I., Isztambul, 1281, 133, 134.

⁸⁵ *Tiryaki Hasan*, 78. – Gévay Antal (*A' budai pasák*, Bécs, 1841, 20) hallgat erről a posztjáról, pedig az általa használt Abdulkádír Efendi-féle munka adott helye, mint sok más hasonló felsorolás, minden további nélkül felfogható úgy, hogy a második személy a megüresedett feladatra lett kiválasztva. Vö. Österreichische Nationalbibliothek, *Türkische Handschriften*, Mxt. 130 (Flügel, 1053), f. 87v: „És az 1006. év muharremjében (1597. augusztus 14. – szeptember 12.) Haszán pasa Bosznia beglerbége lett, és a Temesvári ejáletet Szulejmán pasa kapta könyörületességből.”

⁸⁶ Boszniában pl. csak 1599 novemberében kezdte volna meg ténykedését (*Tiryaki Hasan*, 81.), míg – mint az előző jegyzetben láttuk – ennek dátumául inkább 1597 augusztusa–szeptembere az elfogadható.

⁸⁷ 1595 augusztusában még Mihalicli Ahmed pasa képviselte a szultánt Temesváron (Gévay, I. m., 18., No. 26). Ismail nevű ottani beglerbég beadványát követően, 1596. január 4-én (Kepeci, 344, 107.) és 1596. szeptember 24. – október 3. között (uo., 537.) bocsátottak ki uralkodói rendeletet, utóbbit bizonyára már elmozdítása után. Ömer pasát 1596. június végén, július elején (uo., 273.), július közepén (Maliye defteri, 15567, 1212.) és 1597 januárjában (Maliye defteri, 16052, 89.) említik ugyanilyen összefüggésben, harmadszor feltehetőleg szintén a poszttól való megválása után.

⁸⁸ Abdulkádír Efendi az 1596 legvégi események taglalásakor, a következő évre vonatkozó előkészületekkel összefüggésben ejti el azt a megjegyzést, hogy „Szigetvár bégjének, Haszán pasának és Pécs bégjének, Deli Fáik bégnek azt rótták ki, hogy Budára élelmet [vigyenek]”: Österreichische Nationalbibliothek, *Türkische Handschriften*, Mxt. 130 (Flügel, 1053), f. 86v. Ennek alapján akár még a szóban forgó telet is Szigetváron húzhatta ki a jeles kormányzó.

⁸⁹ Pecsevi magától a nevezettől azt hallotta, hogy 20 évnél tovább ült Szigetváron, ami kétségkívül túlzás, de jól szemlélteti, mennyire kiemelkedő szerepet töltött be életében ez a hely.

ban. Sőt, a 17. század elején alkotó, de részben korábbi vagy legalábbis hosszabb ideje nem, vagy alig változó summákat egy listába összefogó Ajn Alinál⁹⁰ a legmagasabb értékkel éppen Szigetvár áll, még hozzá 616 233 akcséval.⁹¹ Adataink között ugyan „csak” 590 138 akcse a kimutatható csúcs egy bizonyos Mehmed bég esetében,⁹² de valószínű, hogy Tirjáki Haszán még beglerbéggé való kinevezése előtt átlépte a 600 000 akcsés álomhatárt. Nem kizárt, hogy Ajn Ali kezébe pont egy olyan akta került, amelyik az ő 1592–1593-as regnálása idején készült. Jó lenne tudni, hogy mennyivel ugrasztották meg a bérét, amikor tartományi kormányzóvá avanszált, de erre mindeddig nem találtam utalást.

Tirjáki Haszán pasa a továbbiakban végig a fő vezetők között maradt, hol mint boszniai beglerbég tevékenykedett, hol Budára helyezték (1599. augusztus–november, 1600. szeptember–1601. április és 1609. november 28. – 1614. január között), hol kanizsai pasa volt, három teljes éven át, 1601 júliusától 1604 júliusáig. Ebben a minőségében a vezíri címmel is felruházták, ami ekkortájt nem járt automatikusan együtt a beglerbégi posztal. Később aztán a legjelentősebb tartomány, a ruméliai vezetésével bízták meg, ugyancsak három alkalommal, közben pedig hol díván-ülő pasaként pergette napjait, hol a nagyvezír helyettesi tisztét töltötte be. Sokféle formában kimutatta tehát az éppen uralkodó szultán, hogy szolgálatával meg van elégedve. Utolsó budai kormányzósága idején halt meg a vilájet-központban, s temették el, ha igaz, Pécsen.⁹³ A kor olyan fontos személyisége szállt vele sírba, aki a magyar végeken emelkedett egyre magasabb pozíciókba, s akire kiváló helyi ismeretei és tapasztalatai alapján az egyik legjobb Magyarország-szakértőjeként támaszkodhatott az oszmán államgépezet.

⁹⁰ İstanbul, Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Esad Efendi Kütüphanesi, 2361, f. 11v.

⁹¹ Az én anyaggyűjtésemben az élen egyelőre Gyula áll, ahol egy Szinán nevű bégnek 1589 elején 638 000 akcse dukált volna, de ebből valóságosan csupán 289 941 (!) akcsét sikerült biztosítani: Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Ruznamçe, 107, a Lippa, Jenő, Moldova, Gyula és Csanád szandzsájkait közösen hozó füzet 5–6. lapján.

⁹² Maliye defteri, 15283, 302–306.

⁹³ Gévay, i. m., 20–21, 24., Nos. 32, 34, 41.

Sterner Dániel

A turbéki kegytemplom és búcsú különlegessége és jelentősége

Az egykor önálló, ma már Szigetvár részét képező Turbék települése egykoron a Dél-Dunántúl legnépszerűbb búcsújáróhelyei közé tartozott. A kegytemplom és a hozzá kapcsolódó búcsú a 18. század elejétől kezdve egészen a második világháborúig kiemelkedő szerepet játszott a Dél-dunántúli régió katolikus lakosainak körében. A templom és Segítő Boldogasszonyt ábrázoló kegyképe évente több ezer hívőt vonzott a Mária-ünnepeken szervezett ájtatosságokra, nemzetiségi hovatartozástól függetlenül. A Mária-tisztelet Szent István király óta szerves része a magyarság népi vallásosságának, s ennek megfelelően, több Mária-kegyhely található országszerte. Ezek közül is kiemelkedik a turbéki kegyhely, amely – a katolikus templom felépülése és a búcsújárások megindulása előtt – a muzulmán törökök népszerű zarándokhelye volt, s így közel 450 éves múlttra tekint vissza.

A hagyomány szerinti majdnem fél évezredes eredete mellett,¹ a turbéki kegytemplom és búcsú több tényező miatt is különleges. Egyrészt, ez az egyetlen olyan kegyhely Magyarországon, amely két különböző vallás híveinek életében játszott fontos szerepet. Másrészt, e búcsú kifejezetten multietnikus vonású: magyarok, svábok, horvátok, bosnyákok, sőt sokszor szlovének és cigányok is részt vettek rajta. Harmadrészt, sajátos multikonfesszionális jelleggel büszkélkedhet, ugyanis a 20. század elején a környező települések reformátusai is „búcsút” tartottak Nagy- és Kisboldogasszony napján, a turbéki kegyhely két fő ünnepén, annak ellenére, hogy hitük szerint a búcsú és a szentek elavult hiedelemnek számítottak.

A turbéki búcsú kialakulása. 1566 szeptemberének első napjaiban nemcsak a magyar, hanem a török történelem is elveszítette egyik legjelentősebb, legismertebb személyiségét. A Zrínyi Miklós szeptember 7-i hősi kitörését és halálát megelőző napon, szeptember 6-án a Szigetvárt ostromló török táborban I. Nagy Szulejmán szultán a Paradicsomba költözött.

Az 1494-ben Trabzonban született uralkodó korának legsikeresebb hadvezérei közé tartozott. Apját, I. Szelim szultánt 1520-ban követte a trónon, s az Oszmán Birodalom alatta érte el legnagyobb kiterjedését. Húszesztendei hábo-

¹ Jelen tanulmánynak nem célja kitérni arra, hogy valóban van-e folytonosság a szulejmáni türbe és a ma is álló turbéki kegytemplom között, hogy mikor kapcsolódott össze eredetmondaként a két történet, és hogy mindezekből mit igazolnak, illetve cáfolnak a legfrissebb régészeti és történettudományi kutatások. Többek között ezekre a kérdésekre is válaszol a Zrínyi-émlékév kapcsán hamarosan megjelenő *Szűz Mária segítségével. A turbéki Mária-kegyhely története* (szerk.: Varga Szabolcs) című könyv.

rúskodással – amely során elfoglalta Nándorfehérvárt, győzelmet aratott Mohácsnál és bevette Buda várát – uralma alá vonta a Kárpát-medence középső részét, Perzsiát, Észak-Afrikát és a Földközi-tenger jelentős részét. Katonai sikerei mellett hazájában igazságos, fejlesztő belpolitikájáért is tisztelték. Fellendítette a kereskedelmet és az ipart, utakat, hidakat, mecseteket építtetett, valamint az ő kezdeményezésére készült el az iszlám vallásjog és a világi törvénykönyv. Utóbbi elkészítése nyomán megkapta a Törvényhozó melléknevet. Szulejmán szultán életének utolsó hadjáratát magyar területek ellen vezette. 1566-ban pasája elfoglalta Gyula várát, ő maga pedig Szigetvár alá vonult.

Miközben Zrínyi és katonái nagy erővel próbálták visszaverni a törökök támadásait, a vártól nem messze felállított szultáni sátorban nagy ijedség támadt Szulejmán hadvezérei körében: az idős uralkodó egészségi állapota aggasztóvá vált. Evlia Cselebi így emlékezett vissza: Szulejmán „Szigetvár alatt egy ágyúlövésnyi távolban, a tó partján állíttatta fel sátorát. (...) Ezen a helyen feldúlt lelkiállapotú lett, s a köszvénybaj egészen megzavarta állapotát, úgyhogy sem nem evett, sem nem ivott.”² Végül Nagy Szulejmán 1566. szeptember 6-án agyvérzésben elhunyt. Hadvezérei, mivel látták, hogy már nem kell sok a győzelemhez, nem közölték katonáikkal a halálhírt, nehogy azok megbontsák a hadrendet, és ezáltal elveszítsék a csatát, hanem továbbra is az uralkodó nevében adták ki a parancsokat. Utólag látható, hogy ez bölcs döntésnek bizonyult, hiszen két nap múlva Zrínyiék kirohantak a várból. A szultán halála utáni közvetlen eseményeket Cselebi így örököltette meg: „Az eszes és értelmes Szokoli, a szultán alvezére, néhány bizalmas emberével együtt Szulejmán khán holttestének hasát felmetszette, s áloéval, ámbrával, pézsmával és sáfránnyal bebalzsamozták, azután pedig Szulejmán khán testét a sátorban titkon eltemették: szívét s a körülötte lévő testrészeit és máját arra a helyre temették el, ahol most a Türbeh van.”³ Az említett bebalzsamozott testet később Isztambulba szállították és uralkodóhoz méltón eltemették. A hagyomány szerint, a sátorban elásott belső részek fölé a szigetvári győzelem után a törökök síremléket, türbét emeltek a nagy szultán tiszteletére. Innen ered a későbbi település neve is: Turbék.⁴ Szulejmán szultán

I. (Nagy) Szulejmán szultán

² Idézi: Vargha Károly, *A világhódító Szulejmán turbéki síremlékének pusztulása*, Baranyai Művelődés, 1958. március, 100.

³ Uo.

⁴ A település elnevezését minden forrás a türbe szóból eredezteti, egyetlenegy kivéve. Egy két világháború közötti helyi lap közölt egy népmondát, melynek főszereplője egy Turin nevezetű török bég, aki elől sikerrel menekült meg egy kisebb bujdosó magyar csapat. A monda szerint Turin bég nevéből származik a Turbék elnevezés. Haragovics János: *Turbék eredete. Népmonda*, Szigetvár, 1923. december 23. II. évf. 51. sz., 1.

sírhelye hamarosan a törökök kedvelt zarándokhelyévé vált. A következő uralkodók a Magyarország ellen indított hadjárataik során mindig meglátogatták nagytiszteletű elődjük türbáját, hogy az újabb támadás sikeréért imádkozzanak. A nagy szultán temetkezési helye a korszak végére sem veszített népszerűségéből. Ezt bizonyítja egy 1683-ban keltezett levél, amelyet Eszterházy János generális írt Batthyány Ádámnak, s amely minden bizonnyal a Bécs ellen készülő támadás előtti események egy szeletéről emlékezik meg: *„A fővezér is által jött négyezer lovassal és Szigetvár felé Szolimán császár temetése felé divertált.”*⁵ Ez adja a türbéli kegyhely első különleges vonását.

A szulejmáni türbe azonban sajnálatos módon nem érte meg a 18. századot. A felszabadító háborúk során egy német tiszt ugyanis önérekből lerombolta. Az Udvari Haditanácsnak küldött 1693-ban kelt jelentés szerint *„a teljesen márványból épült sírkápolnát Gallo Tesch élelmezési tiszt az ő (Conte di Vecchia, Szigetvár generálisa – S. D.) távollétében lerontatá, csak azért, hogy ólomtetejét, tornyának ónját és nagy aranyozott gombját (mely akkora volt, hogy két mérő gabona belefért) Bécsbe küldje eladás céljából”*.⁶ Az évszázados hagyomány szerint, a lerombolt türbe helyére építették fel a katolikus templomot, pontosan úgy, hogy a szultán maradványai ennek oltára alatt helyezkedtek el. Az újonnan emelt templomot pedig hálából a Szűzanyának szentelték, a török igától való megszabadulásért.

A ma is álló templom építése több szakaszban zajlott. Az 1738-ban, Czigány Gábor plébánossága (1734–1760) első éveiben Turbékon járó egyházlátogatás (canonica visitatio) jegyzőkönyve szerint egy Segítő Szűzanyának szentelt kápolna állt itt, amelynek építése azonban még nem fejeződött be, misézni viszont már lehetett benne. Már ekkortól kezdve a Boldogságos Szűzanya minden ünnepén tartottak istentiszteletet német és horvát szentbeszéddel. Ez azt jelenti, hogy az épülőfélben lévő templom rendje a Segítő Szűzanya tisztelete köré szerveződött. A két főünnep Nagyboldogasszony (augusztus 15.) és Kisboldogasszony – régiesen Kisasszony – (szeptember 8.) napja lett. A templom kegyképe, amely a passauai Segítő Szűzanya-kép másolata, 1741-ben került a templomba. Magyarországon a passauai kegyképmásolatok elterjedésének oka az, hogy a hagyomány szerint I. Lipót császár és király ezen kép előtt könyörgött Bécs 1683-as ostroma előtt, s így a létfontosságú erőd megtartását a Szűzanya közbenjárásának tulajdonították. Ennek

A türbéli templom
Segítő Szűzanya képe

⁵ Idézi: Takáts Sándor, *Nagy Szolimán sírja*, Vasárnapi Újság, 1911, 58. évf. 30. sz., 605.

⁶ Uo.

hatására, a felszabadító háborúk során az egész országban elterjedt a Segítő Szűzanya tisztelete. Mivel a turbéki templom a hagyomány szerint Szulejmán türbéjének helyére épült, maximálisan illeszkedett a kor eszméjébe – a kereszt győzelme a félhold felett – a Segítő Szűz képének idekerülése. Ezek mellett, a kegykép tiszteletét tovább növelte, hogy Turbékra kerülése előtt – a szobrok, kegyképek és ereklyék egyházi hitelesítésének szokásos módja szerint – hozzáértették az eredetihez, illetőleg jelen esetben annak hiteles másolatához, a bécsi kapucinus templom Szomorúak Vigasztalója kegyképéhez. Ezt tanúsítja a kegykép hátulján olvasható gót betűs, német nyelvű felirat, amely magyarul így hangzik: *„Ezt a képet Bécsben a neumarkti kapucinusok templomában (a Habsburgok temetkezési helye) levő csodás Mária kegyképéhez érintették, melyet nagyon tisztelnek. Bécs, 1741. május 6. – Festette Wolff Carl Hauer.”*⁷ Végül a szentély 1756-ra, a hajó – s ezzel az egész templom – 1770-re készült el. A 20. század közepén a kegyképet restaurálták és részletes leírást készítettek róla.

A turbéki kegyhely fejlődése a 18–19. században. A 18. század második fele tehát a templom építésével, felszerelésének (misézéshez szükséges kellékek, padok, gyertyatartók stb.) beszerzésével telt. Dicséretre méltó, hogy a munkálatok költségeinek jelentős részét a búcsúkon befolyt pénzből, tehát a hívek adományaiból tudták fedezni. Az 1756. évi egyházlátogatási jegyzőkönyvben olvashatunk egy remetelakról, amely közvetlenül a templom közelében áll – ma is. Az első, név szerint ismert remete Ruszek György volt. Az ő dolguk volt a templomgondnoki feladatok ellátása.

A kegyhely igazi fejlődése, szélesebb körben való ismertté válása a 19. századra tehető. Az eddig inkább csak a szigetváriak és a környező falvak lakosai körében népszerű búcsújáróhely növekedésében több tényező is közrejátszott: a vidék polgárosodása, a katolikus svábok letelepedése, illetve a Dél-Zselic legjobb bortermő vidékén, a turbéki szőlőhegyen való elhelyezkedése. Utóbbi okán a birtokaikra dolgozni járó szigeti szőlősgazdák és parasztok napi szinten elgyalogoltak a templom mellett. Szőlő birtoklása nagy presztízszt jelentett, ezért a szigeti gazdák már az előző századtól kezdve éltek a turbéki szőlőhegy kínálta lehetőséggel. A németek betelepítésével Szigetvártól északra és keletre katolikus települések jöttek létre, amelyek lakói hamar beilleszkedtek a helyi egyházi közösségekbe, hiszen ez volt az egyik legkézenfekvőbb kapcsolódási pont az új körülmények között. Ezekben az évtizedekben vált Turbék népszerű zarándokhellyé a Dráva menti horvát katolikus települések hívei között is. E két nemzetiség – különösen a svábok – megjelenése, a kegytemplom életébe való bekapcsolódása új színt hozott a búcsújáróhely életébe. A nyár végi, őszi eleji két főünnep hamarosan a környékbeli németység hagyományos találkozóhelyévé vált. Nagy- és Kisboldogasszony napján kívül más alkalmakkor is zarándokoltak ide hívek. A somogyhársiak Szent Kereszt megtalálásának és felmagasztalásának ünnepén (szeptember 14.), a szentlőrinciek Sarlósboldogasszony napján (július 2.) érkeztek zászlós körmenettel a turbéki Segítő Szűz közben-

⁷ Hal Pál, *A turbéki Segítő Boldogasszony kép jubilál*, Szigetvári Hírlap, 1941. április 12. III. évf. 15. sz., 2.

járását kérni. Utóbbiak egy 1860-ban Szentlőrincet és környékét sújtó jégverés után tettek erre fogadalmat. A későbbiekben látni fogjuk, hogy ezt az ígéretüket egészen az 1980-as évekig meg is tartották. A környező települések mellett viszonylag távolabbi helyekről is érkeztek zarándokok. A turbéki kegyhely körülbelül húsz kilométeres sugarú körben vonzotta a híveket. A messzebről indulók általában már a búcsút megelőző napon megérkeztek a templomhoz. Ilyenkor az volt a szokás, hogy a férfiak a lovakkal a templom kerítésén kívül maradtak, az asszonyok pedig az udvarban vagy a kegytemplomban virrasztva imádkoztak és várták a búcsú napját. Ez volt az úgynevezett „hálás”. A hívek motivációja sokféle lehetett. Legtöbbször testi és lelki fájdalmaik, nehézségeik enyhüléséért imádkoztak a Segítő Szűzhöz, vagy mosakodtak meg a templom melletti kút vizében, melynek csodás gyógyítóerőt tulajdonítottak. Egészen az 1960-as évekig élt a szokás, hogy torokbántalmakat orvosló hársfateához a turbéki kútból hoztak vizet. A 19. században három nyelven, magyarul, németül és horvátul tartottak szentbeszédet a szigetvári ferences atyák, akikre a templom gondozása volt bízva. A következő században már ciszterci és jezsuita pátereket is meghívtak vendégprédikátorként. A 18–19. században lezajlott folyamatoknak köszönhetően, kialakult a búcsújáróhely multietnikus volta, ami Turbék második különleges jellemzőjét adja.

A turbéki kegytemplom

A turbéki Mária-kegyhely a 20. század első felében. A 20. század első fele nagyon aktív időszak volt a turbéki kegytemplom életében. Ezekben az évtizedekben a két főünnepen gyakran 4-5000 zarándok vett részt, s egyéb alkalmakkor több település hívói, illetőleg kisebb közösségek is ellátogattak, hogy a Segítő Szűzanya közbenjárását kérjék. A búcsú népszerűségét az első világháború sem törte meg, sőt 1921-ben, a szerb megszállást követően – amely katonai jelenlét Szigetvárt és környékét közvetlenül érintette – még nagyobb népszerűségre tettek szert. A nagy háború anyagi vesztesége „mindössze” két rekvirált harang volt – ezeket 1928-ban pótolták –, s a toronyfelújítás elhúzóda 1914-től 1917-ig. A század első felében a torony felújításán kívül a lábazat renoválására, a kálvária stációképeinek festésére és az orgona megjavítására is sor került.

A korszakban több fontos esemény is történt a kegytemplom életében. Ezek közül most hármat emelek ki röviden. Időrendben az első a templom falán ma is látható kétnyelvű emléktábla elhelyezése volt 1913-ban. Az ötlet egy fiatal baranyai orientalistától, dr. Mészáros Györgytől származott. Az ő kezdeményezésére a budapesti török főkonzul, Roumbeyoglou Fahreddin Bey, miután személyesen látogatott el Szigetvárra, a helyi plébánoson, Herger Józsefen keresztül egy emléktábla elhelyezésére kért engedélyt a pécsi

megyéspüspöktől. Az elképzelést a török kormány is támogatta. Tervei szerint a mementó kétnyelvű lenne, és tisztelt uralkodójuk, Nagy Szulejmán szultán halálának helyét jelezné. Néhány levélváltást követően, melyben megtárgyalták az emléktábla pontos helyét, szövegének nyelvét és az állítás költségeit, gróf Zichy Gyula püspök 1913 októberében engedélyezte az emléktábla elhelyezését a turbéki kegytemplom külső falán. A szöveg, amely az emléktáblán máig olvasható, így szól: *„Isten az élő és örökkévaló.» Szigetvár ostromának idején a 974. esztendő Szefer havának 22-ik napján Ő Felségének, az Örökkévalóság Házába költözött törvényhozó Szultán Szulejmán Khán Gázinak fejedelmi szíve és belső részei ezen a helyen temetettek el, ahol egykor műemléke állott. Isten irgalma legyen vele! Ahmed Hikmet Bey budapesti főkonzulágának idejében állíttatott fel az 1331-ik hidszai esztendőben.”* Az emléktábla leleplezésére 1913. november 16-án került sor *„két országra szóló, történelmi jelentőségű, díszes ünnepély”*⁸ keretében. A török küldöttséget Ahmed Hikmet bej budapesti török főkonzul, Abdul Latif effendi, a budapesti muzulmán hitközség elnöke és Huszein Arif műgyetemi hallgató, valamint kíséretük alkották. Magyar részről dr. Mészáros Gyula és dr. Gyulai Ágost vett részt a leleplezésen. Az ünnepélyre érkezőket Szigetvár város közönsége és előljárósága fogadta, Farkas János bíró, valamint Vargha Sándor főjegyző vezetésével. Az ünneplők autókkal vonultak a városházától Turbékra, zászlóktól övezve. Az avatásról a következőket írta egy helyi lap: november 16-án került sor az emléktábla leleplezésére *„valóban lélekemelő, magasztos és megható ünnepség keretében, sok ezer főnyi nagy és díszes közönség jelenlétében. A testvérisülés e történelmi jelentőségű szép ünnepén a török ünnepelte a magyart, a magyar ünnepelte a törököt.”*⁹

A következő érdekes esemény 1938-ban bontakozott ki, mégpedig a Segítő Szűzanyát ábrázoló kegykép kapcsán. Hal Pál szigetvári kórházi lelkész azzal az ötlettel állt elő, hogy a turbéki Mária-kultusz terjesztése érdekében érdemes lenne a kegyképről szentképeket és érméket készíttetni. Ezt így indokolta: *„Milyen hálával tartozunk a Magyarok Nagyasszonyának a Felvidék vér nélküli visszacsatolásáért a régi hazához Szt. István birodalmához. Hasonlóképp a hála vezette őseinket akkor is, amikor Szigetvár, mint legutolsó erőd Magyarországon, felszabadult a török járom alól, s létesített Turbékot a Keresztények Segítsége tiszteletére. Illő tehát, hogy a mai időnkben felkaroljuk Turbékot, mely a magyar hálát hirdeti.”*¹⁰ Az ötletet cselekvés követte: harmadmagával levették a kegyképet, hogy állapotát felmérjék, megtegyék a szükséges javításokat, és fényképeket készítsenek róla a későbbi szentkép-, illetve érmegyártáshoz. E művelet során a kegyképről nagyon alapos és részletes leírást készítettek, majd visszahelyezték az oltárra. Sajnálatos módon, az elképzelés nem valósult meg Hal Pál és a szigetvári plébános, Bencze Ernő a háttérben meghúzódó konfliktusa miatt. A kegyképről azóta sem készült szentkép vagy érme.

⁸ Gergely István, *Török ünnepély*, Délsomogy, 1913. december, XIV. évf. karácsonyi különszám, 5.

⁹ Uo.

¹⁰ PPL Egyházkormányzati iratok, 32/1938.

Végül a harmadik esemény, amely említésre kerül, egy esperesi kerületi koronán¹¹ elhangzottakat mutatja be. Ez kiváló példája annak, hogy az esperesi kerület életében kiemelkedő fontossággal bírt a turbéki kegyhely és búcsú. A korona teljes egyetértésben azzal fordult a megyéspüspökhöz, hogy a Szigetvár–Kaposvár úttól a turbéki templomig vezető 2 km-es út kövesúttá építését és a szakasz bekötőúttá való kinevezését kérelmezze Somogy vármegye alispánjától. Erre több okból is szükség volt. Egyrészt a búcsújáráshely megközelítése télen és esős időben a sáros földúton szinte lehetetlen volt, de legalábbis nehézségeket okozott. A tanácskozó papok rámutattak, hogy Szigetvárnak gazdasági érdeke is fűződik a kövesút megépítéséhez, hiszen az egy 1000 holdas szőlőtermő területtel kötné össze a települést, elősegítve ezzel a lakosság borral, szőlővel, zöldséggel és gyümölccsel való ellátását. Végül pedig egy mindent elsöprő érvet hoztak fel a kövesút mellett: *„Az út miatt sok apró magyar gyermek, de felnőtt is időelőtt elpusztul, mert beteget kocsival orvoshoz bevinni a feneketlen sárban oly probléma, mely az utolsó pillanatig visszatartja a hozzátartozókat, hogy megpróbálkozzanak orvoshoz, Zöld-kereszthez, vagy Stefánia-Házba vinni betegjeiket.”*¹² Látható tehát, hogy a környékbeli papok mindent megtettek az ügy érdekében, alaposan átgondolt és jogos érveket sorakoztattak fel kérésük alátámasztására. Kezdeményezésüket siker koronázta: 1940 tavaszára elkészült a műút.

A korabeli búcsú hangulatát az egykorú újságok beszámolóí örökítették meg igen szemléletesen. Az 1923. évi Nagyboldogasszony napi búcsúról részletes leírást olvashatunk egy helyi lapban, melynek írója személyesen vett részt az ünnepségen. Cikkében jól megfigyelhető a búcsú vásári és lelki oldalának kontrasztja. Az előbbiről ezt írja: *„A templom környéke népes a sátraktól és a kíváncsi asszonynéptől. A férfiak inkább a korcsma verandáján isznak és énekelnek dagadó erekekkel, cikornyázva, cifrázva, majd panaszosan elnyujtva.”* Ezzel szemben, *„benn a templomban és a templomudvarban egy másik élet, egy másik világ. A régi boltíves templom áhítatos csendjét és a künnterekedtek halk moráját nem tudja megzavarni a mulatozók itt-ott beleharsanó rikoltása. A keskeny sugárban beszőkkenő nap hosszú csíkban szántja át a félhomályt és ott táncol az oltár előtt imájukat mormoló asszonyok fején.”*¹³ Egy 1937-ben kelt kérvényből megtudjuk, hogy az idei szeptemberi búcsúra 5000 embert várnak, s emiatt külön engedélyt kell kérniük a szabadban való misézésre, hogy senki se maradjon ki az istentiszteletből. Kiderül továbbá, hogy külön tartanak szentmisét a horvát és a német nyelvű zárandokoknak. Ezek az adatok jól mutatják, hogy a turbéki búcsú még a 20. század közepén is nagy társadalomszervező erővel bírt. A források 1942-ig számolnak be a zárandokok létszámáról. Ezek alapján 1940-ben nagyon visszaesett a résztvevők száma, ám 1941-ben és 1942-ben újra 4-5000 hívő érkezett Turbékra, hogy Szűz Mária közbenjárását kérje.

¹¹ Az esperesi kerület a katolikus egyházban az egyházmegye alatti területi egység. A korona az esperesi kerület papjainak tanácsát, ülésvezetését jelenti.

¹² PPL Egyházkormányzati iratok, 2354/1939.

¹³ Szigetvár, 1923. augusztus 19. II. évf. 33. sz. 2.

„Egyszerre, halkan (énekelnek – S. D.). Mintha nem akarnák, hogy meghallja valaki odakünn. (...) Aztán elhallgatnak s egy rajongó szemű, sugárzóan okosarcu ősz férfi imába kezd. Könyörgés ez, fohász, himnusz, lelkesülő reménykedés, félelem, imádat. Minden benne van ebben az imádságban. Fel-felcsuklik a hangja. S a többiek hallgatják elmerülve. Delejes varázs sugárzik ki belőle s elborítja a hallgatók lelkét. Alkonyodik s a fantasztikus miliő valamennyit lenyűgözte már. (...) Tűz az egész ember. Szinte érezni a lelkéből sugárzó hitet. Ami őt is, a hallgatóságot is lángra gyújtja. Boldogok! (...) Sötét van. Hazafelé. A lassan őszre bágyadó nyári estén a sétálók kacagásába komolyan hozza az esti szél a turbéki bucsusok szent énekét.”

Szigetvár, 1923. augusztus 19. II. évf. 33. sz., 2.

Beszámoló az 1923. évi Nagyboldogasszony napi turbéki búcsúról

Egy különleges szokás: a turbéki „kálomista” búcsú. A Szigetvár környéki falvakban a katolikusok mellett nagy számban éltek reformátusok is. Ahogyan a katolikusokat „pápastának” gúnyolták, úgy a kálvinistáknak is megvolt a gúnyneve: „kálomistának” nevezték őket. Egy környékbeli lakos visszaemlékezése szerint, *„a lakosságnak közeli együtt élése (...) az egyes falukat, illetve embereket közelebb hozta egymáshoz. Ez főleg a »gyelös« (jeles – S. D.) napokon, így bucsuk alkalmával különösképpen megmutatkozott.”*¹⁴

A Szigetvártól déli és keleti irányban található települések lakosságának a turbéki, becefai és zsibóti szőlőhegyen voltak kisebb, szőlőtermesztésre használt birtokaik és pincéik. Míg a faluk 10-15, addig ezen parcellák csak 1-3 km-re helyezkedtek el a turbéki búcsújáróhelytől. Így alakult ki az a szokás, hogy a református falvak lakossága is ünnepet tartott a turbéki kegyhely két búcsúnapján, Nagyboldogasszonykor és Kisboldogasszonykor. *„Ezen a napokon nem dolgoztak, még ha hétköznapi volt is. Még a cséplést is abba hagyták, bármennyire szorította az idő a cséplőnivalót.”*¹⁵ Azok a családok, akiknek nagyobb prészázuk volt, már a búcsút megelőző estén kimentek birtokukra, és ott töltötték az éjszakát. Búcsú napján feldíszítették a lovas kocsikat, díszes lószerszámokkal nyergeltek fel, és mindenből az ünnepi alkalomra valót használták. Legtöbbször új ruhát is varrattak maguknak. A református családból származó Kiss József, egykori botykapeterdi lakos gyermekkorában, az 1920-as, 1930-as években rendszeres résztvevője volt a turbéki búcsúnak. A későbbi iskolaigazgatóra gyermekként mély benyomást tettek a vonuló zarándokok. Így emlékszik rájuk: *„Ezek igazi bucsusok voltak, mert a kocsiton jöttek és énekeltek. Elől hozták kalaplevéve a nagy feszületet és zászlókat. Az asszonyok kezében imakönyv volt, meg olvasó, míg a kisebb lányok a nyakukba akasztva hozták magukkal a bábból készített színes olvasót. (...) Nagyanyám emlegette, hogy ezek katolikusok, akik már előző nap megérkeztek*

¹⁴ Kiss József, A turbéki „kálomista” búcsú, Janus Pannonius Múzeum, Pécs, Néprajzi adattár, 127/84, 3.

¹⁵ Uo., 5.

a bucsura, úgynevezett »hálásra« jöttek. Csak később értettem meg, hogy ott aludtak a téglával bekerített templomkertben s már előző este részt vettek a misén és még reggel is.”¹⁶ Egyes protestáns hívek még fogadalmat is tettek: „Nagyanyám még mondta, hogy kerüljük meg az oltárt, mert ő úgy szokta, meg fogadalma is volt rá, hogy édesapám haza került az első háborúból.”¹⁷

Természetesen a reformátusoknak is megvolt a hagyományos búcsúi ebédjük, melyet a pincéknél költöttek el. A menü csípős disznóhúsos káposzta volt, majd csirkepörkölt következett újkrumplival és tejfölös uborkasalátával, a desszert pedig diós vagy mákos kalács volt. Ebéd után szokás szerint a bece-fai kocsmához mentek táncmulatságba. Ezek az ünnepek szinte kivétel nélkül kiházasítási alkalmakként is szolgáltak.

Kiss József felnőttként, a búcsúk alkalmával szerzett tapasztalatait összegezve úgy vélte, hogy a reformátusok inkább csak kíváncsiságból, mint vallásos meggyőződésből vettek részt a búcsún. A templomi szokásokat nem ismerték, az éneklésbe nem tudtak bekapcsolódni, s más alkalmakkor nem is mentek be a katolikus templomba. „Akik esetleg a reformátusok közül bementek a templomba, inkább a kíváncsiság és a ref. szertartásokon nem található misztikum vonzotta őket (latin nyelvű mise, tömjénezés, recitáló éneklés, gyertyák égetése, félhomály, többszöri letérdelés, szenteltvíztartónál keresztvetés.) (...) A protestánsoknak a bucsu szakrális jelentőséget nem adott.”¹⁸ A „kálomista búcsú” megszületésével a turbéki kegyhely multikonfesszionális arculatot öltött, ami e hely harmadik különleges vonását jelenti.

A turbéki kegytemplom

A turbéki Mária-kegyhely a 20. század második felében. Ahogyan az egész ország életében, úgy a kegyhely életében is komoly törést okoztak a második világháború utáni elűzések és a társadalom átszervezése. A háborút követő évek stagnálását a romlás időszaka követte. A hívek egyre kevesebb számban vettek részt a búcsún, amely így elvesztette szakrális jellegét, és inkább csak vásár maradt. Ehhez társult egy szerencsétlenül alakult régészeti feltárás, amelynek következtében a kegytemplom épülete hatalmas károkat szenvedett. Szerencsére az 1980-as években, egy gondos szigetvári plébánosnak köszönhetően, ha Turbék régi fényét visszaállítani már nem is lehetett, de az épületet jelentőségéhez méltó állapotba tudták hozni.

Az 1950-es években, ha jóval szerényebb mértékben is, de még éltek a két világháború között virágzó búcsúi szokások. A hívek az új berendezkedés

¹⁶ Uo., 11.

¹⁷ Uo., 11–12.

¹⁸ Uo., 20–21.

ellenére sem hagytak fel vallásos életük egyik központi elemével, a zárándoklattal. Simon Miklósné, egykori csertői lakos visszaemlékezése szerint, ezekben a nehéz években is érkeztek búcsúsok a környékbeli településekről: Csertőről, Kadarkútról, Németladról, Patosfáról, Somogyhatvanból, Basalból, Somogyapátiból, Botykáról, Hobolról, Kétújfaluból, Nagypeterdről. Továbbra is megmaradt a „hálás”, a templom kertjében való éjszakai imádkozás szokása. A 10 órakor kezdődő nagymisét azonban ekkor már kizárólag magyar nyelven mondták, s rácok, illetve bosnyákok csak szerényebb számban vettek részt az ünnepeken. A búcsúkat már nem a napján, hanem az azt követő vasárnapon tartották.

Az 1960-as évekre a búcsú profanizálódott: a zárándoklatok megszűntek, a részt vevő hívek száma 1000 körülire csökkent. Az évtized elején a vikárius szomorúan jegyezte fel a plébánia háztörténetében, hogy *„a Nagyasszony és Kisasszony-napi turbéki bucsuknak meg (sic!) vannak régi hagyományai, de már erősen csökkenő arányban és számban”*.¹⁹ A vallási, lelki tartalom helyett a vásáros jelleg került előtérbe. Hatalmas sátrakat állítottak fel, amelyekben puszedlit, törökmézet, márcot és különféle vásárfiakat lehetett vásárolni. Népszerű volt a lacikonyha és az esti bál, amelyet a szilvási kocsmánál tartottak.

1966-ban Szigetvár városi rangot kapott, s ekkor – a megfelelő lakosság-szám elérése érdekében – összevonták a környező kis falvakkal, Hobollal, Turbékkel, Zsibóttal és Becéfával. Utóbbi filiák közül egyedül Turbéken tartottak rendszeresen szentmisét, minden hónap harmadik vasárnapján.

Az 1970-es évek eseményei tovább rontották a kegytemplom helyzetét. 1970 nyarán, a török külügyminiszter szigetvári látogatása során a turbéki templomnál is tiszteletét tette. Azzal a céllal érkezett, hogy egy új emlék-dzsámi felállítását helyezze kilátásba. A tervek szerint a megye biztosítaná a telket; az építkezést és minden egyéb költséget a török állam állná. A turbéki templom épületére nézve e tervezet súlyos következményekkel járt. Az építkezés ugyanis a következő évben régészeti feltárással kezdődött, melynek során ástak a templom belsejében, az udvaron és a kaposvári út mentén is. Sajnos nem találtak semmi felhasználhatót. Időközben a kezdeményező külügyminisztert is leváltották, így az új dzsámi építése csak terv maradt. Az előálló új helyzet miatt az ásatásokat félbeszakították, és a kutatóárokok betemetése nélkül távoztak a helyszínről. A templomban fel volt szedve a kőpadló, az udvaron betemetetlen árkok álltak. Ez a kedvezőtlen állapot egészen 1976-ig állt fent. Ebben a hat évben a templomot nem lehetett látogatni. A búcsúk vagy elmaradtak, vagy úgy tartották meg, hogy a gödröket padlókkal letakarták, az omladozó falakat pedig kitámasztották. *„Nem tudjuk, mi lesz vele. Abban reménykedünk, hogy csak sikerül kimozdítani a holtpontról ezt az ügyet is és sikerül megmenteni a templomot. A városnak is érdeke volna helyreállítása, hisz a híres szigetvári műemlékek között nem utolsó ennek sorsa sem”* – olvasható a háztörténetben.²⁰

Ekkor, 1977-ben került Szigetvárra plébánosnak Gulner János atya. Borzasztó állapotok fogadták: a plébániatemplom 25 éve be volt zárva, a plébánia

¹⁹ Historia Domus Szigetvár, 1962

²⁰ Historia Domus Szigetvár, 1974

épülete romos volt, a turbéki templomban pedig a fent bemutatott állapotok uralkodtak. *„A turbéki templomban sem volt semmi az égvilágon.”*²¹ Ő azonban fáradságot nem sajnálva a hívekkel összefogott, és kis lépésekben helyreállította az épületeket, így azok használható állapotba kerültek. Ebben segítségére volt Típusz János, szigetvári tanácselnök. Gulner atya plébánossága idejére megszűntek a Nagy- és Kisboldogasszony napi búcsúk. Egyetlen ünnep maradt életben: július 2-án, Sarlósboldogasszony napján a hetvehelyi hívek továbbra is töretlenül ellátogattak a turbéki Szűzanyához. Tulajdonképpen ők voltak a turbéki búcsú életben tartói. *„Régi szokás volt, kiváltság volt, hogy a hetvehelyiek jöttek. (...) Ami érdekes volt, a zarándoklat alkalmával a hetvehelyi fúvószenekar jött. (...) Trombitás mise volt.”*²² Erre az ünnepre gyalog és lovas kocsikkal is érkeztek hívek. Mivel Szigetváron csak a kicsi ferences templomot használhatták, a 4-5 évente esedékes bérmlásokot Turbékön tartották meg. Itt kényelmesen elértek, és szép környezetben volt az ünnep. Egy-egy ilyen alkalomra 100-150 bérmlakozó gyűlt össze. Gulner atya szerint az volt Turbék szűk körben való ismertségének oka, hogy nem igazán lett hirdetve. Vallási szempontból kevésbé tartották fontosnak, inkább a szulejmáni kötődésre emlékeztek. Így fogalmazott: *„Ami hagyomány, mindig azt kellett szem előtt tartani. Énekekben, imádságban, szertartásban, predikálásban, mindenben. Az egész szertartás menetében. (...) Akkor tudták az imádságokat mondani, akkor tudták az énekeket mondani. Akkor tényleg lelki nap volt nekik. Gyóntak, áldoztak és kiénekeltek magukat.”*²³

A hetvehelyiek hagyományának megszűnésével sajnálatos módon teljesen letűnt az a világ, amelyben a turbéki kegytemplom útmutatóként szolgált. A korábbi búcsús napok mára beleolvadtak a hétköznapiak tengerébe. A három egyedi vonásból, amely Turbékra jellemző volt – két különböző vallás hívei számára is fontos volt, multietnikus és multikonfesszionális –, a második világháború utáni évekre már csak a legelső maradt meg, s az is inkább történelmi, mint szakrális jelentőséggel. Ahogyan más regionális búcsújáróhelyek életében, úgy Turbék esetében is az 1960-as években eltűnő paraszti társadalom okozta a kegyhely napjának leáldozását. A búcsúnak a 18. századtól kezdve meglévő társadalomszervező ereje és szerepe 250 év után megszűnt. Nem volt többé a környék magyar, német és horvát katolikusainak találkozóhelye, s a „kálomisták” sem jártak többé ide búcsúba. A hanyatlást csak tovább erősítette a szerencsétlenül alakult régészeti feltárás. Ugyan Gulner János atya próbálta menteni, amit lehetett, de Turbék régi fényét már nem lehetett visszaállítani. Reméljük, hogy a Zrínyi-emlékév kapcsán elindulnak olyan kezdeményezések, amelyek segítenek megújítani a kegytemplom körüli életet, hogy, bár biztosan egészen más formában, de számunkra is olyan iránytű lehessen a turbéki kegytemplom, mint amilyen negyed évezreden át eleink számára volt. Ha mindez sikerül, akkor Turbék – Hal Pál szavával élve – újra *„hálavirág”* lesz a térség katolikusainak életében.

²¹ Gulner János szóbeli közlése

²² Uo.

²³ Uo.

Felhasznált irodalom és források

Levéltári források

Historia Domus Szigetvár
Kiss József, *A turbéki „kálomista” búcsú*, Janus Pannonius
Múzeum, Pécs, Néprajzi adattár, 127/84
Pécsi Püspöki Levéltár, Egyházkormányzati iratok

Szakirodalom

Gárdonyi Máté, *A turbéki kegyhely és a Segítő Szűzanya tisztelete*, Mediterrán és Balkán fórum, 2015, 9. évf. 2. sz.
Gárdonyi Máté, *Turbék*, Tengernek csillaga, 2003, 8. évf. 1. sz.
Gergely István, *Török ünnepély*, Délsomogy, 1913. december, XIV. évf. karácsonyi különszám
Hal Pál, *A turbéki Segítő Boldogasszony kép jubilál*, Szigetvári Hírlap. 1941. április 12. III. évf. 15. sz.
Haragovics János, *Turbék eredete. Néprönd*, Szigetvár, 1923. december 23. II. évf. 51. sz.
Mohos Béláné, *Szigetvári képeslap: Turbék*, Somogyi Honismeret, 1990 (20. évf.) 2. sz.
Szűz Mária segítségével. A turbéki Mária-kegyhely története, szerk.: Varga Szabolcs, megjelenés alatt
Takáts Sándor, *Nagy Szolimán sírja*, Vasárnapi Újság, 58. évf. (1911) 30. sz.
Vargha Károly, *A világhódító Szulejmán turbéki síremlékének pusztulása*, Baranyai Művelődés, 1958. március
Vladár Tamás, *A legnagyobb török uralkodó: 440 éve halt meg Nagy Szulejmán*, Múlt-kor, 2006. szeptember 5. <http://mult-kor.hu/cikk.php?id=14694&pldx=1>

Sajtó

Szigetvár, 1922–1926
Szigetvári Hírlap, 1939–1944

Interjú

Interjú Gulner János nyugalmazott dalmandi plébánossal, Dalmand, 2016. április 23.
Interjú Simon Miklósné szül. Buzsáki Viktóriával, Szigetvár, 2016. március 4.

Varga Zoltán

A Zrínyi-kultusz ápolása Szigetváron

Zrínyi Miklós 1566-ban bekövetkezett mártírhalála nemes kötelezettséget rótt a város mindenkori lakóira: az önfeláldozó hazaszeretetet megtestesítő hős emlékének, sőt kultuszának az ápolását. Erre a török uralom alatt értelemszerűen nem volt mód, az emlékezés feltételeit, kereteit a város és a vár 1689. február 13-án történt oszmán uralom alóli felszabadítása teremtette meg. A település lakói tisztában voltak az 1566-os ostrom jelentőségével, amit az is mutat, hogy nem sokkal a felszabadulást követően megalkotott címerében két oroszlán harcol egy mocsárban álló várért: az egyik oroszlán Zrínyi Miklóst, a másik Szulejmán szultánt jelképezi.

A 18. században kápolna épült a főtértől nem messze, azon a helyen, ahol a hagyomány szerint Zrínyi Miklós hősi halált halt. A kis barokk kápolnát sajnos az 1970-es években lebontották.

Ma is látható azonban a Szigetvár főterén álló, a török alóli felszabadulás centenáriumára barokk templommá alakított egykori Ali pasa-dzsámi kupoláján, Dorffmaister István által 1788-ban festett monumentális freskó, mely a vár elestét és felszabadulását örökíti meg. A történelmi események megörökítését a hagyomány szerint maga II. József javasolta Festetics Lajosnak, a templom kegyurának, a város és a vár birtokosának. A város lakosságának döntő többségét kitevő katolikusok ezentúl a szentmiséken is találkozhattak a szigetvári hőssel és katonáival, igaz, a sátrában holtan fekvő Szulejmán szultánnal is....

A rendszeres megemlékezések Zrínyi és hős katonái mártírhaláláról a reformkorhoz köthetők. A mohácsi csata 300. évfordulóján maga Kölcsey Ferenc sürgette a nemzetet, hogy emlékünnepek megrendezésével idézzék fel az ősök cselekedeteit szerte az országban, mert: „minden kő, régi tettek helyén emelve; minden bokor, régi jámbor felett plántálva; minden dal, régi ősről énekelve; minden történetvizsgálat, régi századoknak szentelve: megannyi lépcső a jelenkorban magasabbra emelkedhetni”. Azért, javasolta: „keresetek alkalmat a hajdanra visszanézhetni, s érte melegülni”.

A város lakói megfogadták Kölcsey szavait, s Góczy Konrád plébános és Mérey József járási főszolgabíró kezdeményezésére 1833-ban megrendezték az első Zrínyi-ünnepséget, ez kezdetben egyházi ünnep volt, melynek keretében gyászmisét tartottak és beszédben méltatták a hősök emlékét, e beszédeket nyomtatásban is megjelentették. Juranics László pécsi kanonok, Zrínyi Miklós zászlótartójának leszármazottja alapítvány létrehozásával segítette az ünnepek méltó megrendezését, melyek az évek során folyamatosan bővültek, fáklyás menettel, mozsarazással, a városháza és a vár kivilágításával, színielőadással; a reformkori lapok előszeretettel tudósítottak a rendezvényekről.

A szabadságharc leverését követő néhány éves kényszerű szünet után a Zrínyi-ünnepségeket a Bach-korszak idején is megtartották, s a nemzeti zászlókkal történő fáklás felvonulások a rendszer elleni tiltakozásnak is számítottak. A szigetváriak otthon is ünnepeltek, minden háznál megvendégelték ismerőseiket, a szegényebbek sem dolgoztak.

1867-től az ekkor megalakult Szigetvári Olvasóegylet szervezte a Zrínyi-kultusz világi eseményeit. Az egylet tiszteletbeli elnökévé Kossuth Lajost választották, aki ezt Turinból írt levelében köszönte meg, amelyben méltatta Zrínyi „s 2500 többnyire névtelen félisteneinek” hősiességét, valamint párhuzamot vont a család és a magyar haza sorsa között a kiegyezés tükrében.

Kossuth üzenete új lendületet adott a Zrínyi-ünnepségek szervezésének, s egy Zrínyi-szobor felállításának is. Az ország első Zrínyi-emlékműve lelkes adakozók jóvoltából 1878-ra készült el. Zrínyit egy, a város főterén álló, félholdas zászlóra, ágyúcsőre taposó érc oroszlán szimbolizálja, amely vörös márványból faragott magas kőtalapzaton áll, melyen Vörösmarty Mihály *Sziget* című versének sorai állnak:

*„Honfi! ha föllépendsz düledék várára Szigetnek,
Sírva ne említs szót sajnós eleste felől.
Ott hős Zrínyi körül bátor daliái nyugosznak,
Gyöngye panaszzózat bántja nagy álmaikat.”*

Az Oroszlán-szobrot ettől kezdve a szigetváriak minden évben megkoszorúzzák, ma is a város egyik jelképe. A szigetvári kórusmozgalom kezdetei is Zrínyi emlékéhez nyúlnak vissza: a *Zrínyi-misé*t éneklő férfiakból alakult meg 1877-ben a szigetvári dalárda. A szigetvári dalosok azóta is jeleskednek a Zrínyi-kultusz ápolásában, Bárdos Lajos, Karai József, Tillai Aurél, Várnai Ferenc, Gersy Károly is írt Zrínyivel kapcsolatos kórusműveket számukra.

Az Olvasóegylet a Szigetvár történetéről és a Zrínyiekről szóló dokumentumokat is gyűjtötte, hogy múzeumot hozzanak létre Zrínyi Miklós emlékére. E nemes cél hangsúlyosabb megjelenítésére 1917. szeptember 7-én külön egyesület alakult: a Zrínyi Miklós Múzeumegyesület, mely kizárólagos tevékenységének szentelte a Zrínyi-kultusz terjesztését, s az Olvasóegylet mellett lelkes szervezője lett a Zrínyi-emlékünnepekségeknek, amelyek megtartását még az első világháborút követő szerb megszállás éveiben is engedélyezték a hatóságok. A városparancsnok a katonákat is elparancsolta az ünnepség helyszínéről, hogy jelenlétükkel ne feszélyezzék a megemlékezőket.

A két világháború közötti évtizedekben az ünnepségek idején kivilágították a várost, megkoszorúzták az oroszlanos emlékművet, gyászistentiszteletet tartottak a főtéri templomban, este mozsaraztak, emlékbeszédet tartottak, a Múzeumegyesület ekkor tartotta évi rendes közgyűlését, a helyi lapokban az évfordulóhoz kapcsolódó írások jelentek meg, az Olvasóegylet helyiségeiben kulturális műsor volt, valamint társas vacsorát tartottak. Maga a Zrínyi-kultusz mind mélyebben beleivódott a szigetváriak tudatába, lelkébe. Találónan fejezte ki ezt az érzést a helyi Délvidék c. lap az ünnep előestéjéről írt cikke: „Szeptember 6-án este Szigetvár utcáin szokatlanul nagy élénkség uralkodik. Minden idegent meglep a nagy forgalom és az ünnepi külsőség, melyet e kisváros ölt

magára ezen a borús, őszi estén. Emberek százai sietnek hét óra után az utcákon. Ők tudják, hogy ünnep van. Át is érzi ezt Szigetváron minden és mindenki. Ezért a külső fény, az ünnepi dísz, melyet e napon öltünk. Bátran megkérdezhet a csodálkozó idegen fiataalt vagy öreget, gyermeket vagy felnőttet, mert a kérdésre mindenki megadja gondolkodás nélkül a választ: ma van a Zrínyi-ünnep Szigetváron.”

A két világháború közötti Zrínyi-ünnepok sorából kiemelkedik az 1939. évi, amikor a töröktől való visszafoglalás 250. évfordulóját fényes külsőségek közepette ünnepelte meg a város. Az Oroszlán-élműnél tábori misét celebráltak, az Olvasóegylet mellett a gyönyörűen kivilágított vár is az ünnepségek helyszíne volt, Andrássy gróf engedélyével. Nagyrészt közadakozásból és kultuszminisztériumi támogatással 14 emléktáblát is avattak a városban, azokon a pontokon, ahol az 1566-os ostrom nevezetesebb eseményei lezajlottak. A második világháború éveiben szerényebb ünnepeket tartottak, a kötelező elsötétítés miatt még az emlékműcseseket sem lehetett meggyújtani az Oroszlán-szobor talapzatán.

A világháború utáni években mind a Múzeumegyesületet, mind az Olvasóegyletet megszüntették, a Zrínyi-kultusz ápolásában is hanyatlás következett be: a városháza erkélyéről elhangzó emlékbeszéd és a koszorúzás, valamint a még néhány évig megtartott gyászmise jelentette a kontinuitást a korábbi évtizedek ünnepségeivel. Azonban ez az állapot nem tartott sokáig: mivel közelgett a nagy ostrom 400. évfordulója, a település vezetői belátták, hogy a lakosság bevonása és a régi hagyományok felhasználása nélkül nem lehet méltó rendezvényeket tartani, ezért 1959-ben létrehozták a Szigetvári Várbaráti Kört, melynek alapító elnöke Molnár Imre gimnáziumi tanár, a várban helyet kapó kollégium megszervezője lett. A Győr-Sopron megyéből Szigetvárra került fiatalembert első perctől rabul ejtette a szigetvári vár varázsa. Ahogy írta: „valami belső kényszer arra ösztönzött, hogyha a Zrínyi-várban van a lakásom, akkor kötelességem a vár és a Zrínyiek történetével való foglalkozás”. Diákjaival rendezték az elvadult várparkot, vártörténeti ismertetőik tartásával segítették az idelátogató turistákat, bekapcsolódtak a Zrínyi-ünnepségek szervezésébe, melyek fő színhelyévé a Zrínyi tér mellett a várat tették. Fő szorgalmazója volt annak, hogy a várból minden oda nem illő tevékenység kerüljön ki, hiszen működött ott többek között konzervgyár, fűztermelő vállalat, bölcsőde, kollégium, még csikótelep odaköltöztetése is felmerült.

A Várbaráti Kör fő célkitűzései között szerepelt Zrínyi Miklós és hős bajtársai emlékének ápolása, Szigetvár és a Zrínyiek történelmi szerepének minél szélesebb körben történő megismertetése, a szigetvári Zrínyi Múzeum munkájának támogatása, a település műemlékeinek védelme, a Szigetvárra irányuló idegenforgalom támogatása, hogy a látogatók hazafias lelkülettel, ismeretekben gazdagodva távozzanak a mártíromságig hű hazaszeretettel e színhelyéről.

A 400. évfordulón Szigetvárt várossá avatták, elkészült a vár rekonstrukciója, s megnyílt a felújított vártörténeti kiállítás, melyhez múzeumiskola is kapcsolódott. A *Szigeti veszedelem* témájából meghirdetett irodalmi, zenei, képzőművészeti pályázatokra neves alkotók tették le kézjegyüket Szigetváron. Az egyesület tevékenysége meghatározó volt az ünnepség előkészítésében, lebonyolításában, a jubileumi kiadványok megvalósításában. A Várbaráti Kör

évtizedeken át a Zrínyi-ünnepségek egyik legfőbb előkészítője és rendezője lett a település vezetésével és az Idegenforgalmi Hivatallal együtt. Az ünnepség ezalatt számos olyan új elemmel gazdagodott, amely ma is része a megemlékezéseknek. Ilyen a Zrínyi-lakoma, melynek apropóját Kovács Sándor Iván irodalomtörténész *Szakácmesterségnek könyvecskéje* című műve adta, mely a csáktornyai Zrínyi-udvar kéziratos szakácskönyve alapján készült. A költő és hadvezér Zrínyi Miklós 363. születésnapján rendezett vacsoraesten 363 vendég vett részt. A felszolgált étkek a nevezett kötet alapján készültek, a lakoma közben korhű zene és irodalmi műsor szórakoztatta a vendégeket. A Zrínyi-lakoma máig a Zrínyi-émlékünnepség egyik legfontosabb eleme. A Várbaráti Kör fontos feladata barátokat szerezni a Zrínyi-kultusz ügyének és Szigetvárnak. Ezt a célt szolgálva, a várossal egyetemben 1983 tavaszán együttműködési szerződést kötött a Zrínyi Miklós Katonai Akadémiával a történelmi hagyományok kölcsönös ápolására. A leendő honvédtisztek azóta is minden esztendőben ellátogatnak Szigetvárra, előadásokat hallgatnak a hősiessé várvédelemről, megkoszorúzzák névadójuk szobrát, Horvay János és Derzsi Gergely alkotását.

A kör gyűjtőmunkája eredményeképpen számos, a Zrínyi-családdal kapcsolatos nyomtatványt, térképet és egyéb tárgyi ritkaságot sikerült beszerezni az elmúlt évtizedekben.

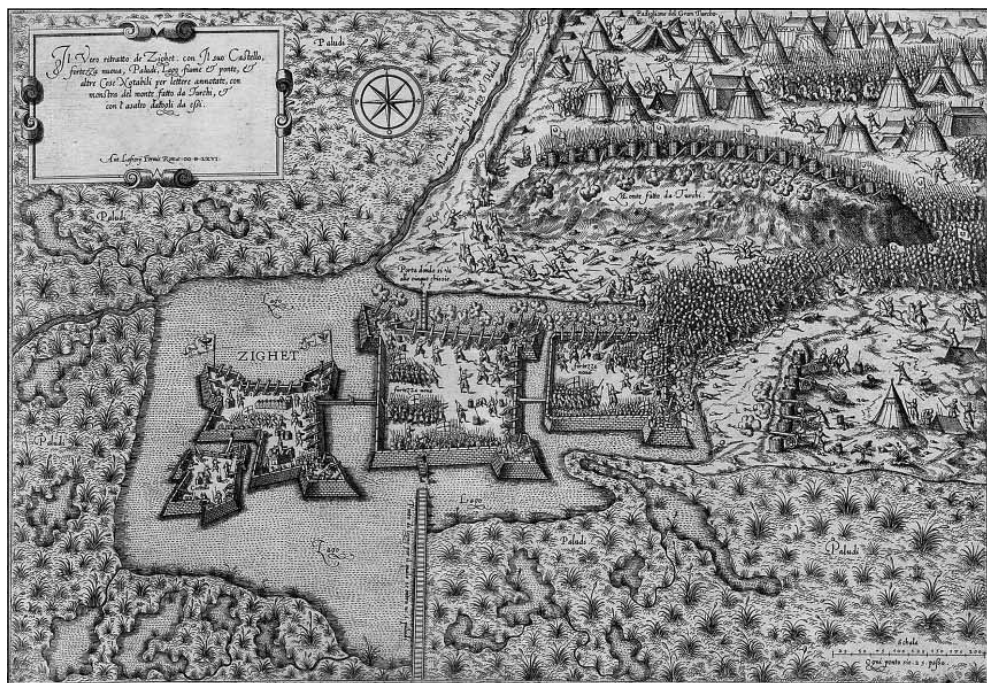
Molnár Imre 25 éven keresztül töltötte be a Várbaráti Kör elnöki tisztét, fáradhatatlan lelkesedéssel szervezve munkáját 1989-ben bekövetkezett haláláig. Kedvelt idézete volt, egyben jól jellemzik munkásságát az alábbi Garay-sorok: „A lelkes eljár ősei sírlakához, s gyűjt régi fénynél új szövétneket!” Élete összeforrt a Várbaráti Körrel, a Zrínyi-kultusz ápolásával, megújításával, így lett ő, ahogy Illyés Gyula fogalmazott, „a legszigetváríbb szigetvári”. Munkáját 1980-ban díszpolgári cím odaítélésével ismerte el a város.

A Várbaráti Kör az ismeretterjesztést előadások, történészkonferenciák szervezésével is segíti, több mint 40 kötetet jelentetett már meg Szigetvár és a Zrínyiek témakörében. Az egyesület igyekszik Zrínyi Miklós örökségét belepótlani a felnövekvő ifjúságba is, ezért évente honismereti pályázatokat, szavalóversenyeket, helyi, térségi és megyei történelmi vetélkedőket hirdet, összefogva a település különböző intézményeivel, civil szervezeteivel, hagyományőrző egyesuleteivel, amelyeket ugyanúgy áthat a Zrínyi-kultusz. De magánszemélyek is hoznak áldozatot: 1996-ban egy idős hölgy az itt meghaltak üzenetét tolmácsolva, hatalmas fakeresztet, Szatyor Győző alkotását állíttatta fel a vártól északra.

A Szigetváron élő alkotókat is áthatja a történelmi levegő: a rajztanárok generációit nevelő Zágon Gyula festő- és szobrászművész, akinek alkotásait állandó kiállítás keretében a Zeneiskolában csodálhatjuk meg, többféle képzőművészeti műfajban örökölte meg a várvédő hősök példaadó tetteit, többek között a siklósi kapu fél évezredes tölgyfa anyagából készített faragásaival, de a *Szigeti veszedelem* illusztrációiként alkotott monotípia-sorozatával is. Sarlós Endre grafikus a *Szigeti veszedelmet* rajzolta meg képregény formában, Ujkéry Csaba és Salamon Ferenc történelmi regényekben, Molnár Imre és Vas István ismeretterjesztő művekkel örökölte meg a Zrínyiek emlékét. A 2011-ben az Országgyűlés által Szigetvárnak ítelt Civitas Invicta, törvényhozói fordításban a Leghősiesebb Város cím is alkotásra inspirált: *Civitas Invicta* címmel Gersy

Károly zeneszerző kamarazenei művével, Vanyúr István szobrászművész pedig a vár keleti oldalán felállított szobrával állított emléket a szigetvári hősöknek. A várban nagyszerű idegenvezetők, katonai hagyományőrzők mutatják be a hősi kor hangulatát, viseletét, fegyvereit.

A Zrínyi-kultusz tehát elevenen élt és él Szigetváron, ezt bizonyítják a szigetvári hős és dédunokája nevét felvevő egyesületek, intézmények, termékek is. Viselte/viseli Zrínyi Miklós nevét vendéglő, gyászmise-ének, gimnázium, szavalóverseny, cserkészcsapat, úttörőcsapat, múzeum, termelőszövetkezet, atlétikai klub, sportegyesület, íjászegyesület, turisztikai egyesület, mozi, autóiskola, rock-musical, de még a háború idején az Andrássy-féle konzervgyárban gyártott kávékocka is. Manapság akár a régi idők emlékét méltó módon megidéző várban, a plébániatemplomban, az oktatási intézményekben, városházán, takarékszövetkezetben, butikban, étteremben, kávézóban, könyvtárban, közterületen, zenei eseményeken fordul meg az ember, lépten-nyomon tapasztalhatja, hogy Szigetvár mai lakói nemcsak a település legnagyobb ünnepén, a szeptember 7-ét követő hétfőjén, hanem a mindennapokban is rendületlenül ápolják legnagyobb hősi emlékét.

Messik Miklós

Bolyongás Zrínyi- emlékek nyomában – itthon és Horvátországban

„Utazás” a fővárostól Őrtilosig, Zrínyifalva obeliszkjétől a szigetvári Oroszlános szoborig

Egy hűségben, töretlen hazaszeretetben és önfeláldozó bátorságban példaadó család emlékeinek a felkeresése – a relikviákhoz mérve méltatlan idők méltatlan tanúinak mindig felemelő feladat. A források szerint a Könyves Kálmán magyar királynak behódolt, majd III. Bélának tett szolgálatokért kapott dalmát tengerparti birtokok egykori urai a „Subic”-ok leszármazottjai, az általunk inkább ismert Zrínyiek voltak, akik Zrin (Zerin) várát már Nagy Lajostól kapták. A horvát zsupáni méltóság helyett a grófi címet kezdték viselni, címerüket is módosítva, a magyar király vazallusaként lelkükben is magyarrá váltak, miközben megőrizték horvát múltjukat. A 14. századtól a Zrínyi-családban örökletes lett a báni tisztség.

A nemesi família – több nagyszerű férfi és hölgytagja (így: az összeesküvő Zrínyi Péter és Munkács hős védőasszonya, Zrínyi Ilona) katona és „lázkodó” alakjai mellett – két különösen nagy férfi egyéniséget adott a közös magyar-horvát hazának. Egy hadvezér és egy költő (a dédapa és a dédunoka) személyénél állhatunk meg tisztelettel egy képzeletbeli családi panteonban. Elsősorban róluk szólnak a krónikák, a művelődéstörténeti írások, vagy éppen a csáktornyai várkiállítás családtörténeti tárolói (sajnos ma már csakis horvát és angol nyelven, érthetetlenül és méltatlanul mellőzve a magyar nyelvű ismertetőket közös múltunk közös küzdelmeinél).

Ha mélyebben kutakodunk, nyilván számtalan emléke akadna a nevezetes családnak, a két kiemelkedő Zrínyi személyiségnek Istriától Bécsig, Budapesttől Zágrábig, Szigetvártól Zrínyivárig (azaz Kursanecig). Sőt, tágabb európai viszonylatban is: az itáliai Mantovától a csehországi Hohenfurthig is találunk nyomokat. Azonban itt – ezen írás korlátaira tekintettel – éppen csak felvillantánám a máig felkereshető, s remélhetően majd tovább ápolandó és élő emlékeket. Magyarország és Horvátország bélyegein is gyakran feltűnik a Zrínyiek ábrázolása.

A közös magyar-horvát s közép-európai múlt egyik rendkívüli személyisége a költő dédapja. Ez évben emlékezünk az ő hősies helytállására, a kirohanás 450. évfordulójára, szeptember 7-én.

Ő volt Zrínyi (IV.) Miklós horvát bán, a hadvezér, a 16. század derekán a végvári katonasors minden viharában elszántan küzdő bajnok, a Magyar Királyság, Szigetvár és Közép-Európa mártírja. Az a katona, aki váltakozó támogatás és mellőzés mellett is, a végvári harcok korszakára is oly jellemző – és jól követ-

hető – cserbenhagyások ellenére (olykor csak a hatalmi túlélésre számító uralkodók és főurak között) megcselekedte mindazt, „amit megkövetelt a haza”.

Induljunk országok és határok menti túránkra – jórészt dr. Deák Piroska emlékhelygyűjtései alapján – az ő emlékei nyomában elsősorban a fővárosból, ahol szobrokkal és ábrázolásokkal egyetem, gimnázium és kiadó is viseli a Zrínyi nevet.

A Kodály körönd hadvezéralakja vagy a Vígszínház előtti költő dédunoka mellszobra a pesti járókelők előtt jól ismert. A Nemzetvédelmi Egyetem Campus parkjában, az Országház keleti frontján, a Nemzeti Múzeum díszlépcsőházában, a Ludovika Akadémia Üllői úti épületében mellszobor fejezi ki a Zrínyi-tiszteletet. A főváros képtáraiban – így a Nemzeti Galériában – számos jól ismert és megrendítő műalkotás előtt tiszteleghetünk a szigeti hős emléke előtt. A X. kerületi Zrínyi Miklós Gimnázium is méltó módon ápolja a névadó emlékét.

Szép alkotásokkal szerte az országban találkozhatunk. Példaként: Szege-den az egykori Belvárosi Leányiskolában – mely ma Zrínyi Ilona nevét viseli – helyezték el 1970-ben Zoltánfy István (rajztanár) szobrát a névadó nagyszerű asszonyról. Debrecenben, a Református Kollégiumnál Zrínyi mellszobrára tekinthetnek fel tisztelettel a „kis- és nagybotos” diákok.

De induljunk el a Dunántúlra, majd azután déli irányban, a Zrínyiek küzdelmeinek fő színtere és szűkebb pátriája felé. Székesfehérváron a Magyar Honvédség Parancsnokságának épületében egy mellszobor ékeskedik. Balatonkenesén a Honvéd üdülő kertjében, Gyenesdiáson a Tanösvényen és Emlékhely-parkban szobrok, Zircen az arborétumban emlékfa és tábla fejezi ki a tiszteletet. A hűség városában, Sopronban a Várkerületben Zrínyi-emléktáblával találkozhatunk. Itt megjegyzendő: Bécs Történeti Múzeumában – oly sok magyar emlék között Zrínyi sisakja és szablya látható. (Buda mellett Bécs és Győr is nem egy szállal fűződik a költő-katona Zrínyi életéhez.) A szigeti hős fejét a törökök Győrbe küldték, a császári táborba, elrettentésül és a vitéz ellenfél példaként. Zalaegerszegen a Zrínyi Miklós Gimnázium előkertjében mellszobor, a Polgármesteri Hivatal előtt – az egykori zalai főispán emlékére lovas szobor és a Göcseji Múzeum előtt Zrínyi-emlékmű ékesíti a várost.

Nagykanizsán a Zrínyi Miklós Általános Iskola előtt szobor, Kiskanizsán az egykori jelentős, a Dunántúlon meghatározó szerepet betöltő vár helyén épített kapu és emlékegyüttes emlékeztet a hősies harcok színterére és katonájára. Murakeresztúron a Zrínyi-iskola bejáratánál dombormű jelzi az emlékezet méltó ápolását.

Órtilos közelében (nagyjából Zákány és Szentmihályhegy között) egy igen csak „szerény” kialakítású – leginkább Evlia Cselebi kritikáit felidéző – úton érkezhetünk az egykori Új-Zrínyivár ásataihoz. A dédunoka, a költő Zrínyi Miklós 1661-ben építette fel Muraköz védelme érdekében – a bécsi udvar tiltakozása ellenére – az erődcastélyt. A 17. századi nagyméretű – majd lerombolt – vár feltárásáról szóló emlékhelyet alakítottak ki egy dombon az erdőség közepén, a kis Visszafolyó-patak mentén, az egyetlen paddal rendelkező Belezna „vasút-állomás” és a Mura-töltés közelében. Szentháromság puszta jelölése mellett egy „Zrínyi-kútnak” nevezett kis vízfolyást is mutat a domb tövében az erdei térkép.

Zákány-Gyékyényes határához igen közel, már a mai horvát oldalon a mintegy 25 ezer lakosú Kapronca (Koprivnica) városa érhető el, amelyet első kiváltságaival Károly Róbert emelt fel. Egykori vára a 16. századi végvárrendszer egyik fontos láncszeme volt.

Azonban mi inkább most kissé északnyugatra (az M7-es úton) a határon átkelve Csáktornyára (Čakovecra) igyekezünk. A város a Zrínyiek által épített váron kívül is számos Zrínyi-ábrázolással fogadja a zarándokot. A város szívében, a Fő tér sarkában Zrínyi-emlékmű, tetején turullal, oldalán arckép- és címer-domborművekkel.

A Ferences templom felé vezető utcában, a régi felújított középületek között az egykori Zrínyi Szálló épülete köszön ránk, már más név alatt. A magyar szent királyok szobrai is őrző templomhoz simul a kolostor. Bejárata felett a Zrínyiek családi címerét fedezhetjük fel.

A vár előtti parkban a szigeti hős szobra áll. A várba lépve felmerül a kérdés, miként is lett a Zrínyiek székhelye Csáktornya vára?

Jelentős dunántúli katonai sikerei, bánná kinevezése után, Zrínyi (IV.) Miklós 1453-ban nőül vette Frangepán Katalint. Ezzel hatalmas kiterjedésű birtokok ura lett. I. Ferdinánd érdemei elismeréseként neki adományozta az egész Muraközt Csáktornya és Stridóvár várával. A Zrínyiek ez időtől kezdve „két hazának fiaivá” váltak, ekkor változtattak címerükön, s már magyar főúrként szolgálták Magyarországot. A csáktornyai várat szüntelen újabb építkezésekkel fejlesztették. A költő-dédunoka idején olyan politikai és társadalmi központ lett, ahonnan a költő – és katona, akinek élete java része szintén hadakozással telt – szoros kapcsolatot tartott Erdéllyel és Velencével is. Könyvtára (a Bibliotheca Zriniana) európai szinten szolgálta itt berendezett fényes udvarát. A nagy családi birtokokat megosztotta öccsével. Péter a tengeremelléki területeket kapta, míg ő az általa is védett Muraközt. Amíg ő az egyik legnagyobb magyar költő lett nagy eposzával az *Obsidio Szigetiana* azaz a Kazinczy által elnevezett *Szigeti veszedelem* megírásával, ugyancsak alkotó Péter öccse inkább a horvát költészetet gazdagította. Zrínyi Miklós műve a várban készülhetett, egyáltalán nem nyugodt körülmények között, a török állandó „zargatásait” is figyelembe véve, 1645–46 telén.

A külső udvarban egy háromalakos szoborkompozíció Zrínyi Péter búcsúztatását ábrázolja. A vár udvara és kiállítási termei a családról – elsősorban Zrínyi Miklósról és Péterről – szólnak. Az udvaron a kőtár szobrai között Zrínyi Péter alakja tűnik fel, de ide helyezték a költő Zrínyi Miklós (vitatott) vadászbalesete helyszínén eredetileg felállított nevezetes kőoszlopot is.

A múzeum családtörténeti kiállítótermeinek kiemelt látványossága a szigeti hős sírkőlapja. Részleteket ismerhetünk meg a leszármazók (György, Miklós) és az oldalágiak sorsáról, közöttük az összeesküvés emlékeiről a bécsújhelyi végkifejletig. Korabeli fegyverek, szép ruhák és bútorok próbálják felidézni a csáktornyai vár fénykorát, sajnálatosan, magyar feliratok nélkül, de egyes okiratokban, valamint a – trianon előtti – csáktornyai képillusztációknál óhatatlanul feltűnik egy-egy magyar szó.

A várost északnyugati irányban elhagyva, a 3 km-re fekvő Szentilonára (Senkovec) érkezünk, az egyik jelentős Zrínyi-emlékhelyhez, a Szent Ilona-kápolnához. A 14. századi falfestményeket is rejtő kápolna ma kertes családi házaktól körülvett, csendes környezetben áll. A Zrínyiek tulajdonába került, egykori Laczkovics-, majd Cillei-birtokon állt a Szent Ilona emlékének szentelt templom és kolostor. Itt alakítottak ki egy Zrínyi-sírboltot. A leírások szerint a Szigetváron elesett hős levágott feje is ide került (a győri táborban történt bemutatását követően), s többek között felesége, Frangepán Katalin, két fiuk, lányuk és Zrínyi Péter felesége maradványai is. Az elmúlt századokban számos kár (tűzvész, földrengés) érte a kápolnát, a sír maradványait. (A kápolna melletti kis fedett, cseréptetős épület alatt csak a feltárások nyomai láthatók, innen több lelet a csáktornyai múzeumba került.)

Csáktornyáról délnyugati irányban mintegy 9 km-re érhetjük el a dűdunokához kapcsolódó tragikus emlékhelyet, Zrínyifalvát, Kursanecet. A krónikák szerint itt, a csáktornyai uradalomhoz tartozó kursaneci erdőben történt 1664. november 18-án a magyar és a horvát történelem ígéretes alakjának, az önálló nemzeti sereg szorgalmazójának, Zrínyi Miklósnak egy vadászat alkalmával – sokak által vitatott – „találkozása” a végzetes sebeket ejtő vadkannal. Ezen esemény tette országosan híressé a települést. Központjában egy obeliszk lett elhelyezve – az eredeti csáktornyai másolata! –, amely eredetileg egy tölgyfa tövében állott, a tragédia színhelyén. Az obeliszket Pignatelli Belliguardo Anna grófné, Csáktornya urának, Althan grófnak a felesége emeltette 1724-ben. Latin nyelvű felirat utal a legyőzhetetlen Zrínyi halálára, *„aki vaddisznó prédája lett, bár inkább ellenség keze által kellett*

volna elesnie. A jó szerencse megvédte a harcok közepette, de a rossz sors mégis elragadta.” A Habsburg-udvar gyanús békéjével szemben a nemzeti haderőt szorgalmazó s a francia kapcsolatokat is kereső Zrínyi váratlan – sokak szerint gyanús – halála a legrosszabbkor következett be. A vadászbaleset után néhány hónappal írta meg latin nyelvű (több mint egyórás) beszédét Leonhardus Frizon francia származású jezsuita szerzetes, XIV. Lajos megbízásából. A kursaneci obeliszk tövében a Zrínyi-gárda tart évente megemlékezést.

Zágráb előtt álljunk meg a közel 50 ezer lakosú Varasdón. A török háborúk idején – biztonsági okokból, Zágráb helyett – ez a város volt Horvátország valószínű fővárosa. Az itt üléselő szábor 1663-ban pénzt szavazott meg a török elleni hadjáratra. Zrínyi éppen e döntés eredményeként, 1664-ben, az általa építtetett Új-Zrínyivárból kiindulva, a Dráva bal partján haladva, Eszékiig jutott, ahol felgyújtatta a török sereg legfontosabb drávai átkelőhelyét, az eszéki hidat. Jól ismert, hogy a törökkel állandóan alkudozó (a magyar önálló nemzeti haderő lehetőségét s annak francia segítségét elkerülni akaró) császári sereg vezetésével 1664-ben megkötött vaskvári béke a magyarság számára milyen szégyenletes hátrányokkal járt.

Zágráb bővelkedik magyar emlékekben. A székesegyház bőséges magyar relikviái, a Petőfi-tábla, Antall József utca és szobor stb. mellett jó néhány Zrínyi- és Frangepán-emléket is felkereshetünk egy sétával, a viszonylag jól megismerhető, patinás város központjában, a várban. De már a vasútállomástól kiindulva, az azzal szemközti terek sorában, a Régi Mesterek Galériájával, a Horvát Tudományos Akadémiával szemközt kísértélhatunk a hangulatos és a fiatalok által kedvelt Zrínyi térre (Trg. N. Subica-Zrínskog). A tér sarkában Zrínyi és Frangepán neve és mellszobra is feltűnik.

A Jellasics tér (s az új irányba helyezett Jellasics-szobor) közelében, kis emelkedő utcán érjük el a Szent László magyar király alapította Mária mennybemenetele székesegyházat. Az alapító király palástja az emeleten, a kincstárban megcsodálható. Számos más ereklye (Szt. Márton, László) között feltűnik két megrendítő „relikvia”: a templomban nyugvó Zrínyi Péter és Frangepán Ferenc Kristóf kivégzéséről szóló okiratok. A kivégzett főurak maradványai Bécsújhelyből az oltár mögé kerültek. Emléktáblájuk a jobb első mellékoltárnál tekinthető meg.

A várba felsétálva, a hagyomány szerint IV. Béla magyar-horvát király által építtetett Szent Márk-templomhoz érünk. A templom mellett álló Szábor (a „Sabor”, a Horvát Országgyűlés) és a Bánok Palotája épületére is pillantást vetve, a Matoseva utcán eljuthatunk a Zrínyi-házhoz.

A Zrínyi-házban szálltak meg a Zrínyi-család tagjai zágrábi látogatásaik alkalmával. Emléktábla látható az épület oldalán, s figyelemre méltó, hogy a szemközti teret a horvát felirat fordítása szerint az Árpád-házi IV. Béla „horvát-magyar király”-ról nevezték el. A közeli Jezsuita tér (Jezuitski trg) jobb oldalán lévő épület – szemben a gimnáziummal – a Frangepán-ház tulajdona volt. Itt szálltak meg a Frangepán-család tagjai. E térenél még megjegyzendő, hogy a túloldalon (a már említett gimnázium mellett) áll a díszes „Buratti hercegi palota”, a mindenkor polgármester elegáns székháza. Az átépített barokk-klaszszicista palota elődje volt a nekünk érdekes „Domus regnicolaris” épülete, mely Kálmán király óta a Zágrábba érkező királyaink szállása volt.

Bizonyára lehetne találni még Zágrábban – de jóval délebbre is – Zrínyi-emlékeket. Mégis, mielőtt gyors „utazásunk” végső állomására, Szigetvárra térnénk, egy, a határ mentén fekvő érdekes nevű község, Alsódomború (Donja Dubrava) Zrínyi-mellszobrára hívnám fel a figyelmet.

Barcsnál átkelve a mai határon, egy 20 km-es úton érkezhetünk az egyik legmértőbb példát adó nemzeti emlékhelyünkhöz, az Almás-patak egykori árterületének szigetén épült várhoz: a szigetvári Zrínyi-várhoz, amely ma egyben az Európai Kulturális Örökség jegyzékének része.

Mielőtt a várba térnénk, pillantsunk a város és környéke Zrínyi-vonatkozású emlékeire. Kaposvár felé út ágazik le Turbékra. A várostól mintegy 3 km-re, az út mellett évszázados búcsújáró hely magyaroknak, horvátoknak (az ország török alóli felszabadulása óta) Turbék község kegytemploma. De törököknek is zarándokhely a település. A korábbi krónikák szerint, a közeli szultáni táborból idehozták a hirtelen elhunyt I. (Nagy) Szulejmán egyes maradványait. Föléje később egy nyolcszögletű türbét emeltek aranyozott kupolával. Evlia Cselebi, a már említett török utazó, történetíró erről – jó száz évvel később – így ír: *„Szulejmán Khán testét a sátorban titokban eltemették, szívét s a körülötte lévő testrészeit és máját arra a helyre temették el, ahol most a Türbeh van.”*

Az eredeti türbe helyére egy kis fatemplom, majd a jelenlegi, azaz a 18. században kialakított kegytemplom került, a törökök kiűzését segítő Nagyboldogasszony képével. Bár a kis templom a magyar, német és horvát katolikusok közös búcsújáró helye, de mint jeleztem, a mohamedánok szánára is jelentős zarándokhely, mindezt a templom oldalán elhelyezett tábla is jelzi. A legújabb kutatások alapján a szultáni maradványok azonban nem itt, hanem a közeli szőlőhegy oldalában, az egyik dülő kertjében lehetnek.

A kaposvári út felé haladva, az ún. Magyar–Török Barátság Parkhoz érkezhetünk. A helyszín és a személyek együttes ábrázolása miatt sokak által vitatott parkot 1994-ben létesítették a Török Köztársaság kezdeményezésére, legnagyobb uralkodójuk (500 éves) emlékére. Hosszas diplomáciai egyeztetések és tárgyalások után került sor a park megépítésére, amelyet 1994 szeptemberében az akkori köztársasági elnök és a magyar művelődési miniszter avatott fel. A szükséges anyagokat, így a csempét, burkolóanyagot és a márványt is Törökországból hozták. A parkban lévő Szulejmán-szoborral megegyező szobor található Szigetvár török testvérvárosában, Trabzonban (a szultán születési helyén). Szulejmán sátra itt állhatott. Ő 72 évesen is ragaszkodott a hadjárat vezetéséhez. 2500 várvédő állt szemben a több mint 60 000 ostromlóval. Éppen egy hónapja állta a maroknyira zsugorodott szigeti sereg az ostromot, amikor a szultán – a védők heroikus küzdelme végnapjaiban – szeptember 5-éről 6-ára virradó éjjel elhunyt. E tény napokig nagy titokban tartották. A krónikák szerint a testét bebalzsamozták és Isztambulba vitték, de a szívét és a belső szerveit a sátrától 1 km-re keletre fekvő, már említett Turbékra temették el, ahol fia (II. Selim) később a sír fölé márványból türbét emeltetett. A sok látogatót vonzó építmény több mint egy évszázadon keresztül állt. A török kivonulása után, a Habsburgok utasítására 1693-ban elbontották, s amint említettem, ezen a helyen épült a parkból is jól látható turbéki katolikus templom. A park

1996-ban ivókúttal bővült. Törökország 1997-ben Zrínyi Miklósnak, „a nemes ellenfélnek” is szobrot állított, amelyet napjainkban a parkkal együtt újíttak fel (mindkét szobor Metin Yurdanur török szobrászművész alkotása).

A városban még jó néhány török emlék áll. Így, a hódoltságból egyetlen épen maradt török ház, az imafülkét is őrző Szulejmán-dzsámi. Azonban Szigetvár elsőbrendű feladata a magyar hősök emlékeinek ápolása, s ez szépen követhető is. Egy nagyobb séta keretében több, Zrínyiről és koráról szóló emléket is felkereshetünk, még a váron kívül is.

Zrínyi zászlótartójának, Juranics Lőrincnek a szobra a Szabadság és a Vörösmarty utca deltájában található, amelyet Trischler Ferenc készített, és amely 1981. szeptember 13-án került átadásra.

Az „Adriai-tengernek Syrénáia” szoborkompozíció a Városi Kórház parkjának előterében található. A nagyméretű alkotás a tenger habjaiból a szörnyekre támadó szirént ábrázolja, egyben a törökökre bátran kirontó hős Zrínyire utal.

A városközpont felé haladva, a Deák téren két Zrínyi-szobor is felkeltheti figyelmünket: a park keleti oldalán a költő egész alakos szobra, a nyugati oldalon egy mellszobor látható a hadvezérről. (Ugyanilyen mellszobor állított Balatonkenesén, és a közelében költő Zrínyi szobra.) A József Attila utca és a Vigadó tér találkozásánál egész alakos szobrot állított Zrínyi Miklósnak Szigetvár. A hadvezér bal kezével a vár kijárata felé, s jelképesen a jövőbe is mutat. A horvát képzőművész alkotását 2009-ben leplezték le a baranyai városban, a hagyományos Zrínyi-napok emlékünnepe keretében. A mű elkészítésével a csáktornyai szobor alkotóját, Michael Stebiket bízták meg, aki úgy nyilatkozott: *„Zrínyit Csáktornyán oszt-rák császári generálisként formáztam meg, Szigetváron pedig úgy, ahogy a magyarok képzeletében él: a hősiesség, a bátorság, az eltökéltség példaképeként. Olyan férfiként, aki tisztában van vele, hogy meg fog halni, de jó ügyért áldozza életét.”*

Horváth Stancsics Márk szobránál is elgondolkozhatunk. Ő 1556-ban a szigetvári vár kapitánya lett, s arról nevezetes, hogy 42 napig tartotta fel a budai pasa, Kádím Ali hadseregét.

Mielőtt a várba indulnánk, tekintsünk előtte a szigetvári Zrínyi Gimnázium két

szobrára a Rákóczi úton. A bejáratnál kétoldalt, méltó módon elhelyezve, a költő és a hadvezér egy-egy mellszobra köszönti a diákokat.

A gimnázium közelében megrendítő szövegű tábla állít emléket a várvédő hősök egyik – a Szigetvárt járó számára már nem szokatlanul – tragikus alakjának, Szecsődi Máténak. A szigeti hadnagy részt vett a vár 1556-os és 1566-os védelmében is. Súlyos sebesülésével ágyba kényszerült, de a török fejét vette, s feleségét kilenc gyermekével együtt rabságba hurcolta (!).

A Szigetvár főterén, a Zrínyi téren álló Szent Rókus-templom sorsa, Ali pasa egykori dzsámija külön regényes leírást érdemelne. Ma a kupolán S. Dorffmaister freskói emlékeztetnek a várvédő mártírok áldozatára, Szulejmán halálára, valamint a később legyőzött Hasszán bég küldöttségének Gabrielle Vecchi ezredes általi fogadására.

Magyarország legrégebbi Zrínyi-emlékműve, az *Oroszlános szobor* is a Zrínyi téren található, Gerendai István alkotása. (1878-ban, Szigetvár és a térség adakozásából épült.) A vörösmárvány talapzaton álló oroszlán a török félholdas zászlót tapossa. Az oroszlán-szimbólum felfedezhető Szigetvár címerében is, ahol két oroszlán jelképezi a szultán és Zrínyi harcát és halálát. A szobor talapzatán Vörösmarty Mihály epigrammája olvasható.

A mai Óvároson keresztülhaladva, az egykor Vár-tóval körbeölelt külső vártól a belső várhoz érkezünk. A felújító átalakítások miatt, a keleti kapuhoz kényszerül a látogató. Előtte még megpillantja a főkaputól jobbra Tinódi Lantos Sebestyén szobrát (Kiss István alkotása, 1967), és a vár mai főkapujától balra a Vörösmarty-emléktáblát. A végvári küzdelmeket megéneklő lantos Szigeten is élt. Tinódon született 1510 körül, polgári szülőktől. A hagyomány szerint, a Baranya megyei Rózsafa határában volt Tinódfalva. A település később elpusztult, de szülőhelyét ma is Tinódi-dűlőnek nevezik a Szigetvár közelében található Rózsafán (korábban Vítusfa), amelynek címerébe újabban a lantos hangszere is bekerült. Tinódi 1541-ig Török Bálint szigetvári udvarában élt, művei szerint nagy megbecsülésben. Műveinek kiadása 1554-ben jelent meg Kolozsvárott, *Cronica* címmel.

A vár Keleti kapuja és bástya felé haladva tudatában lehet a látogató annak, hogy már valahol a végső napok, azaz a kirohanás helyszíne közelében jár, hiszen itt az akkor lángra kapott belső vár udvarára érkeznek. Itt, még a falakon kívül helyezték el a „*Civitas Invicta*” című alkotást, a leghősiesebb város emlékművét 2014-ben. Belépve a kapun, egy vártörténeti kiállítás fogadja a látogatót, bőséges illusztrációkkal, térképekkel, a korszak, az egy hónapos ostrom előzményeinek, okainak és lezajlásának pontos leírásával. A főépületben a kort idéző fegyverek és bútorok tanulmányozása után, az épület török kori átépítését is láthatjuk. Egy tárolóban elhelyezett kötetek sora mutatja a *Szigeti veszedelem*

olasz, német, francia és angol nyelven megjelent fordításait. A korszak nagy krónikása, Istvánffy Miklós történetíró szobra is látható a várban (Kárpáti Anna szobrászművész alkotása).

A vár alapvetően még ma is megmutatja a 16. századi földvárak típusát, többszöri átépítése ellenére. A tipikus olaszbástya-szerű, 5-6 méter magasságú és 3 méter szélességű várfalak szabálytalan négyszög alakú területet zárnak körül.

A várfalak mellett széles földtöltések emelkednek, majdnem a falak magasságáig, kivéve az északi oldalon, ahol kazamaták húzódnak. A déli várfal közepén nyitott, íves párkányzatú pavilon emelkedik. A bástyákat a vár elfoglalása után a törökök építették. A Keleti kaputól jól látható délkeleti bástya 1573-ban épült, Szokoli Musztafa budai (a Rudas fürdő feliratáról is jól ismert) pasa anyagi támogatásával. A kőkeretes barokk városkaputól tompaszögben megtörő, hosszú, boltozott kapualj vezet a várba. A várudvar közepére épült fel az 1566. évi ostrom alatt elhunyt Szulejmán szultán dzsámija. Később (1930 körül) a dzsámival közös tető alá került Andrassy gróf nyári kastélya, melynek földszinti termeiben a Zrínyi Miklós Múzeum, az 1966-ban megnyílt vártörténeti kiállítás egy része látható. A belső vár területén végzett ásások során megtalálták a középkori torony alapfal-maradványait, a belső vár kútját, az egykori négyszög alakú lovagvár maradványait, majd a kis várat körülvevő vizesárkot. A belső vár területe feltárássra került, a vizesárokkal. A Zrínyi-lovasszobor, Somogyi József műve, a kirohanás helyszíne közelében 1968-ban került felállításra. A talapzaton a következő sorok: „Mint Hector Trójának, úgy én Szigetnek, erős őrzője voltam” (Zrínyi Miklós)

A várudvaron egy még avatatlan, félig letakart Szabó Tamás-alkotás volt látható sétánk idején (2016. augusztus közepén). A kompozíció – így csak sejtethetően – olyan szűrőfegyverektől ölelt katonák szoros kis csoportját kívánja ábrázolni, akik sorsszerű egymásrautaltságukban elszántan küzdenek egy célért, s várhatóan így, együtt lépnek ki bátran a török tűzfegyverek s a görbült török pengék végtelen tengerébe....

Szulejmán nem láthatta meg a győzelmet. Éppen a döntő roham előtti napon halt meg, s vezérei a katonák előtt ezt eltitkolták. A belső várban tomboló tűzvész azonban a védők helyzetét teljesen kilátástalanná tette. Zrínyi ekkor döntött a kirohanás mellett, amely 1566. szeptember 7-én történt. Az egy hónapos heroikus küzdelemben a többszörös túlerővel szemben maroknyira apadt szigetiek a főkapitánnyal, Zrínyi Miklóssal az élen kitörnek a lángtengerré változott erődítményből, s csaknem mind egy szálíg hősi halált haltak... Zrínyi állítólag ilyen tartalmú beszédben szólt megmaradt vitézeihez: *„Hogy hová jutott ügyünk, bajtársak, s mily keményen és ellenségesen bánt velünk a szerencse, világosan láthatjátok. Íme, odáig jutottunk, hogy nem az ellenség vitézsége vagy igazi ereje, hanem a rosszkor jött tűzvész nyom el bennünket. (...) Vitézségünkre annyira irigykedik a szerencse, hogy fegyverünkhöz és fegyvereinkről meg nem feledkező bátorságunkon kívül számunkra már semmit sem hagyott meg, s örök és gyalázatos szolgaság vár ránk, ha jobban félünk a haláltól, mint az férfiakhoz illik. Inkább kövessük tehát a becsületes és dicsőséges tanácsot, megvetve az aljas élet minden gyönyörét, s rohanjunk e fegyverek közé, hogy tanúsítsuk és bizonyítsuk, hogy mi becsülettel élünk, s dicsőségben és igazi hírnévben, mely állhatatosságban szilárdan kitartva tá-*

vozzunk az élők sorából, s hogy utódainknak és az egész földkerekségnek oly örök emlékünket hagyjuk hátra, melyért hálás. Nosza, katonák, csak engem kövessetek, amint eddig is követtetek, s ha tőlem mint üdvöt hozó forrásból példát meríttek, a gőgös és hitszegő ellenség nem fog azzal dicsekedni, hogy, ami mindenek között legszánalmasabb, minket bilincsbe vert, börtönbe vetett és láncra vert, s a századok sohasem fognak elfeledkezni a mi tetteinkről és vitézségünkről, sőt magasztalni fogják azt.” A krónikák leírják: a kapun kirohanó vitézek az ágyút az ellenségre sütvén a kapunál tolongó oszmánokra törtek. A 200 fős kis védsereg, élén Zrínyi Miklós várkapitánnyal, Juranics Lőrinc zászlótartó mögött sorakozott fel, aki utoljára még egyszer kibontotta a dunántúli főkapitányi lobogót, és aztán „Jézus segíts!” csatakiáltással törtek valahányan a kapu előtt tolongók áradatára. Az ostromlók lövedékei, a nyilak, golyók és dárdák özöne „jégesőként” zúdult rájuk. A küzdelem forgatagában Zrínyit több golyó eltalálta, a mellén és a fején is. Ekkor elesett. A körülötte küzdő – a testét is védő – vitézeket rövid időn belül mind levágták. Azután a halott Zrínyi-nek fejét vették, és a török táborban kopjára szúrva közszemlére tették. Ezzel a hősie kirohanással, élükön a vitéz horvát bánnal, valóban megkoronázták a védők az addigi harcukat.

Az önfeláldozó kirohanás híre Európa-szerte elterjedt. Minden egyes korabeli forrás, a török történetírók éppen úgy, mint a nyugati jelentések „dicsőséges tettként” tolmácsolja ezt a cselekedetet. Ilyen dicsérő jelentést írt – a már említett- P. Leonhardus Frizon francia jezsuita szerzetes, amint ilyen beszámolókat készítettek az időközben ülésező német birodalmi gyűlésnek Augsburgba. Richelieu bíboros és államminiszter úgy vélekedett, hogy „Zrínyi és Szigetvár hős védői az egész európai civilizációt mentették akkor a pusztulástól”. Brne Karnarutics horvát reneszánsz költő már 1584-ben eposzt írt a vár elestéről, amint Ivan Zajc (jóval később, 1876-ban) operát. Egy szemtanú jelentése (amely a drezdai levéltárban bukkant elő) így szól Zrínyiről:

„Úgy harcolt, mint egy óriás. Az ellenség közül senki sem férközhetett a közelébe. (...) A drága grófot a mellének bal oldalán lőtték át, egy másik golyó elöl a homlokán érte. Rögtön összerogyott, holtan terült el. Tisztjei még hosszan harcoltak mellette, hogy holttestét mentsék, de végül valamennyit lekaszábolták.”

Az ostromló oszmánok rendkívül súlyos veszteségeket szenvedtek. A kortársak leírásai (Istvánffy Miklós, Forgách Ferenc) több mint 20 000 halottra becsülték a törökök veszteségeit. A mai kutatások tükrében már állítható, hogy az ostromló török hadsereg állományának jelentős része elveszett. Sziget elfoglalása – a nagy szultán halála, illetve az ostromló seregnek ilyen óriási veszteségei miatt – úgy írják, csak „piruszi győzelmet” jelenthetett.

Ha Szigetvár főterén járunk – főhajításunk mellett –, olvassuk el Vörösmarty Mihály sorait, a Zrínyi Miklós és a szigetvári hősök tiszteletére 1878-ban emelt Oroszlános emlékmű talapzatánál:

„HONFI, HA FELLÉPENDSZ DÜLEDÉK VÁRÁRA SZIGETNEK, / SÍRVA NE EM-LÍTS SZÓT SAJNOS ELESTE FELŐL, / OTT HÓS ZRÍNYI KÖRÜL BÁTOR DALIÁK NYUGOSZNAK, / GYÖNGE PANASZ SZÓZAT BÁNTJA NAGY ÁLMAIKAT.”

Fotók: Deák Pirooska, Messik Miklós

Irodalom

- P. Leonhardus Frizon, *Zrínyi Miklós, a törökök réme – Franciaországi emlékbeszéd 1665-ből*, Molnár Imre fordítása, Szigetvári Baráti Kör, 1969
- Bende Lajos, *Sziget ostroma 1566-ban*, Dunántúli Tudományos Gyűjtemény, Budapest, 1966
- Padányi József, *Zrínyi-Újvár kutatásának legújabb eredményei* (ea., Bp., 2013)
- Batár Zsolt Botond, *Horvátország északi és nyugati területei*, Batár-útik., 2007
- Határokon túli magyar helységnévszótár*, Aranylapok, 1990
- Zrínyi Miklós, *a szigetvári hős életére vonatkozó levelek és okiratok*, I-II., kiad. Barabás Samu, Budapest, 1898
- Galambos Károly – Jónás Károly – Gáspár Endre – Séra Júlia – Szügyi Dániel, *Zrínyi-emlékalbum. 500 éve született a szigetvári hős*, Budapest, 2008
- Szilágyi Sándor, *A magyar nemzet története*, VII. fejezet, *A szigeti hadjárat*, Kassák Kiadó, Budapest, é. n.
- Perjés Géza, *Zrínyi Miklós, a hadtudományi író. Zrínyi Miklós hadtudományi munkái*, második, javított kiadás, Budapest, Zrínyi Katonai Kiadó, 1976, 7–45.
- Széchy Károly, *Gróf Zrínyi Miklós (1620–1664)*, Budapest, Magyar Történelmi Társulat, 1896–1902
- Kolozsvári Grandpierre Endre: *Zrínyi Miklós meggyilkoltatása*, Titokfejtő Könyvkiadó, Budapest, 1997
- Pálffy Géza, *Egy horvát-magyar főúri család a Habsburg Monarchia nemzetek feletti arisztokráciájában. A Zrínyiek határokon átívelő kapcsolatai*, in: *A Zrínyiek a magyar és a horvát történetében*, Hősgaléria, Zrínyi Kiadó, Budapest, 2007, 39–65.
- R. Várkonyi Ágnes, *A rejtőzködő Murányi Vénus*, Helikon, 1987

DOMINICUS CUSTOS: SZIGETI ZRÍNYI MIKLÓS

1601

VENETÓI FESTŐ (?): SZIGETI ZRÍNYI MIKLÓS
16. sz. második fele, Kunsthistorisches Museum, Wien

ISMERETLEN MESTER: SZIGETI ZRÍNYI MIKLÓS

17. sz. első fele, Chateau de Beauregard-en-Blésois

ISMERETLEN MESTER: A SZIGETI ZRÍNYI APOTEÓZISA
1587 körül, Magyar Nemzeti Galéria, Budapest

CSONTVÁRY KOSZTKA TIVADAR: ZRÍNYI KIROHANÁSA
1903, Csontváry Múzeum, Pécs

KISS BÁLINT: SZIGETI ZRÍNYI MIKLÓS
1842, Déri Múzeum, Debrecen

JOHANN PETER KRAFFT: ZRÍNYI KIROHANÁSA

1825, Szépművészeti Múzeum, Budapest, Letét a Magyar Nemzeti Galériában

ISMERETLEN MESTER EDUARD GURK NYOMÁN: ZRÍNYI KIROHANÁSA

1831/40, Janus Pannonius Múzeum, Pécs

A TOPKAPI SARAYI FESTŐMŰHELYE: DIVÁN SZIGETVÁR ELESTE UTÁN
az előtérben Zrínyi karóba húzott feje, 1588, Chester Beatty Library, Dublin

ADRIAEN VAN CONFLANS (?): A SZIGETI ZRÍNYI MIKLÓS HALOTTI PORTRÉJA
1566 és 1574 között, Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest

Német *históriás ének* Zrínyi Miklós *haláláról*

[Lorenz Wessel (1529 k. – 1576)]

A dicsőséges Gróf Zrínyi Miklós lovagról,
mint harcolt ő Magyarországon, lovagi módra hősiezen az ősellenség, a török ellen

Szívesen énekelnék,
hiszen megígértem,
de el nem hallgathatom,
s nem hazudhat nyelvem:
Uram, panaszlom néked
a keservet s a kint,
mely néhány napja történt,
szívünkől esedezvén
irgalmat Istentől.

Jutottunk ezerötszáz
s hatvanhatodikra,
a török nagy sereggel
támadt országunkra,
a keresztény népekre
rabolva, ölte tört.
Ezt Isten így rendelte,
s nem adaték kegyelme
szenvedni e szégyent.

Sziget erős falú vár
és igaz menedék,
Jó vitézek lakták, s a
törökök rettegték.
E várban vitézkedett
jó gróf Zrínyi Miklós,
Ő rettentő kardjával
és nagy bátorságával
megbecsült, jó harcos.

Esküvel megfogadta
a mi császárunknak,
hogy mint gyenge öregnek,
véget vet pogánynak.
A várat fel nem adja
törökök szavára,
inkább megoltalmazza,
vagy életét áldozza
– halljátok, mint esett.

Augusztus hava végén
a nevezett évben
a török Szigetvárra
tört, s nagy seregében
háromszázezer harcos
zúdult az országra,
megszállták ők a várost,
kínozva sok-sok lakost,
mint mindenki tudja.

Keresztelő Szent János
fejvétele napján
a török megmutatta
erejét a csatán,
Szigetre fájt a foga,
de ő szerencséje
aznap tőle elpártolt,
mert Zrínyi is résen volt,
tudván álnokságát.

A pogány ünnepnapkor
kezdett rohamozni,
ám mindazt, ami történt,
le sem tudom írni,
túl nehéz hozzá szívem,
ha arra gondolok,
mint rombolt a török had –
de hiába ágyúztak,
mégsem győzhettek ott.

A rohamban a pogány
sok katonát vesztett,
a méltóságos gróf úr
és a jó vitézek
nagy károkat okoztak
vérük hullásával,
mert jó oldalon álltak,
és igaz ügyért vívtak
ő vitéz kardjukkal.

Épp ilyen bátran küzdött
a gróf és serege,
kik véle voltak mind ott,
Sziget hadinépe,
s esküvel megfogadták,
hogymind kitartanak,
ámbár oda a város,
de élükön a harcos
gróftól hitet kaptak.

Zrínyi visszavonula
a belső vár felé,
felhúzták a hidat is,
s akkor már befelé
nyomult a török sereg
sok fegyveres néppel,
először puskáikkal,
szörnyű golyóbisokkal
rongálták a kaput.

Sűrű lövöldözésben
sok törökök veszttek,
de harcuk nem adták fel,
erősen küzdöttek.
A pogány minden népét
rohamra kergette,
ki hátul maradt volna,
maguk hányták kardjukra,
s mind előbbre törtek.

Midőn a gróf már látta,
hogymily sors vár reá,
s nem jön segítség, amely
megszabadítaná,
a harcot fel kell adni,
de nem fog töröktől
ő kegyelmet koldulni,
inkább együtt meghalni
a hős vitézekkel.

Végül ő hadinépét
csendben összehívta:
„Krisztus nevére kérlek,
ki velem maradna,
az éltét és javait
ha kész feláldozni,
higgyen bennem!” S vitézi,
mellé álltak hősei
együtt egyig híven.

Majd sorsát ajánlotta
Istennek kezébe,
s csatarendet készített,
a végórát sejtve,
szemközt az ellenséggel
ő maga állt élre,
jó néhányat levágott,
vitézekkel kitartott
az utolsó szálíg.

A pogány örült volna,
ha élve elfogja,
de Zrínyi, dicső lovag,
magát meg nem adta,
oroszlánként állt ellen
törökök kardjának,
de sebekkel borítva
két lövés eltalálta,
s vére ott elfolyt.

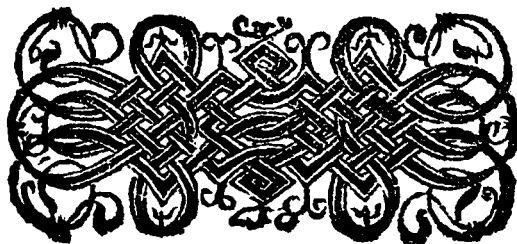
Amint már elbeszéltem,
Zrínyit úgy találták,
sok sebben ott feküdt ő –
a fejét levágták,
s a török Győrbe küldte
császáruk kezéhez,
aki midőn meglátta,
a szívét felkavarta
a nagy szomorúság.

A gróf végül elesett,
s lelkét kilehelte,
véle összes vitéze –
a török sietve
berontott Szigetvárba,
vannak-e védők még?
Kettőt-hármat találtak,
így győzte le pogány had
a hívők seregét.

S a gróf fejét nagy szépen
ő eltemettette,
siratta szegény-gazdag,
hisz a lovag híre
bejárt ország-világot,
hercegek udvarát,
a sok püspök és főpap
dicséretéről szóltak
hosszú időkön át.

Papok, világi urak,
nem hoz vigasztalást
számotokra énekem,
csak illő főhajtást.
Segíts, Uram, hogy hírül
adjam halálhírét,
a hűséges lovagnak
dicsőséget adjanak,
s Úristen irgalmat.

*Csörsz Rumen István fordítása**

Az eredeti német versnyomtatvány záró nyomdadíszje

* Németh S. Katalin és Lőkös Péter nyersfordítása nyomán
A német eredeti s a magyar fordítás párhuzamosan olvasható a naputonline.hu-n

Horvát és boszniai népköltészet

Zrínyi Miklós bán a szigeti várban

Felszállott a szürke sólyom dicsőséges Biogradban,
Szürke sólyommadár,
Dicső Biogradból a fenséges Oszmanovicshoz repült,
Fenséges Carigradba, Szolimán szultán udvarába,
Szürke sólyom madár.
A fenséges, hatalmas szultánnak e szavakat mondta:
„Uram császárom, miért mondtál le a szép Krajnáról,
Én Oszmanovicsom?
Zrínyi bán úr szépséges Krajnádat mind elpusztította!”
Amikor a hatalmas császár e szavakat felfogta,
Ő, az Oszmanovics,
Fürgén már útra is indult a fenséges Carigradból.
Vele tartottak sok hűséges pasái, s vezérei,
Urukka tartottak,
Mellettük haladtak a császári sereg katonái.
Mikoron vitézei a bűnös tartományba értek,
Számos jó vitézek.
A török császár seregét két-három részre osztotta,
Nagyobbik részét vitézére, Bergat pasára hagyta,
Dicső vezírére,
Néki adta kitűnő török harcosok egész raját.
Buda bevételét Mehmed pasa beglerbégre bízta,
Dicső vezírét,
Maga mellé véve kétszázezer török katonáját.
Ő meg fehér Szigetvár alatt sátrát felállíttatta,
A fenséges császár.
A török császár, im Zrínyi bán úrnak emigyen üzent:
„Gyere elő, bánom, erős Szigetnek fehér várából
Te bíz, én magyarom!
Hozzad magaddal göndör hajfűrtű vitézeidet is,
Mert erős hitemre, én dicső török császár ígérem,
Néked, én magyarom,
Hogy Krajnaföld szép sík mezejét tisztelességgel rád hagyom,
Miként tettem egykor magyarok Hrdeljics bán urával,¹
Hrdeljnek² bánjával.”
Zrínyi bán szavait hallva, azokat meg se hallotta,
Ekképpen üzent vissza a fenséges török császárnak,
Szolimán császárnak:

¹ Szapolyai János, erdélyi bán

² Erdély

„Köszönöm néked, uram, tanácsod és útmutatásod,
 Am hitemre néked, császárom, én Zrínyi bán ígérem,
 Fenséges császárom,
 Hogy kedvedre nem adom neked Szigetnek erős várát.
 Világ szégyenére válnék, ezért soha meg nem teszem,
 Fenséges császárom!
 Dicső királyunknak esküt tettem, azt én meg nem szegem,
 Őt el nem árulom, s én inkább fejemet veszni hagyom,
 Én király uramért.
 Mert mindkét fiamat³ gonosz halállal elveszítené,
 Akiket én Miklós bán biztosítékként nála hagytam,
 A magyar királynál.”
 Mikor e szavak a fenséges császárig eljutottak,
 Hatalmas erővel az fehér Sziget várára rontott,
 Ő, az Oszmanovics.
 Elsőként a sebes folyókat nyomban elrekesztette,
 Beléjük teméntelen fát, s követ kocsikkal hordatott,
 Fenséges uraság.
 Sok fát és sok követ, teli zsákokkal lent és gyapotot,
 Emellett kemény erős falait is szétromboltatta
 A fehér városnak.
 Legvégül azután eleven tűzzel felégettette.
 Látva Miklós bán úr a pusztítást, vesztének érkezett,
 Ő, a magyar bán úr,
 Maga köré göndör hajú magyar ifjakat gyűjtötte,
 És emigyen szólott hozzájuk, a deli magyar ifjakhoz,
 Ő, a szigeti bán:
 „Im látjátok, vitézeim, hogy veszni, halni kell nekünk.
 Hanem a mindenható Istenhez imádkozzunk szépen,
 Én magyar ifjaim,
 Hogy az átkozott törökje szégyenünket ne kelthesse!”
 Ahogy a bán mondta, úgy is cselekedtek a vitézek,
 Az ifjú magyarok.
 Aztán vígan kinyargaltak Szigetnek fehér várából.
 A magyar ifjak rövid ideig hagyták el a várát,
 A bán magyarjai.
 Útjuk során maroknyian törökök rajához értek,
 Ámde a magyar ifjú vitézekre tíz török jutott,
 Verje meg az Isten!
 Közéjük úgy csaptak le, mint sólyom a galambok közé,
 Itt minden török katonát vitézül kardélre hánytak
 A bán magyarjai.
 Majdan egy kissé előrenyargaltak a magyar ifjak,
 Ismét még több kiváló török harcossal találkoztak
 A bán magyarjai.

³ Gróf Zrínyi Miklósnak egy fia volt, gróf Zrínyi IV. György

Ámde a magyar ifjú vitézekre húszt török jutott,
 Közéjük úgy csaptak le, mint sólyom a galambok közé,
 A bán magyarjai.
 Az uraságok a harcok során szép példát mutattak,
 Közülük kiváltképpen a várvédő Zrínyi kapitány,
 A szigetvári bán:
 Aki szablyája elől elmenekült, lova üldözte,
 Aki lova elől futott, az meg a Dunába ugrott,
 Verje meg az Isten!
 A rossz végzet immáron Zrínyi Miklósunkat is elérte,
 Janicsárok puszkagolyója jobb kezét leszaggatta,
 Zrínyi Miklós bánét.
 Jobb keze fekete földre hullott a kardjával együtt.

Otmanovics Musztafa cár elindult seregével,
 hogy Szigetet bekerítse és elfoglalja

Hollószín lován cifra vitéz száguldozik, mentében
 Tengerparti erdő.
 Torkából, ahogy kifér, kiáltozik, énekel hozzá:
 „Mindenható örök Isten, akinek hatalma terjed,
 A túlvilágra is.
 Csodatetteim láthatóak voltanak, s elmúltanak,
 Oly tettek, amelyek idővel homályba borultanak,
 Unokánk feledi;
 Mindegyiknek tanúja volt a tüzes nap fent az égen,
 Osmanovics Musztafa császár oly helyekért sóvárog,
 Melyeket elvettek,
 És kitűnő németek hősiezen küzdve elnyertek.
 Gondolkozott, miképp tudná jóhírét öregbíteni,
 Jó híre maradjon,
 Hogy róla eme ténykedése mindig is fennmaradjon.
 Mindent örököseire hagyja, másoktól elragadja,
 Németektől vegye?
 Minekutána az egész világot hatalmába hajtja,
 Gondolatai Magyarországot rabságba hajtánák,
 A dölyfös Otmáné.
 Azt remélvén, hogy Sziget fehér várát gyorsan beveszi,
 Ezért a Tisza folyón által fahídját felvereti,
 Mentében, sebtében,
 Hogy azon meg roppant török hadát átvezethesse.
 (Hiányzó további sorok.)

Hogyan bosszúlta meg Zrínyi Miklós bán
Radivoj szolgájának halálát, akit Malkocs bég
elveszejtetett, és Malkocs bég hogyan halt meg
a császár parancsára

Malkocs bég szép Szlavóniát dúlta,
Szlavóniát tűzzel felégette,
A török sok rabot ejtett amott,
Ki legényt, ki meg leányzót fogott,
A bégek bége Malkocs uraság
Radivojt, Zrinovics hű szolgáját.
Ekképpen szólott hozzá Malkocs bég:
„Radivoj, Zrinovics hű szolgája,
Mikor uradat híven szolgáltad,
Mondd csak, nosza, mi hiányzott néked?
Jó lovak vagy tán a fényes fegyver,
Vagy zöld ruhák skarlátból varrottak,
Vagy oszperák, megszámlálhatatlanul?”
Felfeleli Zrinovics szolgája:
„Bégek bége, te Malkocs uraság,
Nem voltam soha híján semminek.”
Ismét szólt a bégek bége, Malkocs:
„Radivoj, Zrinovics hű szolgája,
Most kezemben vagy, tudod magad is,
Kit szeretnél szolgálni, halljam hát,
Engem, a bégek bégét, Malkocsot,
Avagy tán a Zrinovics bánodat?”
Válaszolt a vitéz ott mentiben:
„Eh, nagy Istenemre mondom néked,
Szeretném a bánt szolgálni szépen,
Éjfélől, hajnalnak hasadtáig,
Hajnaltól meg a napnak nyugtáig,
Mintsem téged, bégek bégét, Malkocs.”
Hallva szavát bége bége, Malkocs,
Szűk börtönbe záratta keményen,
Mérges kígyóként jajdult epésen:
„Fűzfakaróba húztatlak élve,
Tudja meg török, s gyaurok népe,
Hogy jobb-e hüen szolgálni a bánt,
Vagy engem, bégek bégét, Malkocsot.”
Mondja néki Zrínyi szolgálója:
„Bégek bége, te Malkocs uraság!
Ha engem immár karóba huzatsz,

Zrínyi bánnál ott vannak a rabok,
Hatvanan vannak a rab törökök,
Egyik fele aga, másik szpáhi,
Köztük van aga, a mosztári,
És mindhárom unokatestvéred,
A bán felakasztatja, nem véled,
Töröknek, gyaurnak példa legyen,
Amiért engem elveszejtesz, szégyen,
Radivojt, Zrínyi bán hű szolgáját.”
Haragra gerjedt bég szavaira,
A hű szolgát karóba húzatta.
Meghallván a hírt Zrínyi bán,
A bégek bége, Malkocsnak tettét,
Radivoj, szolgája elveszejtét,
Török rabjait halálba küldte,
Hatvannak karót elkészíttette,
Mind hatvanat karóba húzatta;
Mosztári aga éltét meghagyta,
Mondja néki Zrínyi bán uraság:
„No, sétálj csak, Mosztár gazfickója!
Menj el most a pusztára szépen,
Szemeddel győződj meg ott ekképpen,
Mit is tehetne véled Zrínyi bán
Bosszúként Radivoj ifjú szolgám
Az szörnyűséges kínzatásáért?”
Látva mindezt a mosztári aga
Elveszítvén vitéz harcosait,
Könnyeit ontja fehér orcáján,
Majd ekképpen szólott csendben, halkan:
„Bán uraság, ne veszejts el engem,
Ne akard hát fiatal halálom,
Három ajándékot kapsz helyette:
Első ajándékom lészen néked
Tizenkét török ló az nyereggel,
Nyergelve török, gyaurnak kelléssel;
Másik pedig ajándékom lészen
Ezüst és arany kétrakománnyi,
Gyöngyökkel díszített díszöltözék,

Tetejébe még jó vitézi fegyver.
 Harmadik pedig ajándékom leszen
 Háromrakománnyi sok oszpera,
 Selyemmel hímzett aranykendő,
 Rajta sólyom gyémánttal rakottan,
 Amit a cár szolgálói varrtak,
 Udvarnoki sáraranyból varrtak;
 Fényüknél, ám bánom, vacsorázhatsz,
 Úgy éjfélkor, mint fényes nappalon,
 És még véled száz vitéz harcosod,
 Mindnyájan ők úri származékok.”
 Mindeme szomorú könyörgésre,
 Bégnék a bán meg nem bocsátott,
 Hanem élve karóba húzatta,
 Radivoj szava így beváltódott:
 A bán elveszejteti valamennyit.
 Hallva mindezt a szultán uraság,
 Hogy akkor a bégek bége, Malkocs
 Elveszejtette Zrínyi szolgáját.
 Háromszáz janicsárt összegyűjtött
 Vezérnek legott fiatalit megtett,
 Ám mondja nékik a török császár:
 „Ha a béget valaki elfogja,
 Szörnyű halállal azt elveszejtse!”
 Amikor az erős janicsárok
 Malkocs bégnék udvarába értek,
 Az udvarban egy rab lányra leltek,
 Mondja néki a fiatal vezér:
 „Isten megáldjon téged, rab leány!
 Otthon van a bégek bége, Malkocs,

Hogy nékem vezérnek szállást adjon,
 Vezérnek, hű janicsárjaimmal?”

Felfeleli a fiatal leány:

„Isten megáldjon, fiatal vezér!
 A bég tamburázik és énekel,
 Hogyan veszejtette el Radivojt.”

Mondja néki a fiatal vezér:

„Rab leányzó, tegyed, amit mondok!
 Mondd a bégek bégnék, Malkocsnak,
 Jöjjön le most udvarába szépen,
 Ime, itt van a burunti levél,
 Dicső császáruunk kezével írva.
 Török császár hívja háborúzni,
 Krajínára menten rajtaütni.”
 Erre a bég lement udvarába,
 Megölelte császárnak vezérét,
 Nyújtja néki a császár levelét,
 A dicső szultán parancslevelét.
 Ifjú janicsárok felugrottak,
 A béget élve majdnem elfogták,
 Ámde ott a bégek bége, Malkocs
 Kilencet már lováról ledöntött,
 Lábával kilencet széttaposott.
 Látva mindezt janicsárok népe,
 Mind rárontott legottan a bégre,
 Az ifjút elfogták, megkötözték,
 Azonmód fűzfakaróba húzták,
 Radivoj halálát megbosszulták,
 Zrínyi bán úrnak dicsőségére.

Sziget ostroma 1566-ban

Levelét írja a török császár,
 Mehmed Szulejmán névvel ellátva,
 Zrínyi bán úr kezébe ajánlva,
 Sík Szlavónia földje urának,
 Levelében ezeket tudatja,
 Szavait a bánnal így közölve:
 „Fattyak fattya, Zrínyi bán uraság,
 Vagy mostanság, és sohasem máskor
 Megbosszulom a szent Mohamedet,
 És az oszmánok kiöntött véré,
 Legelőbb téged, bán, elveszejtlek,

Még pediglen göndör fejed veszem.
 Ha nem küldöd nékem a kulcsokat
 Varjak fészéknek, ahol mind kelnek,
 Százezernyi agát reád küldök.
 Ugyanennyi ifjú janicsárt is,
 Vitézeidet kardélre hányják,
 És bánságodat végigpusztítják.”
 Elolvassván a levelet a bán
 Cseppnyit gondolkodott, s ezt gondolta,
 Azon nyomban hívta unokaköccsét,
 Fiatal legényt, még nőületlent,

Mondja néki Zrínyi bán uraság,
 Zrínyi unokaöccséhez így szólott:
 „Drága gyermekem, nékem szépöcsém,
 Jön a szultán roppant seregével,
 Hogy elvegye udvarunk, s birtokunk,
 Hogy göndörhajú fejemet vegye.
 Hanem, drága gyermekem, titokban
 Menj előre és kémleld ki hadát,
 Tudakolva mily hatalmas lenne:
 Aga, s szpáhi százezernyi van-e?
 Janicsárok száma ugyanannyi?
 Ellent tudok majd nékik állani,
 Jézusnak szent hitét megbosszulni.”
 Hallva szavát az ifjú unokaöcs,
 Hallva mindazt, amit a bán mondott,
 Indul a vitéz sík rónaságra,
 Megyen a császárral találkozni,
 Odaért, a császár köszöntötte,
 Köszönté, ágyúkkal s lumbardákkal.
 Bánja is ő, ám dehogy is bánja,
 Szablyáját ellenségébe mártja.
 Amikor ötszáz török elesett,
 A vitéz még ennyit szétkergetett,
 Akkor útján visszafelé tartott,
 Hazatérve mondja nagybácsinak:
 „Ah, vitéz! Zrínyi bán uraság,
 Nem is nagy az töröknek serege,
 Százezer az agák, szpáhiknak száma,
 Ugyannyi az ifjú janicsár is,
 Vitéz kardom ötszázat levágott,
 Ugyanannyit szerte szélnek hajtott.
 Nem török az, mint lenni valának,
 A török nem más, lányok, s asszonyok.
 Férfiként járnak, asszonyként szólnak,
 Szablyát hordanak, harctól meg félnek,
 Lovon ülnek, vitéztől tartanak,
 Ők pipát szívnek, serbetet isznak.”
 Ekképpen szól Zrínyi bán uraság,
 Ekképpen szól unokaöccséhez:
 „Ne bolondozz, kedves öcsémuram,
 Nem török az, miként lenni kéne,
 Mert a török rosszabb a betyárnál,
 Törökként jár-ke, törökül beszél,
 Szablyát hord az, cselvetve ő támad,
 Lóra veti magát, fejét menti,
 Pipát szív az, bánról hírt szerezve.
 Ámde, meglátod, drága gyermekem,

Bevárom emitt Szulejmán szultánt,
 Annak roppant holdas hadi népét.
 Meglátjuk majd, ki a jobbik vitéz,
 Vagy a bán vagy a Szulejmán szultán.
 Hanem halljad, drága én gyermekem,
 Mint mond nagybátyád tenéked:
 Nyergelj fel mentében egy jó lovat,
 Gyűjts magad mellé harminc jó vitézt,
 És menj el szépen Bécsnek várába,
 Menj elébe császár uraságnak,
 Csókkal illesd kezét és a térdét,
 Addig kérleld, míg kérlelni lehet,
 Küldjön nékem ezernyi jó vitézt,
 Mondd el néki töröknek erejét,
 Annyi a számuk, mind fűszál réten,
 Eme mezőn elterülve szépen,
 Küldjön nékem ágyukat s lumbardát,
 Apró puskaort, meg pisztolyokat,
 Hosszú pisztolyt, tűzfegyvert, halálóst.
 Ha azt meg nem küldi most az nékem,
 Elveszítem göndörfürtű fejem.”
 Hallva szavát ifjú unokaöcs,
 Mit is mondott Zrínyi bán uraság,
 Ellenkezni nem merészelt néki.
 Hanem ekképp mondja nagybátyjának:
 „Oh, nagybátyám, Zrínyi bán uraság,
 Kegyelem nékem, mit mondok néked,
 Van néked egy kisszámú sereged,
 Kis sereged, benne vitéz néped,
 Keress nálamnál inkább jobb vitézt,
 Ki megyen ama Bécs városába,
 Ama Bécsbe, császárnak elébe,
 Ám én ifjú sehova nem megyek,
 Amíg itt csak egy törököt látok,
 Amíg fejem a vállamon hordom.”
 A bán a gyermek szavát felfogta,
 Mit is mond az, és miket beszél az,
 Hívja sorban vitézeit nyomban,
 Akadna-e, ki menne dologra,
 Ama Bécsbe, császárnak elébe
 Segítségért, török ellenébe,
 Ám nem volt oly kit anya szült volna,
 Kit fehér tejjel szoptatott volna,
 Olyan vitéz, aki elment volna,
 Zrínyi bán uraságot otthagya,
 Elmenne ama Bécs városába,
 Hogy császártól segítséget kérjen.

A bán szavukat mikor felfogta,
 Hogy nincs is néki olyan vitéze,
 Aki őt mostan cserben ithagyná,
 Őt ithagyná vagy tán elárulná.
 Egyet gondolt, egyet meg kigondolt,
 Vitézeihez emígyen szólott:
 „Ó, jaj, testvérim, drága gyermekim,
 Itt a török, kétszázezren vannak.
 Im a török felhőként közeleg,
 Ló, ló mellett, vitéz, vitéz mellett,
 Zászlajuk meg mind csillag az égen,
 Kopjáikkal napot eltakarják,
 Ámde, akit anya szült e földön,
 Szlavónia tejével szoptatta,
 Az egymagában százzal is elbír,
 Jómagam meg ezerrel elbánok.”
 Szavait hallván Zrínyi csapata,
 Mit is mondott a szlavónai bán,
 Esküsznek mind édes anyatejre,
 Egyikük sem válik szökevénné.
 Míg daliák egymást közt beszélnek,
 Már jött is a roppant török sereg,
 Szulejmán szultán vezette őket.
 Mellette ment a Szokolics Mehmed,
 Jobb keze ő sztamboli császárnak.
 Poturica, keresztények fia.
 Látva Szigetnek várát a császár,
 Magához hívatta vitézeit,
 Majd így szólt hozzájuk ott fennhangon,
 Fennhangon, ámde erőteljesen:
 „Vitézek, császári seregemben,
 Aki Zrinovics bánt most megölné,
 Megölné, vagy élve elém hozná,
 Jutalmat kapna, tisztességeset,
 Szlavóniát, sík mezőnek földjét,
 Számtalan kincset kapna melléje,
 Vezírséget büszke Boszniában.”
 Hallva szavát a szultáni sereg,
 Hallva szavát, hallva ígéretét,
 Minden vitéz elnémult legottan,
 Tekintetét a földre vetette,
 Csak egy fekete tatár nem tette,
 Hanem mondja szultán uraságnak:
 „Kegyelmes szultánom, arra kérlek,
 Adj te mellém százezer katonát,
 Elhozom néked Szigetvár kulcsát,
 Elhozom elédbe Zrinovics bánt,

Vagy a bánt vagy annak fürtös fejét.”
 A szultán uraság adott néki,
 Adott néki azt, amit tőle kért,
 S katonáit a várfalra űzte.
 Szerencséje nem volt egy cseppnyi sem:
 A hős előbb a fejét vesztette,
 Mintsem hogy a várfalhoz ért volna.
 Látva mindezt a szultán uraság,
 Felszisszent és kígyóként kiáltott,
 És rohamot intézett a várra.
 Ottan Miklós bán szépen fogadta:
 Puskaporral, s darabos ólommal.
 Jajgatni kezd mezőnek sok hőse,
 Hátaslovak nyerítése hallik,
 Ágyúk és lumbardák dörrenése,
 Sok vitéznek lelke száll az égre.
 Török felkiált: „Ó, jaj, jó anyám!”
 A mieink meg: „Ne félj, barátom,
 Ólommal töltsed hosszú puskádat,
 Jobbodat meg diszítse a kardod!”
 A török örülten ott szétszaladt,
 A mienk meg várfalra felhágnak.
 És harminc napon át viaskodnak,
 Töröknek útját várba elállják.
 A szultánt rosszullet környékezte,
 Levelet írt bíz öreg fejével,
 Zrínyi bán úr kezébe címezve.
 Levelében ekképpen szólt hozzá:
 „Várj csak, te Zrínyi bán uraság,
 Küldd el hozzám Szigetnek kulcsait,
 Gazdag jutalmat kapsz tőlem érte,
 Kapsz számtalan kincseket cserébe,
 Mellé boszniai pasalikot,
 Ráadásként meg sík Szlavóniát.
 Ha meg nem küldöd várnak kulcsait,
 Elevenen foglak megnyúztatni,
 Majd négy részre szabom a testedet,
 Négy faágra felakasztatlak.
 Hadd lássák, im törökök, gyaurok,
 Hogy is tud az Szulejmán büntetni.”
 A bán úr a levelet olvasván,
 Másikat írt néki válaszképpen:
 „Bolond vagy, keresztelen hitetlen,
 Jer ide hát, s vedd el a kulcsokat!
 Nem szokása ám bánnak elfutni,
 Vitéz vagyok, s szemed közé nézek.
 Hogy engem gazdagon jutalmaznál,

Mint bagoly galambnak segítene?
 Számtalan kincset nékem ígértél,
 Van énnékem, éppen elegendő,
 Boszniában pasalik várna rám,
 Nincs szükségem a síró rájakra.
 Sík Szlavóniát adnál hozzája,
 Az meg végképp mindig is enyém volt.
 Hanem, gyere el Sziget várához
 És itt eleven bőromet nyúzzad,
 És négy részre szabjad a testemet,
 És négy nagy faágra felakasztass,
 Hadd lássák törökök és gyaurok,
 Hogyan ért Szulejmán a dúlálshoz.
 Ámde, én kemény hitemre mondom,
 Ha Sziget várába egyszer eljutsz,
 Abból élve nem viszed ki fejed!”
 A szultán levelét elolvasta,
 Bánatában nagy beteg lett nyomban,
 Morgott, miként a sérült vad teszi,
 Szisszegett hozzá mérges kígyóként,
 Hogy nincs seregében egy vitéz sem,
 Akin sebet ne ejtettek volna,
 Megsebesült volna vagy meg is halt,
 Szultán az epétől megbolondult,
 Nagy bánattól lelkét kilehelte.
 Látva mindezt Szokolovics vezír,
 A vár falára nyomban rárontott,
 Három fehér napon át csatázott,
 Három nap és három éjszakán át,
 Látva mindezt Zrínyi Miklós bán úr,
 Hogy töröknek nem tud ellenállni,

Magához kéri vitézeit,
 Mondja nekik nem éppen hangosan:
 „Hej, hőseim, drága testvéreim!
 Holnap mindannyian mi elveszünk,
 Nincs már több puska porunk, sem ólmunk,
 Segítség se jó immár schonnan,
 Török falainkat lerombolta,
 Sok vitézünk életét elvette.”
 Amikor beszédét befejezte,
 Vitézei földre letérdeltek,
 Istenhez s Máriához fordultak,
 Lelküket a Megváltónak szánták.
 Másnap hajnalban, napfelkeltekor
 Zrinovics bán kaput kinyitatta,
 Kinyitatta Szigetnek kapuját,
 Rárontott a hatalmas seregre
 Ötszáz jó vitézeivel együtt,
 Reggeltől délig velük csatázott.
 Ott halt meg ám a janicsár aga
 Húszezer janicsárjával együtt,
 Szokolovics Mehmed poturica
 Megszökött ám, anyja ne sirassa,
 Mienk hulltak, élve nem maradtak,
 Védve Zrínyi Miklóst, a bán urat.
 Elesett a bán, lelke fölszállott,
 Bán elesett, szultán teste mellett,
 Halott a szultán, halott a bán is,
 Szultán bánattól, bán a fegyvertől.
 Szultán asszonyként, Zrínyi meg hősként.
 Hallod-e, cár, hol a dicsőséged?

Zrínyi Miklós halála

Dívánt hívott törökök szultánja,
 Sztambulban az Otmanovics szultán,
 Sok lálái dívánba jöttek,
 Császárnak a szavát meghallgatták.
 Halkan szólott hozzájuk a szultán:
 „Halljátok hát, pasák és vezírek,
 És a többi agák, és a szpáhik,
 Halljátok hát, mit is mondok néktek.
 Nem szület anyja ám még olyan daliát,
 Vagy lánytestvér öccsét felnevelte,

Fehér bölcső híján az ölében,
 Ámde ma őt udvaromba küldte.
 Férfi módra övét felkötötte,
 Vitézi szóval őt szólította,
 Hatalmas seregem elindítsa,
 Hogy seregem hajóba terelje,
 Fekete tengeren átalérve,
 Hogy dicső Boszniába elérjen,
 Hogy Krajna földön bánra találjon,
 Hogy a sötét gyaúrt elveszejtse,

Elveszejtse gyaur Zrínyi Miklóst,
 Aki nékem nagy terhemre vagyok,
 Ki Szigetnek erős várát védi.
 Oszmanovics szultán szégyenére,
 Hiába nyertük mi el Boszniát,
 És megnyertük véle a bosnyák bánt,
 Szerbeknek kiváló daliáját.
 Vagy erőszakkal vagy őt csalárdul,
 Miklóst, az utonállót elfogja,
 Párviadalok s lovasok hősét,
 Átalugrik lovakon, s hősökön,
 A hősök fejét sorra elveszi.
 A sok panasz már terhemre vagyok,
 Miklósrá épp, a sötét gyaurra,
 Néha meg Bánovics Szekulára,
 Zrinovics fogadott testvére.
 Amerre csak megyen Zrínyi Miklós,
 Segítségül törököt nem hívnak,
 Mere halad Bánovics Szekula,
 Ott török hősnek neve nem hallik,
 Úgy tűnik, még nem is fog sokáig;
 Halljátok szavam, drága gyermekim,
 Kik hallgatjátok szultántok szavát,
 Sötét gyaurt majd elveszejtettek,
 Töröknek emléket így állítván.
 Királyi várost elfoglaltatok,
 Két szigeti várost a Krajínán!”
 Hallva szavát pasák és vezírek,
 Mindegyik hallgat és meg nem szólal,
 Ám Murat vezír ekképp szólalott:
 „Otmánovics szultán, én jó uram!
 Szült ám anya olyan vitéz harcost,
 Aki mindezt felfogta szép szóval,
 És a sötét gyaurt elveszejti,
 Két krajnai várat visszaveszi.
 Adj mellém sereget, harmincezret,
 És melléje baljemez ágyúkat,
 Vele együtt még pénzt, s elég lőszert.”
 Szultán adott néki jó sereget,
 Erős sereget, harmincezernyi,
 Sereg mellé pénzt, s elég lőszert,
 És nagy öblös baljemez ágyúkat.
 Seregét máris Murat indítja,
 Átalmegyen Fekete tengeren,
 Mígnem elér dicső Boszniába.
 Amonnan meg Krajnába érkezett,
 Zrínyi Miklós bán úr országába,

Királynak ott kettő vára állott,
 Szigetnek alsó, s felső részében,
 Fél évig ágyúkkal ott verette,
 Fél év multával Zrínyi Miklósnak
 A törökből nagyon elege lett.
 Angyeliya testvérét kérte:
 „Angyeliya, szeretett testvérem!
 A pincéből hozd a pejkómat,
 Addig cifra levelem megírom,
 Fogadott testvéremnek elküldjem,
 Testvérnek, Bánovics Szekulának,
 Holnap törökön rajtaütünk.”
 Amint mondta vitéz Zrínyi Miklós,
 Angyusa azon nyomban felpattant,
 Míg a leány lovát felnyergelte,
 Addig Miklós levelét megírta.
 Megírta fogadott testvérenek,
 Levelében ezeket mondotta:
 „Testvérem, jó Bánovics Szekula!
 Halod szavam, de nem törödsz véle?
 Ránk tört a török, mindnyájunk réme,
 Két nagy szép szigeti városunkra,
 Ma már nékem panaszkodni kéne,
 Ma még nekem, holnap meg teneked.
 Mikor holnap fehér nap felvirrad,
 Jer sebesen keskeny várfalomhoz,
 Hogy törökre rárontsunk mindketten,
 Vitéz tetteink megismételjük,
 Mint tettük ezt, testvér, nem is egyszer.”
 Amikor meg levelét megírta,
 Levelét küldi jó Bánovicsnak.
 Látna mindezt Bánovics Szekula,
 Talpra ugrott sebtében sebesen.
 Úgy felugrott, mintha örült lenne,
 Oldalára kardját felkötötte,
 Kézbe vette nehéz buzogányát,
 Rohant is már a holló lováért,
 Két fékszarát markában tartotta,
 Kivezette meleg pincéjéből.
 Hevedernek lemezét meghúzta,
 Lova hátára magát vetette.
 Hajtván lovát Zrínyinek várához,
 Zrínyi Miklós váránál megvárta,
 Kezüik tárják, orcájuk csókolják,
 Egészségről kérdezik ők egymást,
 Majd leülnek, és pihennek egyet,
 Piros borral szomjukat így oltják,

Majd a földről magasba szökellnek,
 És kövér lovaikra pattannak,
 Fehér hajnalnak virradatakor
 A török seregre rontanának.
 Három nap és három éjjelen át
 A szultán seregét szétkergették.
 Hadukat meg visszatérítették,
 Sok ágyút zsákmányul ők ejtettek.
 Saját seregüket megszámlálván
 Háromezret elveszítenének,
 A két testvér itt elvált egymástól.
 Telt az idő, elmúlt már egy év is,
 Ismét a szultán dívánt tartott,
 Sztambolban, az öreg Cárigrádban.
 Összejöttek udvari népei.
 Ekképp szólott hozzájuk a szultán:
 „Vezíreim, drága gyermekeim,
 Aki nékem elfogja a kigyót,
 Elfogja vagy halálát okozza,
 Zrínyi Miklósnak, a nagy gyaurnak,
 Melléje Bánovics Szekulának,
 Katonák, s ágyúk nem számítanak.
 Itt van a sereg, amennyi csak kell,
 Én addig uralkodni nem tudok,
 Míg a két Sziget nem lesz a miénk,
 Boszniát habár már elfoglaltuk,
 De ott van még két Szigetnek vára.
 Két gyaúr annak védelmezője,
 Éles kardjuk azok megmentője.
 Menjen a had dicső Boszniára,
 Krajínára, véres ruhájára!”
 Szavát hallva tizenkét vezíre,
 Egyik másakra szemét vetette,
 Sajnálták urukat igen nagyon,
 Ám megszólalt Jedrenlia vezír:
 „Ne legyen a gondod, drága urunk!
 Itt van néked tizenkét vezíred,
 Mindegyik a parancsodat várja.
 Adj mellénk háromezrezer harcost:
 Háromezrét lovast, lovakkal együtt,
 Gyalogost is, amennyit jónak látsz,
 A had mellé pénzt és elég lőszert.”
 Hallva szavát Otmánovics szultán
 Török honban talpra szökkent népe,
 Medinától Sztambol kapujáig,
 Sztamboltól meg Jedren városáig,
 Egyiptomtól meg Novo Pazarig,

Két évig gyűjtötte hadi népét.
 A harmadik év beköszöntével
 Serege indul Sztambol városból;
 Vele megyen tizenkét vezíre,
 Közöttük is vitéz Jedrenlia,
 Jedrenlia és Mehmed Alia.
 Átkeltek a Fekete tengeren.
 A vérző Krajínába így érve,
 Szigetre, török veszejtőjéig,
 A török sereg ott kettéoszlott,
 Mindkét várost körülkerítették,
 És egy évig küzdöttek amottan.
 Levelet ír Bánovics Szekula
 Fogadott testvérének, Zrínyinek.
 Levélvívői mind odavesztek.
 Levelet ír Zrínyi bán uraság
 Bánovics Szekula testvérének,
 Levélvívői mind odavesztek,
 Nem mennek egymást megsegíteni,
 Így mit sem tud egyik a másikról.
 Másik éve tartottak a harcok,
 Zrínyi a törököt nem szívlelte,
 Mert erejét már-már bíz legyűrte.
 Zrínyi Miklós látva a nagy veszélyt,
 Közelgő török általi vesztét,
 Levelet ír Miklós a töröknek,
 És küldi vezír Jedrenliának:
 „Oh, te török, vezír Jedrenlia,
 Nyissál utat Krajínán keresztül,
 Hogy hamar mentsem innen magamat.
 Itt hagyom néked város kulcsait,
 Két városét, török vesztőit.”
 Vezír Jedrenlia elolvasta,
 Krajina útjait megnyitotta.
 Zrínyi Miklós ment is hamarjában,
 Várostól városig amottan ért,
 Mígnem Jajca várába be nem tért,
 Őt követték töröknek hadai,
 Keresték is várostól városig.
 Jajcét éjjel, im bekerítették.
 Bekerítették, és őt elfogták,
 Elfogták, menten elveszejtették.
 Elvették sok szép gazdag kincseit.
 Hallva mindezt Bánovics Szekula,
 Amott, Szigetnek fehér várában,
 Ahol török szárnyait törette,
 Zrínyi bánt pedig elveszejtette.

Felfeleli Bánovics Szekula:
 „Ej, Miklósom, anyád ne sirasson!
 Szárnyaidat immár kettétörték,
 Engem élve kívánnak elfogni.”
 Szavát mondvá talpra szökkent nyomban,
 Hollószínű lovára felpattant,
 Közepére vetette bíz magát,
 Város ajtaját meg kinyitatta,
 Fehér torokkal ezt kiáltotta:
 „Aki szerb, szerb ivadékok sarja,
 Aki köztünk szerb anya szülötte,
 Szerb tejjel őt szoptatta, nevelte,
 Kövessen most az kapun is túlra,
 Vagy fussunk el vagy vesszünk mind-
 nyáján,
 Mivel elhervadt már a mi águnk,
 Boszniai bánnak szigetein,
 Többé mi már bánok sem lehetünk!”
 Mindezt mondvá, lovát sarkantyúzta,
 Átalmenve mocsáron keresztül,
 Török őrkre erővel rárontott,
 Éjnek éjjelén, apró órákon.
 Szekulát ám szerencse kísérte,
 Míg a török álomból felébredt,

Szekula háromszáz sátrat átszelt,
 Ámde még háromszáz ott reá várt,
 Sok katonáját sorra levágták.
 Bánovics Szekula jó vitéz volt,
 Lovat és lovast ő átalugrott,
 Vitézek fejeit mind levágtá,
 Töröknek sátrait feldöntötte.
 Míg a török sereget taposta,
 Háromezer fej szablyáját bánta.
 Eltűnt onnan, anyja ne sirassa!
 Átal futott a széles, sík mezőn,
 Szibinyéig, az öreg bánságig,
 Hiába is harcolt, védekezett,
 Mivel szerbek csatát veszítettek.
 Holló károg, a galamb turbékol,
 A holló a galambot legyőzte,
 Hull a galamb, a holló meg szárnyal,
 Épp, mint a fa, ha lombját veszíti,
 A levél lehull, az ág megmarad,
 Isten adná, hogy holló leessék,
 Ámde nem könnyű azt bíz kívárni,
 Mint vitéznek, mikor keze fázik,
 Arra várva, hogy nap melegítse.

Ljubovics Mújó Sziget alatt

Fermán jár már városról városra,
 Neveszinye városába érve,
 Ljubovics bég udvarába víve:
 „Ljubovics bég, indulj menten útra
 Seregeddel Szigetnek alája,
 Hozzad magaddal Mújó gyermeket,
 Vigye a zászlót csapatunk előtt.”
 Hallva a hírt Mújó, ifjú gyermek,
 Hogy Szigetre haddal ők mennének,
 Anyját ekképpen kérlelte szépen:
 „Vigyázz, anyám, drága aranyomra,
 Vigyázz, anyám, drága kedvesemre,
 Szerelmemre, neked a menyedre,
 Mert indulok Szigetnek alája,
 Csapatunk előtt a zászlót vigyem,
 Öröm ez nékem, öreg, jó anyám,
 Csapatunk előtt zászlót vihetem,

Ljubovicsok előtt én tehetem.”
 Ljubovics bég összegyűjti népét,
 Az szépszámú csapatának ékét,
 S indult a had Szigetnek alája.
 Szarajevóba érkeztek éppen.
 Szarajevó szépséges lányai
 Mennek fel házaik tetejébe,
 Hogy láthassák Ljubovicsok népét.
 Mondják a szarajevói lányok:
 „Kegyes Isten, mindezért köszönet,
 Hogy láthatjuk Ljubovicsék csokrát,
 Előttük járva Ljubovics béget;
 Legszebbiküket, Ljubovics Mújót,
 Seregzászlót tartja fenn magasban.
 Boldog lehet anyja, aki szülte,
 Lánytestvére, aki felnevelte!
 Ha tehetném, bíz én megmenteném,

Visszahoznám szépen énmagamnak,
Elhoznám szobámba énmagamhoz,
Lába elé szép virágot vetnék,
Feje alá szegfűnek a csokrát,
Énekelne a bül-bül madárka,
Ébresztgetné szép Ljubovics Mújót,
Ébresztgetné bíz az mindkettőnket,
Ébresztgetne, ölelésre híván,
Éjfélkor éppúgy, mint délidőben,
Ahol szemek szerelmünk nem látnák.”
Mújó mindezzel nem is törődött,
Hanem ment csapatával Szigetre,
Egészségben ért Sziget várához,
Roppant hadával szultán uraság.
Odaért a Ljubovicsék csokra,
Ljubovics béggel élen vezetve,
Ljubovics Mújó zászlóvivővel.
Hírnök hangja verte fel a hadat:
„Ha anya szült oly vitéz daliát,
S lánytestvére felnevelte szépen,
Aki fehér bástyára felmászna,
Zöld seregzászlónkat ott kitűzné,
Kincset kapna három vasfazékkal.”
Jön a parancs Ljubovics béghez:
„Ljubovics béguram, kérdem szépen,
Hova lett a Ljubovicsok éke?
Nem szült anya oly vitéz daliát,
Lánytestvér sem nevelt fel oly ifjat,
Aki fehér bástyára felmászna
És kitűzné ott seregzászlónkat?”
A vitézek fejüket lehajtják,
De nem teszi ezt Ljubovics Mújó.
Hanem emígy szól Ljubovics béghez:
„Apám, adj engedélyt, áldást nékem,
Hadd menjek fel a fehér bástyára,
Hadd tűzzem ki zöld seregzászlónkat,
Megyek apám, miért is ne mennék,
Megyek, még ha vissza nem is térek,
Ha ott veszek, azt sem bánom éppen,
Nem sajnálom testemen a fejem,

Tégedet sem sajnállak, jóapám,
Sem anyámat, ki nevelt tejével,
Sem kedvesem, kit csókkal illetek,
Akit majdnem feleségül vettem.
Nem sajnálom drága kedvesemet,
Hanem sajnálom Ljubovicsék csokrát,
Kalpagjukra fehér tollat tűztek,
Skarlátban járnak, s fénylő fegyverrel.”
Ámde apja ekképp szól hozzája:
„Menj csak, fiam, Ljubovicsék csokra,
Menj csak, fiam, fel fehér bástyára,
Tűzzed ki ott zöld seregzászlónkat.”
Hallva szavait Ljubovics Mújó,
Felmászott ott a fehér bástyára,
Kitűzte ott a zöld seregzászlót.
Amikor az első ablaknál volt,
Puska dörrent a fehér bástyáról,
Eltalálta az Ljubovics Mújót,
Jobb kezét menten ott kettétörte.
A második ablakhoz felérve,
Puska dörrent a fehér bástyáról,
Eltalálta az Ljubovics Mújót,
Lábát törte térde magasságban,
A harmadik ablakhoz felérve,
Puska dörrent a fehér bástyáról,
Áthatolt az kalpagján és tollán,
Amikor a fehér bástyára felért,
Hogy kitűzze a zöld seregzászlót,
Puska dörrent a fehér bástyáról,
Eltalálta az Ljubovics Mújót,
A kalpag és a fehér toll alatt,
Szeme közt, és vitézi homlokát,
Holtan hullt az bástyának alája,
Mégvárta őt Ljubovicsék csokra,
Kezüikkel felfogták hulló testét,
Elvitték öreg, kedves anyjához,
Holtában őt az anyja megvárta,
Kedvese is őt szépen megvárta.
Anyjával együtt megsiratták,
Anyja meg őt eltemette szépen.

Zrinovics és Szulejmán

Szulejmánt ím betegség gyötörte
Isztambulnak szép fehér várában.
Kérdik tőle pasák és vezírek:
Mi baj ért téged, urunk, szultánunk?

Bajodat, nyavalyád mi okozta?
Vagy tán immár vénséged az oka?
Vagy a vitéz Zrinovics Nikola,
Aki véled kilenc éve küzd már?

Felfeleli Szulejmán, a szultán:
„Pasák, vezírek, halljátok szavam!
Nincs vénségem a terhemre nékem,
Hanem Zrinovics bán úr, a hűtlen.

Ali pasám hadát szétkergette
Szigetvárnál, verje meg az Isten!
Katonáimat kardélre hányta,
Boszniát, Fojniciát rabolta.

Nincs most nagyobb vitéz az nálánál,
Sem töröknél, sem az gyauroknál,
Sem énnékem nagyobb dusmaninom
Zrinovics Nikola horvát bánnál.

Nincs nékem sem éltem, sem vígságom,
Míg el nem veszejtem ellenségem,
Zrinovicsot, a horvátok bánját,
Aki nékem nagy terhemre vagyon.”

Hívja menten Szokolovics pasát,
Ekképp mondja néki a szultánja:
„Ahmet pasa, hűséges én szolgám,
Gyűjtsél most hadat, amilyent csak tudsz;

Hadd induljunk Szigetnek alája,
Szép Ungárhon, országunk virága,
Melyet apám próbált már bevenni,
Ám meghódítani mégse tudta.

Ha az Isten és szerencse adja,
Hogy mi az Szigetet most bevesszük,
És Nikola bánt ott elveszejtjük,
Te léssel minden pasámnak ura.”

Szavát pasa menten megértette,
Hatalmas sereget már gyűjtötte,
Százezer lovas hadának éke,
Számptalan gyalogosnak vezére.

Megy a sereg Szigetnek alája,
Elől halad Szulejmán szultánja.
Kémlelte őt Zrinovics horvát bán,
Ahogy nézte, ekképpen beszélte:

„Kegyes jó Istenem, ajándékok
Megadtad e napon most már nékem,
Látom is már e vitézi népet,
Zrinovicsot látogatni jönnek!

Amit tőled, én Istenem, kértem,
Csak most látom, hogy azt meg is kaptam.
Áldd meg nékem az fényes szablyámat,
Hadd bosszuljam meg most szent hitedet.

Még csak háromezer katonám sincs,
Míg töröknek se szeri se száma;
Ám a nagy Isten segedelmével
Dusmaninomat én legyőzöm.”

Katonáihoz e szavakkal fordult:
„Halljátok íme, kedves testvérim!
Idejött e hatalmas török erő
Szulejmán szultán megyen ott elő.

Ne feledjétek, magyarok vagytok,
Kevesen bár, ám mindnyájan hősök.
Mindegyiktek tíz törökre ronzzhat,
Magam, Zrinovics, húszat veszejtek.

Ha majd eljön annak az ideje,
Ontani vérünket készen állunk,
Védve emitt Jézusunk szent hitét
És császáruink fényes koronáját.

Vértanúként halunk meg mindnyájan,
Dicső nép fia katonáiként,
Mezítelen karddal a jobbunkban;
Megfizeti a hitetlen török.”

Karcsú akasztófát ácsoltatott
Fehér várának erős várfalán,
Majd így szólt barátaihoz ottan:
„Halljátok szavam, hű vitézeim!

Ha közölünk bárki oly akadna,
Ki mondaná, adjuk meg magunkat,
Karcsú akasztófára felrakom,
Még ha legott az anyám volna is.

Ha meg törökök elveszejtének,
Vagy súlyos sebek borítják testem,
Unokaöcsém, nálam jobb vitéz,
Parancsait mindig kövessétek.

Van itt néktek puskapor és ólom,
Három évig kitaró élelem:
Védekezzetek, élő töröknek
Magatok soha meg ne adjátok!

Ha Ó-Szigetnek vára elvészén,
Az Új-várba zárjátok magatok.
Ha meg aztán Új-vár is elvészén,
Fussatok a kőkemény kastélyba.”

Majd bánunk intelmeit sorolta,
Deli katonáit bátorítva,
Mert Szigetnek várát remegtette,
Szultánnak sok lumbardája törte.

Három hétig bombázta a várat,
Majd rohamra indult várat vívni;
Ámde védekezik Zrinovics bán,
Vesztesége sok volt a töröknek.

Ime, barátom, nagy a mi bánatunk!
Törökök lagumákat gyűjtöttek,
A vár fele levegőbe szállott,
Szigetnek falait rohamozzák.

Ám vágják őket magyar daliák,
Zrinovics vitézi, a katonák.
Ahány csak nap van ének napjában,
Annyi fejet vágott Zrinovics bán.

Két tüzes sárkányt menten levágott:
A macedónai Bulvi pasát,
Bagdad városnak Tiluf pasáját;

Öreg várát Szigetnek veszítve,
Az új várba ott bezárta magát.

Patak víze várat körülfolyla,
De azt török földdel feltöltötte;
Hideg víz már nem jelentett veszélyt,
Mert azt török mind elvezettette.

Tüzes ágyukat ott felrakatták,
Sziget új várát hamar rombolták.
Erős rohamokkal ostromolták,
Hajnaltól, éjszakáig eltartott.

Sok nap és vasárnap eltelt immár,
Sziget állott, ismét megrohanták;
Magyarok magukat meg nem adták,
Vágták ellenségük, meg sem álltak.

Várostromkor sok török elesett,
Tán harmincezernél is több ezer;
Ám Zrinovics serege is hullott,
Sokan veszték, kevesen maradtak.

Hatszáz katonája, ha megmaradt,
Magyarok mind, hősök a javából.
Látván mindezt Zrinovics Nikola
Bezárkózott erős kastélyába.

Szulejmán fehér könyvét elküldte:
„Zrinovics, te császárnak védszárnya,
Ne veszítsd most fejedet hiába,
Hanem nyisd ki kastélyod kapuját.”

Néki meg a bán ily könyvet küldött:
„Hitemre mondom, Szulejmán szultán!
Míg vállamon hordom a fejemet,
Nem nyitom ki kastélyom kapuját.

Van puskaporom, temérdek ólmom,
Raktárakban kitűnő élelmem.
Időközben eljő a segítség,
Maximilián császár serege.”

A szultán a levelet olvasta,
Az bíz a betegségét okozta;
Hívatta is Szokolovics pasát,
Emigyen szólt hozzá a szultánja:

„Ahmet pasa, jobbkezem vagy nékem,
Ha nekem sorsom bekövetkezik,
Gyorskocsiba tegyed a testemet,
És vitessed fehér Isztambulba.

Temetess el, hű szolgám amottan,
Ahol immár kilenc szultán nyugszik,
Hol szent Mohamed zászlaja lobog,
Azret Ali feredzsája lebeg.”

Ezt kimondta, lelkét kilehelte,
Szokolovics pasa szavát adta,
Halálát meg titokban tartotta,
Seregük ott vár alá sereglett.

A pasa udvari népét ölette,
Szultán orvosát, Mózes sem kímélte,
Hogy ura halálát titokban tartsa,
Szulejmán szultánét, a hatalmasét.

Testét gyorskocsiba felrakatta,
Isztambul városba szállította.
A szultánt meg szépen eltemette,
Amottan, hol kilenc szultán nyugszik.

Ott, hol szent Mohamed zászlaja lobog,
Azret Ali feredzsája lebeg.
Éjjel indult, éjjel is jött vissza,
Úgyhogy hada nem is vette észre.

Sziget alá érve seregéhez
Hírvívóket meneszt szerte-széjjel,
Vigyék hírül reggeltől estélig,
Estétől, hajnalnak hasadtáig.

„Szulejmán szultán emígy rendelte,
A keményfalú kastélyt vegyük be,
Ha azt mi be nem veszük immáron,
Élve rakat ágyúdba mindnyájon,
És úgy veszi be azt velünk, ha kell.”

Hallván szavait török janicsárok,
Kemény kastélyra rajtaütének,
Falára keskeny létrát rakattak,
Majd kastély falaira ugrottak.

Tizenöt nap és tán többi is volt,
A roham meg szüntelenül tartott;
Sok töröknek menten feje hullott,
Magyar daliák vitézül vágták.

Legtöbbet közülük Zrinovics bán;
Ámde közben seregét veszttette:
Jó, ha kétszáz vitéze megmaradt,
Négyszázat ismét biz elveszített.

Testvérem, nagyobb a szomorúság,
Lőportornyot török meggyújtotta,
Mindezt látva Zrinovics Nikola
Barátaihoz ekképpen szólott:

„A török a lőport felgyújtotta,
Lagumával raktárt szétvetette;
Lőporától mind feketék lettünk,
Eleven tűzétől mind elégünk.

Nem is jön már az ígért segítség,
Maximilián császár serege.
Töröktől védni magunk nem tudunk,
Vitézi tette szánjuk el magunk:

Nyissuk ki kőkastélynak kapuját,
Kivont karddal várjuk a törököt;
Szebb bíz nekünk most dicsőn meghalni,
Mint élve török kezére jutni!

Mezítelenül biz hajtának,
Legvégül darabokra vágnának;
Ám mielőtt mindnyájan itt veszünk,
Jertek, testvéreim, ölelésre.”

Letérdeltek, egymást megcsókolták,
Bűneik miatt mind felzokogtak.
Hanem, halljad hát, drága testvérem,
Mit is tett azonképp Zrinovics bán!

Legszebb ruháját biz felöltötte,
Aranyruháját magára vette,
Fejére kubasliáját tette;
Melléje hét darutollat tűzött.

Frankovics György fordításai

Gombos László

Zrínyi Miklós alakja a millennium zenéjében

I. Ferenc József 1896-ban, a magyar millennium alkalmával, ötezer forintot ajánlott fel új zeneművek létrehozására. Apostoli királyi minőségében pályadíjat tűzött ki, baráti és atyai gesztust gyakorolt gyakorta rebellis alattvalói felé, amint az önálló magyar nemzeti zene fejlődését kívánta előmozdítani. A januári lapokban megjelent felhívás szerint magyar tárgyú operáért 2000, szimfóniáért 1000, kamaraműért 500, zenekari nyitányért 500, zongoraszonátáért 300, magyar rapszodiáért 200, magyar szövegű műdalért és „eredeti” (azaz maga komponálta) népdalért 100-100 forint járt a legjobbaknak.¹ Itt volt tehát az alkalom, hogy komponistáink az ünnepen nemzeti tematikájú darabokkal álljanak elő, melyekért anyagi juttatást (az opera esetében egy tanár vagy zenekari muzsikussal egy-két éves fizetésének megfelelő összeget) és még több hírnevet remélhettek.

A magyar történelemből vett lehetséges témák között kitűnt Zrínyi Miklós, a szigetvári hős története, hiszen az egyrészt a hősiesség és hazaszeretet széles körben ismert mintapéldája volt, másrészt megfelelt a Habsburg-ház iránti lojalitás követelményének is. Amikor az ország ezer évet átfogó dicső múltját ünnepelte, talán még a kiegyezés legádázabb ellenzői is megbékéltek valamennyire, és úgy tettek, mintha a már ötödik évszázada óta uralkodó dinasztia számukra is a magyar királyok folytonosságát képviselné. Az udvar ünnepreontásnak tekinthette volna, ha valaki a független magyar királyság idejéből választ magának hőst, például a Bécszet megszegyenítő Mátyást tűzi zászlajára,² a Rákóczi- vagy Kossuth-tematikát pedig egyértelmű támadásnak értékelte volna.³ Zrínyit azonban az udvar, a nemzeti érzelmű magyarok és a nemzetiségek is egyaránt magukénak vallhatták, tettei követendő például szolgálhattak valamennyiük számára.

Az uralkodó által 1896. május 2-án megnyitott millenáris kiállításon három tétel is Zrínyi Miklóshoz kapcsolódott: a bécsi udvari fegyvergyűjteményből

¹ A korabeli lapokban eleinte 5000, majd az eredményhirdetés idején, 1897 májusában már 6000 forint szerepelt, ami nem egyezik meg a díjak összértékével, mivel feltehetően a lebonyolítás költségeit és a zsűri javadalmazását is magában foglalta.

² Így tett egy évtizeddel korábban Bertha Sándor Párizsban (1883) és Budapesten (1884) bemutatott *Mathias Corvin* című operájával. Erkel Ferenc *István király*a 1885-ben hangzott el az Operaházban.

³ A szabadságharcot követő évtizedekben a Rákóczi-induló előadása a legszigorúbb tilalom alá esett, bár olykor, pl. Liszt koncertjei és néhány Erkel vezette filharmonikus hangverseny esetében, kivételt tettek. Amikor azonban a királyi pár jelenlétében avatták fel 1884-ben az Andrássy úti Operaházat, megtiltották Liszt *Magyar Király-dal*ának előadását, mert abban a *Rákóczi-nóta* motívumai szerepeltek. Kevésbé exponált szituációban, 1896 januárjában a Filharmonikusok külföldi karmester (Karl Muck) vezényletével bemutathatták Mannheimer Gyula *Rákóczi-nyitányát*.

kölcsönözték a hadvezér szablyáját és sisakját, és látható volt Ruzitska György *Zrínyi* című operájának nyitánya is az 1820-as évekből.⁴ A század irodalmában, képzőművészetében és zenéjében számos alkotás kapcsolódott a szigetvári hős alakjához, a téma úgymond „az utcán hevert”, az említett milleniumi „Király-díj” pályaművei közül mégis csak egyetlenegy hivatkozott Zrínyire, sőt tudomásunk szerint ez volt az évtized egyetlen ilyen zeneműve. 1896. december 30-áig hatvan, jeligével ellátott kompozíció érkezett be a lebonyolítással megbízott Liszt Ferenc Zeneművészeti titkárságához: 2 opera, 4 szimfónia, 14 kamaramű, 9 zenekari nyitány, 5 szonáta, 10 magyar rapszódia, 11 műdal, 2 eredeti népdalcsoport és 3 férfikar.⁵ A bírálóbizottság tagjai voltak: Mihalovich Ödön elnök, Erkel Sándor, Herzfeld Viktor, Mader Raul és Káldy Gyula.

Az 55-ös sorszámú darab címe „*Zrínyi ouverture*” volt, a hozzá tartozó jeligét pedig a költő Zrínyitől vették: „*Fegyvert és vitézt énekellek*”.⁶ A darab

Dohnányi Ernő, 1890-es évek

szerzőjének neve talán sosem került volna nyilvánosságra, ha nem ez a kompozíció nyer a nyitányok közül; és ha később előadják, a címe feltehetően megváltozott volna. A zsűri 1897. május 30-án négy kategóriában (szimfónia, nyitány, kamaramű, zongoraszonáta) ítélte oda díjakat, az eredményt a budapesti lapok június 1-én hozták nyilvánosságra. Az 55-ös számú, lezárt borítékból a húszéves Dohnányi Ernő neve került elő, és nagy meglepetésre, az ő nevét olvashatták a 34. számú borítékban is, amelyet az „*Alea iacta est*” jeligéjű, díjnyertes *F-dúr szimfónia* kapcsán nyitottak fel.

Mindenki tudta, hogy Dohnányi személyében kivételes tehetségű művésszel van dolga, azt azonban csak kevesen sejtették, hogy évtizedekkel később ebből az ifjúból lesz a magyar zeneélet egyik első, sokak szemében legelső személyisége. Bár zenekari művekkel még nem jelentkezett a nagy nyilvánosság előtt, és önálló hangversenyt sem adott, a Zeneakadémia utolsó éves növendéke már ekkor kiváló zongorista hírében állt. Zeneszerzői képességeiről pedig sokan meggyőződhettek *c-moll zongoraötöse* (op. 1) nyilvános és privát előadásain. Most, a zeneszerző-verseny körüli sajtóhíradásoknak köszönhetően, egyértelműen az országos figyelem középpontjába került, és mindez a Zrínyi-kultusz szempontjából is jelentős eseménynek bizonyult. A szerzőre a bemutatót és a további előadásokat követően a sajtó valóságos ösztöztet zúdított, újságcikkek tucatjai dicsérték

⁴ Magyarország történeti emlékei az 1896. évi Ezredéves Országos Kiállításon, I–II. szerk. Czobor Béla és Szalay Imre, Gerlich Márton és Társa, Budapest–Bécs, 1897–1901, 1903.

⁵ A királydíjak pályázata, Budapesti Napló, 1897. március 1. Az elkövetkező év során (a bírálat ideje alatt, az eredményhirdetéshez és az egyes művek nyilvános előadásaihoz kapcsolódóan) számos lap közölt hírt az eseményről, a műcímek, a jeligék és végül a nyertesek nevének felsorolásával.

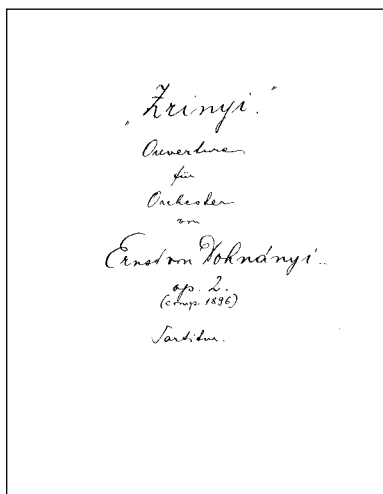
⁶ „Fegyvert, s vitézt énekelk, török hatalmát / Ki meg merete várni Szulimán haragját...” (Zrínyi Miklós, Szigeti veszedelem, első ének, 2. strofa)

és bírálták a stílusát, hangszerelését, invencióját, a témaként választott szigetvári hős alakját azonban mindenütt megfellebbezhetetlen glória vette körül.

Dohnányi amellet, hogy egymaga nyerte el a szimfóniára és a nyitányra kitűzött pályadíjat, vonósszextettjével is elismerést szerzett a kamaraművek között, ahol Szabados Béla vonósnégyese lett a győztes. A bizottság az opera és a magyar rapszódia kategóriában nem adott ki díjat, a zongoraszonáták versenyében Horváth Attila darabja bizonyult a legjobbnak. A Király-díjas kamaraműveket csak a következő évben adták elő, a szimfonikus darabok, az *F-dúr szimfónia* és a *Zrínyi-nyitány* bemutatására azonban, a versenytől teljesen függetlenül, már az eredményhirdetés után néhány nappal sor került a Zeneakadémia növendékhangversenyén.

Nem tudjuk, hogy mi inspirálta Dohnányit a nyitány megkomponálására. A valamivel korábbi szimfónia esete egyértelmű: vizsgadarabnak készült az 1895–96-os tanév során, és ha nem halasztják el több alkalommal a tervezett bemutatót, akkor Dohnányi be sem nyújthatta volna a Király-díj pályázatra (ezen csak ismeretlen művekkel lehetett indulni). A *Zrínyi-nyitány* feltehetően a következő, utolsó tanév vizsgadarabjának készült, és ezzel az ifjú – a klasszikus szimfónia megírását követően – a magyaros jellegű zenemű előírt penzumát kívánta teljesíteni Hans Koessler osztályában. Nyilvánvalóan nem sokkal a beadási határidő előtt, 1896 novemberében értesült a Király-díj pályázatról, különben nem szorgalmazta volna a szimfónia előadását még ebben az évben, és nem hagyta volna utolsó pillanatra a nyitány befejezését. Testvérének, Máriának írta december 4-én: *„Rém sok dolgom van a pályázati munkákkal, nem is tudom, hogy a Sextett elkészül-e. Az ouverture biztos, még csak 2/3-át kell instrumentálni. A symphoniával valóságos scandalum, mindig materiális dolgok szegik az előadás nyakát; dez. 20. újból ki volt tűzve, de már is elhalasztották. Én már egyáltalán nem érdeklődöm, legjobb szeretném, ha végleg elmaradna, legalább nem volnának kezeim megkötve.”*⁷

Ez a levélrészlet a jelenleg ismert legkorábbi adat a *Zrínyi nyitány*ról, amely valamikor a megelőző hat hónap során készült. Ennél korábbi időpont nem valószínűsíthető, mivel Dohnányi nem említette leveleiben a komponálás ötletét, miközben beszámolt a szimfónia előrehaladásáról. Minden bizonnyal rá is hatott a lázas millenniumi készülődés, de az akkor 19 éves, lázadó ifjút irritálták is bizonyos túlzások, ahogy egész életében irtózott mindenféle pátosztól és mesterkéltségtől.

Dohnányi Ernő: *Zrínyi-nyitány*, a partitúra címlapja a szerző kézírásával (OSZK Zeneműtár)

⁷ Országos Széchényi Könyvtár Zeneműtára, Dohnányi-hagyaték. A pályázatra minden bizonnyal egyik támogatója hívta fel Dohnányi figyelmét. Ez egyaránt lehetett Herzfeld Viktor vagy Mihailovich Ödön, mindketten a zsűri tagjai, vagy éppen Dohnányi zeneszerzestanára, Hans Koessler, aki eredetileg szintén benne volt a bizottságban és összeférhetetlenség miatt mondott le.

ségtől. Meglehető szarkazmussal írt húgának 1896. május 2-án: „Ünnepélyes »Stimmungban« (temperált) fogok hozzá a már rég szándékomban levő íráshoz, miután Magok bölcsen hallgatnak. Mindenekelőtt fogadja hazafias üdvözetemet hazánk ezer(egy) éves fennállásának ünneplése alkalmából. A »legelső magyar ember« Budapesten időzik s ma nyitotta meg az épülő félben levő kiállítást.”⁸

Amint Dohnányi általában a politikai hatalommal és a tekintélyelvűséggel, úgy ebben az időszakban a Habsburg-dinasztiával szemben is eleve ellenérzéseket táplált. Passzív ellenállásának része volt az 1896-ban növesztett és rövidesen eltávolított Kossuth- vagy millenáris szakáll,⁹ és titokban talán a *Zrínyi-nyitány* is. Amellett, hogy – amint a pályázati jeligéje mutatja – a *Szigeti veszedelem* is inspirálta, tudhatott a Zrínyiek és a bécsi udvar ambivalens viszonyáról, és arról is, hogy a császári-királyi csapatok 1566-ban nem siettek Szigetvár védelmére, ezáltal a védők hősi halálában nem csupán a szükségyszerűség, hanem a magasabb politikai megfontolás is szerepet játszott. A nyitány költői programjának megválasztásában a millenáris kiállításon bemutatott Zrínyi-relikviák és Ruzitska-nyitány mellett része lehetett a komponista olvasmányainak, az azonban aligha valószínű, hogy ismerte a téma további zenei megfogalmazásait. Legfeljebb hallomásból tudhatott Lavotta János Werther Frigyes *Zrínyi Miklós, vagyis a Szigeth Várának veszedelme* című drámájához írott kísézőzenéjéről és az abból készített programszvitről (*Szigetvár ostroma*), Bartalus István *Zrínyi lantja* című verbunkosáról, Adelburg Ágoston 1868-ban bemutatott operájáról (*Zrínyi*), Ludwig Deppe *Zrínyi-nyitány*járól, vagy éppen a horvát Ivan Zajc *Nikola Šubić Zrinski* című operájáról (1876).

Talán nem véletlen, hogy Dohnányi, aki számára a nemzeti identitás kérdése nehezen feloldható dilemmát jelentett, éppen Zrínyi Miklósról írta egyetlen nemzeti jellegű darabját fiatal korában. Dohnányi a hármas nemzetiségű, szláv–germán–magyar Pozsonyból érkezett, Zrínyi pedig horvát volt, és azáltal lett *magyarrá*, hogy a magyarok első osztrák királya, Habsburg Ferdinánd magyar birtokokat adományozott neki. Utóbbi utóda, I. Lipót volt az, aki a komponista ősapjának, Dohnányi Györgynek 1697-ben nemesi címet adományozott.

Dohnányi szimfóniáját legfeljebb fél év választja el a *Zrínyi-nyitánytól*, utóbbi mégis jóval érettebb, kiforrottabb kompozíció, kiváló hangszereléssel és arányos szerkezetével a romantikus magyar zene egyik jellegzetes dokumentuma. Szerzője is többre értékelte, mint az egyetlen előadást megért szimfóniát, és az ősbemutatót követően szülővárosában, Pozsonyban (1899. január 19.), sőt három évvel később Bécsben is műsorra tűzte. 1902. február 12-én maga vezényelte a Konzertverein hangversenyén a Grosser Musikvereinssaalban – ez volt Dohnányi első karmesteri fellépése. További tervei is voltak a darabbal, mivel 1902 nyarán Gmundenből írott levelében arra kérte a húgát, hogy hozza magával a zenekari szólamokat.¹⁰ Hamarosan azonban vilá-

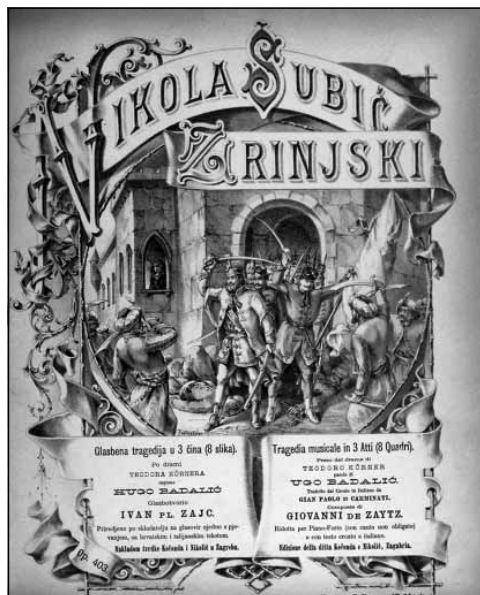
⁸ Országos Széchényi Könyvtár Zeneműtára, Dohnányi-hagyaték

⁹ Húgának többször írt róla tréfásan, például 1896. május 19-én: „Ha azt hiszi, hogy az én millenáris (Narisch) szakállommal paczkázhat, nagyon csallódik. Már ekkora (hosszú vonal) szallakból áll.” Országos Széchényi Könyvtár Zeneműtára, Dohnányi-hagyaték

¹⁰ 1902. június 30. Országos Széchényi Könyvtár Zeneműtára, Dohnányi-hagyaték. Elképzelhető, hogy a nyitányt elő is adták Gmundenben vagy másutt, de erről jelenleg nincs információnk.

Lavotta János: *Szigetvár ostroma*,
Kirch János közreadásának címlapja (1843)

Ivan Zajc Nikola Šubić Zrinski
című operájának zongorakivonata (1876)

gossá vált a számára, hogy a műben még nem találta meg saját egyéni hangját és stílusát, ezért nem szorgalmazta többé az előadást. Az „op. 2” megjelölést később visszavonta, és négy zongoradarabjának adta.

A *Zrínyi-nyitány*ban a történelmi téma jól felismerhető, magyaros hangvétel követelt meg a komponistától, akinek évtizedekig ez volt az egyetlen nemzeti jellegű alkotása. A lassú bevezetéssel és kódával keretezett, szonáta formájú nyitány nyilvánvalóan programzene, Bartók Kossuth c. szimfonikus költeményének egyik közvetlen előképe. A művet indító, sokszor visszatérő markáns témában a pontozott ritmus dominál, ez nyilvánvalóan a törökök ellen küzdő hadvezér, Zrínyi Miklós zenei portréja. A 2. motívumot a magyarosnak tartott bővített szekund teszi jellegzetessé. A gyors expozícióban újra halljuk a bevezetés témáit, majd az itt megjelenő 3. motívum (melléktéma) Brahms *I. magyar táncának* közismert népies dallamára emlékeztet. A magyaros expozíció után a kidolgozásban csatajelenetek következnek, közöttük a megpihenéseket jelző szakaszokkal. Majd a heves küzdelem után, a visszatérésben, diadalmasan szólnak meg a magyaros témák. A végső elbukást és Zrínyi halálát fájdalmas és drámai gyászzené jelképezi, a török győzelmet harsány janicsárzene. Az utolsó szó azonban a kódában megdicsőülten felhangzó Zrínyi-témáé, hiszen az eszmei dicsőség a védőké, akik nem a földön, hanem a romantika jellegzetes transzcendens megoldása értelmében, az örökkévalóságban aratnak diadalt.

A *Zrínyi-nyitány* (és egyben az *F-dúr szimfónia*) 1897. június 3-i bemutatója a Vigadó zsúfolásig telt nagytermében több volt egyszerű zeneakadémiai növendékhangversenynél. Nem csupán a megjelent díszes közönség miatt kapott kiemelt jelentőséget (ott volt a zeneélet színe-java, a teljes kritikusgárda, négy miniszter és más állami vezetők), hanem az Erkel Gyula vezényelte zenekar

Dohnányi Ernő: *Zrínyi-nyitány*, kezdőtéma (korabeli másolat, OSZK Zeneműtár)

összetétele miatt is. A Zeneakadémia növendékei mellett az intézmény tanárai és a Filharmonikusok legkiválóbb muzsikusai játszottak. A koncertmester a világhírű hegedűművész, Hubay Jenő, a csellószólam vezetője Popper Dávid volt.

A kritikusok többnyire nagy elismeréssel, egyesek lelkendezve szóltak Dohnányi műveiről és tehetségéről, mások inkább saját, aktuális zenepolitikai véleményüket juttatták kifejezésre. A Magyar Újság cikkírója valójában Dohnányi zenei példaképeit minősítette június 4-én megjelent írásában: „[Műveiben] a vérmes Wagnerista nyilatkozik meg, ki színes instrumentációval takarja a gondolathiányokat.” Az Egyetértés recenziója egy másik német irányzattól féltette Dohnányit: „a fiatal komponista sokat beszél, vagyis inkább lármáz, de keveset mond, s a mit legjobban csodálunk, a hangszerelésben és külső effektusok összehalmozásában máris a Strauss Richardok raffinériájához nyúl. Ezer szerencse, hogy Dohnányiban sokkal több az invenció, semhogy tartanunk kellene attól, hogy a programzene útvesztőjébe téved.”

A zenekarban játszó Hubay így foglalta össze véleményét feleségének írott levelében: „Dohnányi kritikái épp oly ostobák voltak, mint rendszeren a kritikák szoktak lenni. Egy igazság van csak, s az: hogy egy nagyszabású tehetséggel állunk szemben. Utóvégre is ő fiatal s még nem forrta ki magát. De ha nálunk marad, csak olyan nehéz álláspontja lesz, mint a többi igazi talentumnak. Kivánom neki, hogy minél előbb külföldre kerüljön...”

Dohnányi pedig hamarosan valóban külföldre került, és fényes karriert futott be. A világ legelső zongoristái között tartották számon, 1905-től a berlini főiskola tanára lett. Majd 1915-ben hazatért, és két évtized során a magyar zeneélet szinte valamennyi kulcspozícióját megszerezte: a Zeneakadémia tanára és igazgatója, a Filharmonikusok elnökörnagya, valamint a Magyar Rádió zeneigazgatója lett. Első nagy nyilvános sikerére és *Zrínyi-nyitányára* pedig egy évszázad erejéig a feledés homálya borult, amíg a következő századfordulón a Műegyetemi Zenekar, majd a Miskolci Szimfonikusok jóvoltából újra nem éledt Csipkerózsika-álmából.¹¹

¹¹ A Műegyetemi Zenekar 1996-ban, a mű keletkezésének centenáriumán játszotta először a darabot, amelyet Bartal László vezényletével 2001 májusában lemezre is vett. A Hungaroton Classic 2010-ben rögzítette a Miskolci Szimfonikus Zenekarral, Kovács László vezényletével.

Zrínyi Miklós

A török ifjú éneke

(Szigeti veszedelem, III. rész, 30–39.)

De az étel után egy szép török gyermek
Ura hagyásából az házba belépék,
Szép gyöngyházos tassán kezében tündöklék,
Fejét betekerte gyenge patyolatvég.

Az egyik válláról szép bársony kaftánját
Lebocsátá, kezdé igazgatni kobzát;
Ablak felé üle, öszvehajtván lábát,
Így kobza szavával nyitá hangos torkát:

„Miért panaszkodjam, Szerencse, ellened?
Ha bővíted mindennap én örömemet,
Nem szakadsz el tőlem, azmint vagyon híred,
Hogy állhatatlanságban van minden kedved.

Kikeletkor áldasz az szép zöld erdővel,
Szerelmes fülemile éneklésével,
Égi madaraknak sok különbségével,
Víz lassú zúgással, szél lengedezéssel.

Nem irigyled nékem az én egyesemet,
Inkább hozzá segítsz, szeressen engemet;
Soha el nem vészed az én víg kedvemet,
Neveled óránként gyönyörűségemet.

Adsز nyáron nyugovást és szép csendességet,
Szép ciprus árnyékokat, hűvös szeleket,
Gyöngye tűvel varrott szép sátorernyőket,
Szomjúság-megoltó, jó szagos vizeket.

Ősszel sok gyümölcscsel, citrommal, turuncssal
Ajándékozsz bőven, szép pomagránáttal;
Erdőn vadat nem hágyasz, mert nékem azokkal
Bőven kedveskedel, és jó madarakkal.

De télen, azmikor minden panaszkodik,
Akkor az én szívem inkább gyönyörködik;
Erős fergetegen szívem nem aggódik,
Mert szép lángos tűznél testem melegedik.

És vagyon császáromnál nagy tisztességem,
Mindenek között vagyon nagy böcsületem,
El nem fogyhat soha az én sok értékem,
Van jó lovam, éles szablyám, szép szerelmem.

De kötve vagy, Szerencse, az én lábomhoz,
Mert elfutnál volna eddig gonoszomhoz,
Ha volnál szabadon; de rám gonoszt nem hozsz,
Mert kötve vagy, Szerencse, az én lábomhoz.”

Irodalom: Trencsényi-Waldapfel Imre, *A török ifjú éneke a Szigeti veszedelemben*, in: Filológiai Közlöny, 14 (1968), 548–562.

Zrinyi Miklós

Az török ifjú éneke (Szigeti veszedelem. Részlet.)

Virágh László

1. Mi - ért pa - nasz - kod - jam, Sze - ren - cse, el - le - ned? Ha bő - ví - ted min - den
2. Ki - ke - let - kor ál - dasz az szép zöld er - dő - vel, Sze - rel - mes fű - le - mi -
3. Nem i - rígy - led né - kem az én e - gye - se - met, In - kább hoz - zá se - gét sz,

4
nap én ö - rő - me - met, Nem sza - kadsz el tú - lem, az - mint va - gyon hí - red,
le é - nek - lé - sé - vel, É - gi ma - da - rak - nak sok kü - lönb - sé - gé - vel,
sze - res - sen en - ge - met, So - ha el nem ve - szed az én víg ked - ve - met,

7
Hogy áll - ha - tat - lan - ság - ban van min - den ked - ved.
Víz las - sú, zú - gás - sal, szél len - ge - de - zés - sel.
Ne - ve - led ó - rán - ként gyö - nyö - rű - sé - ge - met.

Heka László

A jobb kéz levágását elengedte

345 éve fejezték le a Zrínyi–Frangepán
(Wesselényi-féle) összeesküvés vezetőit

A Zrínyiek a Subics (Šubić) ősrégi horvát nemzetség leszármazottai, akiknek családfája 1066-tól követhető. A horvát történetírás és jogtörténet álláspontja szerint a feltételezett – Könyves Kálmán király és tizenkét horvát nemzetség (*nobiles duodecim generacionum regni Croacie*) által 1102-ben aláírt – *Pacta conventa*, más néven *Qualiter* elnevezésű szerződés egyik aláírója a Subics-család képviselője volt. A nemzetség a tengerparti Bribir megye birtokosa volt, vezetője a bribiri herceg (knez) címet viselte.

A család felemelkedése a tatárjáráshoz köthető, amikor IV. Béla király családjával előbb Zágrábba menekült, majd amikor a tatár ott is utolérte őket, egészen a tengerpartig húzódtak. Menedéket talált Klissza (itt született a király leánya, Szent Margit), Split és Trau városokban, valamint a szomszéd szigeten. Traut a bribiri herceg, Stjepko Šubić védte, de a király segítségére jöttek más horvát és magyar főurak is, elsősorban a vegliai hercegek (Frangepánok). A túlerőben lévő támadók sorába március vége táján érkezett a hír, hogy Ögödej nagykan meghalt, mire elhagyták Magyarországot és Horvátországot, IV. Béla pedig május folyamán elhagyta Dalmáciát, és a vegliai hercegek kíséretében – kik jelentős pénzüsszeget kölcsönöztek a királynak – Zágrábba ment, majd onnan visszatért Magyarországra.¹ A hozzá hűséges Subicsokat és Frangepánokat bőven megajándékozta, így a tengerparti Horvátország és Dalmácia legtekintélyesebb családjai lettek. Az országban uralkodó rendezetlen viszonyoknak köszönhetően, a bribiri hercegek uralták az egész tengermelléket, és az ottani városokat is (Bribir megye urai voltak, és Split, Šibenik és Trau dalmát városok hercegei). A 13. század második felében hatalmuk olyannyira megerősödött, hogy I. Šubić (Brebiri) Pál horvát-dalmát bán herceggként tartotta Split és Trogir dalmát városokat (később a hercegi tisztét átadta testvérének, Mladennak), amíg a másik testvére, György (Juraj) Šibenik, Omiš és Nin ten-

¹ IV. Béla nem felejtette el, hogy Zágráb hűséges volt hozzá, nem adta ki a királyt, s ezért a tatárok megsemmisítették 1242. november 16-án a város fölötti hegyen, a Gradecon (Greč) várost alapított (*Mons Graecensis iuxta Zagrabiam*). Greč, mely ma Zágráb központjában található, IV. Béla Aranybullájával a szabad királyi városok közé soroltatott. Ezt a napot Horvátország 1992-ben elnyert függetlensége után, a horvát főváros közgyűlése a Város napjává nevezte ki, melyet minden év november 16-án ünnepeltek meg a 20. század végéig. Az utóbbi években már nem ezt a napot tartják a Főváros napjának.

gerparti városok hercege volt. A családi birtokukhoz tartozott még Klissza és Skradin is, így csupán a Velencéhez tartozó Zára, valamint Brač és Hvar szigetek nem ismerték el a fennhatóságukat.

III. András (1290–1301) idején Subics Pál az Anjouk oldalára állt, amiért II. Károly nápolyi király Pálnak és rokonainak örökösödési joggal (1292. augusztus 19-én) adományozta Horvátországot Humtól (azaz Neretvától) Modrus és Gács megyéig. Ezzel az adománnyal mindazok a nemesek, akik a földjükön laktak, I. Pál bán (*banus Chroatorum*) és utódainak vazallusai lettek. Mivel a magyar királynak is érdekében volt, hogy jó viszonyban legyen velük, így III. András 1293-ban örökös báni méltósággal adományozta meg Šubić Pált és családját. Az adomány alapján – melyet 1295-ben Martell Károly is megerősített –, a horvát történelemben először a báni méltóság örökös lett, és az új bán kinevezésében a királynak már nem volt befolyása, sőt még az uralkodó megerősítése sem volt szükséges. A királyhoz hasonlóan, I. Pál földeket osztott, templomokat és kolostorokat alapított, a városoktól adókat szedett. 1299-ben a hatalmát kiterjesztette Boszniára is, és magát „Bosznia urának”, „*dominus Bosnae*”-nak nevezte. I. Pálnak meghódolt István boszniai bán is, mire a horvát bán fölvette a „*Horvátország és Dalmácia bánja és Bosznia ura*” címet. A Bosznia fölötti igazgatást átruházta testvéreire, I. Mladenra (Mladin) mint boszniai bánra.

Martell Károly halála (1295) után Šubićok fia, Károly Róbert mellé álltak, így 1300 nyarán I. Pál testvére, György Nápolyba utazott, és onnan elkísérte Károly Róbertet Horvátországig. Azonban az új királynak (1308) nem tetszett a horvát bán túlzott hatalma, és egy horvátországi polgárháborút támogatott, amelyben a Subicsok elvesztették az addigi hatalmukat, és mindössze egy – Ostrovica nevű – tengerparti várra szorítkoztak. Azonban I. Nagy Lajos kérésére Subics György e várat 1347-ben átadta neki, s helyette a királytól megkapta Zriny várárt a középkori Szlavónia területén (Zágráb környékén). Ezt követően a Subics családnevet Zrínyi (Zrinski, Zrinjski, Zerini) névvel váltotta föl. A jelentőségéből sokat veszített a Zrínyiek III. Miklós idején kezdtek felemelkedni. Ő 1509-ben feleségül vette Karlovics Ilonát, az egyik legvagyonosabb szlavóniai horvát család leszármazottját. III. Zrínyi Miklós és sógora, Karlovics János, akik családjuk utolsó férfi sarjai voltak, megegyeztek, hogy ha valamelyikük fiú utód nélkül marad, a vagyont a másik családra száll. Ez a szerződés lett a Zrínyiek későbbi hatalmának az alapja. III. Miklós részt vett az 1527. évi cetini szabóron, amelyen a horvátok királyukká választották I. Ferdinándot. Fia a horvát bán IV. Zrínyi Miklós, a szigetvári hős volt, akinek idején kezdődött a versengés a Zrínyi- és az Erdődy-család között, melyikük lesz Horvátország legjelentősebb és legbefolyásosabb családja, amelyik Csáktornyára teszi át a székhelyét. Az ő Dubovac nevű birtokukon épült fel Károlyváros (Karlovac), a Horvát Katonaőrvidék székhelye és forgalmi központ. A szigetvári hős fiai közül a török elleni harcokban IV. György és V. Miklós tűnt ki bátorságával. Ők ketten áttértek a protestáns vallásra, és Zrínyi György az általa 1570-ben létrehozott nyomdában protestáns könyveket nyomtatott horvát nyelven. A Muraköz területén kívül a reformáció máshol nem terjedt el, mert

Zrínyiek címere

Horvátországban polgári joggal csak a katolikusok bírtak. A Zrínyiek sem maradtak protestánsok, hiszen György két fia – VI. Miklós (fiú utód nélkül halt meg) és V. György – a család barátja, Pázmány Péter közreműködésével 1619-ben visszatért a katolikus hitre. Az utolsó Zrínyi grófok György és Széchy Magdolna fiai voltak: VII. Miklós (1620-ban Csáktornyan született) és a nála egy évvel fiatalabb Péter. Zrínyi György halála pillanatában VII. Miklós (a költő) mindössze hat-, Péter pedig ötéves volt, így II. Ferdinánd nevelésüket Pázmány Péterre bízta, aki a gyermekeket egy jezsuita kollégiumba helyezte. Kapcsolata a két Zrínyi testvérrel közeli volt, és kétségtelenül jelentős befolyást gyakorolt rájuk.

Zrínyi-Frangepán (Wesselényi-féle) összeesküvés. A horvátok a Korbávia mezőn 1493-ban óriási vereséget szenvedtek a töröktől, és csak az

Zrínyi Miklós szobra Csáktornyan

egy évszázaddal későbbi sziszeki (Sisak) csatában sikerült végre jelentősebb győzelmet aratniuk. Mielőtt azonban visszaszerezték volna a meghódított területeiket (az ún. Török Horvátországot, amely a mai Bosznia-Hercegovina), a bécsi udvar lemondott a további felszabadítási háborútól, és megkötötte a „szégyenteljes vasvári békét”. Ennek értelmében a Porta megtartotta Váradot, Érsekújvárt és négy felső-magyarországi megyét, míg Erdélyből kivonulásra kötelezte magát a török és a császár katonasága egyaránt. A vasvári béke országos felháborodást váltott ki, így megkezdődött az udvarral elégedetlen horvát és magyar főurak szervezkedése. Zrínyi Péter már 1664 tavaszán az ellenzéki magyar és horvát politikusok nevében Habsburg-ellenes szövetségi ajánlatot tett XIV. Lajos francia királynak, mely levélre a

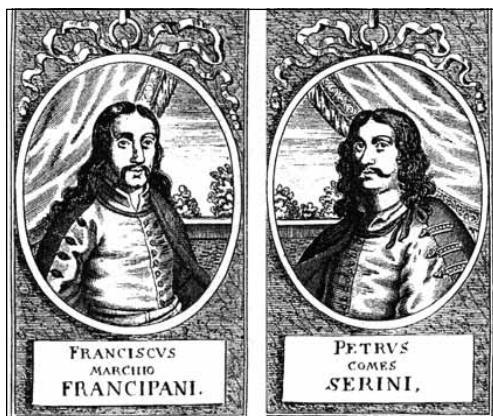
nyár folyamán kitérő választ kapott. Ezután, szeptemberben Frangepán Katalin, Zrínyi Péter felesége Velencében szövetségi ajánlatot tett – De Bonsy követ útján – XIV. Lajos francia királynak, ismét sikertelenül.

Az ellenzéki urak élére Zrínyi Miklós állt, ám a horvát bánt 1664. november 18-án vadászat közben a csáktornyai erdőben megölte egy vadkan.² Halála után az elégedetlen főurak vezetői Wesselényi Ferenc nádor és Nádasdy Ferenc or-

² Zrínyi Miklós magyarnak vallotta magát. A horvát történetírás tiszteltetben tartja a bán nemzeti érzését, és őt magyar költőnek tekinti. Érdekes megjegyezni, hogy Miklós fivére, Péter horvátnak vallotta magát, és bátyja műveit kisebb átdolgozásaiban „horvátosította”. Zrínyi Miklós természetesen nem mondott le horvát származásáról sem. Rucsics János (Ivan Ručić) zágrábi alispán barátjának 1658-ban írta: „Ego mihi conscius aliter sum, etenim non degenerem me, Croatam et quidem Zrinium esse scio”. Lásd: Ráth-Rómer, Győri és régészeti füzetek, Vol. II., Győr, 1863, 198. A pannonthalmi apátság levéltárából, közli: F. Šišić, i. m., 315. Heka László, *Znamenite osobe i obitelji iz hrvatsko-mađarske povijesti*, in: Godišnjak Hrvatskog glasnika, Csáktornya, 1997, 33–56.

szágbíró voltak a magyar részről, valamint az 1665-ben bánná kinevezett Zrínyi Péter és felesége, Frangepán (Zrínyi) Katalin. 1669-től társult hozzájuk Katalin öccse, Frangepán Farkas Kristóf, Erdélyben pedig a Rákóczi-család egyetlen örököse, I. Rákóczi Ferenc. Ez utóbbi házasságot kötött Zrínyi Péter és Katalin leányával, Zrínyi Ilonával, és a Sárospatakon 1666. március 1-jén megtartott lakodalmón találkoztak az ellenzéki politikusok. Április 5-én Stubnyán (Trencsén vármegye) Wesselényi Ferenc gróf és Zrínyi Péter gróf politikai szövetséglevelet írt alá, mely szövetséghez hitlevélben csatlakozott Nádasdy Ferenc gróf is, majd ők hárman Bécsben 1666. december 19-én aláírták a hármas szövetséglevelet is. 1667-ben meghalt Wesselényi Ferenc nádor, ami súlyos csapást jelentett az összeesküvők számára. Zrínyi gróf sikertelenül próbált segítséget keresni a lengyelektől, Apafi Mihály fejedelemhez is fordult, de az erdélyi fejedelmi tanács úgy döntött, hogy a Porta engedélye nélkül Erdély nem nyújthat támogatást a fölkelésre készülőeknek.

Zrínyi Péter 1669-ben Bécsben kibékült 26 éves sógorával, Frangepán Farkas Kristóffal, akivel családi vita miatt voltak haragban. Mivel a horvát bán és a királyi udvar közötti viszony tovább romlott, ezért fordult Zrínyi a szultánhoz, és szövetségest keresett a korábbi legnagyobb ellenségénél. Ezt a döntését azért is hozta, mert tartott egy újabb török támadástól, amely esetén nem tudta volna megvédeni Horvátországot. 1669. november vége táján Bukovacski Ferenc kapitányt követként elküldte a török szultánhoz. IV. Mehmed elfogadta az ajánlatot, mely szerint Magyarország és Horvátország meghódolnának a szultán előtt, és évente 12 ezer tallér adót fizetnének. Ennek fejében a szultán őrizné Magyarország és Horvátország szabadságát és alkotmányosságát. Az ország élén Zrínyi Péter és utódai uralkodtak volna, a család kihalása esetén Magyarország és Horvátország új uralkodót választ magának, akit a szultán erősítene meg. A december 24-i megbeszélést viszont ellenezte Köprülü Ahmed nagyvezér, a Török Császárság legbefolyásosabb személye. A délszláv (Čuprilić volt az eredeti neve) származású nagyvezér nem akart a Zrínyiek miatt háborúba keveredni I. Lipót királlyal. Zrínyi követek nem kapott egyenes választ a törököktől, hanem ígéretet, hogy majd a boszniai pasán keresztül üzenetet kap. Bukovacski kapitány, azt gondolva, hogy a szultán elfogadta ajánlatát, megüzente Zrínyinek, hogy létrejött a szövetség a Portával. A horvát bán sógorával, Frangepán Kristóf Ferencel (Fran Krsto Frankopan) elkezdte a fölkészülést a felkelésre. 1670. március 12-én a földesúri terhek részleges eltörlésének ígéretével fölkelésre szólította fel birtokainak jobbágyait. A törökök, miután elutasították Zrínyi bán ajánlatát, a történekekről értesítették az udvart, így március 19-én a bécsi Udvari Titkos Tanács elhatározta a magyar-horvát ellenzéki mozgalom elfojtását. Március 26-án Zrínyi és

Frangepán Kristóf és Zrínyi Miklós

Frangepán elindították a fölkelést, mire a király fölmentette Zrínyit báni tiszte alól, és március 29-én báni helytartóvá kinevezte Erdődy Miklós grófot. Mint már említettük, a Zrínyi- és az Erdődy-család közötti rivalizálás még a szigetvári hős idejére vezethető vissza. Március 30-án a király hírül adta a horvát népnek, hogy Zrínyi Péter gróf és Frangepán Kristóf Ferenc gróf föllázadtak, és fölhívta a horvátokat, hogy maradjanak hívek a királyukhoz.

Április 10-én I. Rákóczi Ferenc elfogatta Sárospatakon az őt felkereső Rüdiger Starhemberg gróf tokaji várparancsnokot, s ezzel kirobantotta a felső-magyarországi Habsburg-ellenes fölkelést. I. Rákóczi Ferenc éppen megkezdte Tokaj vára ostromát, amikor Zrínyi Péter és Frangepán Ferenc április 13-án Bécsbe utaztak, hogy a királytól bocsánatot kérjenek. Erre a lépésre azt követően szánták el magukat, hogy a Zrínyi gróf által Bécsbe küldött Borkovics Márton zágrábi püspök, majd a bán fia, János Antal válasz nélkül tértek vissza. Négy napi bécsi tartózkodásuk után Zrínyit és Frangepánt I. Lipót parancsára elfogták és bebörtönözték. Zrínyi Péter levélben felszólította I. Rákóczi Ferencet Bécsből, hogy tegye le a fegyvert. Ez időben Paris Spandau báró tábornok csapatai feldúlták a Zrínyiek csáktornyai várkastélyát és az egész Muraközt, és fogságba hurcolták Frangepán (Zrínyi) Katalint és kiskorú leányát. A fölkelők Zrínyi és Frangepán elfogatásának hírére – miután kimaradt Apafi Mihály és az egri pasa által ígért segítség – elhatározták, hogy leteszik a fegyvert. I. Rákóczi Ferenc Munkács várába húzódott. Anyja, Báthori Zsófia júniusban egyezséget kötött nevében Johann Spork generálissal, a császári csapatok parancsnokával. I. Rákóczi Ferenc segítséget ígért a fölkelés felszámolásához, és a Rákóczi-várakba – kivéve Munkácsot – német őrseget fogadtak be. Június végén a Magyar Kancellária az összeesküvésben gyanúsak ellen kihirdette a király elfogatóparancsát. Szeptember 3-án Nádasdy Ferenc gróf országbíró és helytartó Pottendorf várában (Alsó-Ausztria) letartóztatták, várát pedig a katonaság kifosztotta.

Zrínyi Péter és Katalin búcsúja

A két horvát főúr elleni vizsgálatok 1670.

szeptember 20-án indultak, és 1671. március 30-án értek véget. Az ítéletet 1671. április 25-én mondták ki: felségsértés miatt jobb kezük levágására, fejevesztésre és összes birtokuk elvesztésére ítélték őket. Zrínyi és Frangepán grófok utolsó három napjának történetét Zorzi Marino velencei követ 1671. május 2-án kelt jelentése alapján feldolgozta az egyik legkiválóbb horvát történész, Franjo Rački (Racski Ferenc). Magyar nyelvre Margalits Ede fordította le.

„Április 28-án reggel 8 órakor vallatni kezdték Zrínyi Pétert bűntársairól, és ezt délig folytatták. Zrínyi gróf többször sírva fakadt, és gondosan feljegyezte a

hozzá intézett kérdéseket és azokra adott válaszait, mert nem tudta, hogy már elítélték, és nem hitte, hogy az ítélet oly szigorú lesz. Frangepán grófot 12-től 2-ig hallgatták ki. Nem is sejtette, hogy halálra ítélték, és kérte őket (az ítélet végrehajtására kiküldött biztosokat, Lilienbergi Abele Kristóf kormánytitkárt és dr. Molitort), hogy bocsássák már szabadon, mert egyévi börtönnel már eléggé meglakolt. Ebéd után meglátogatta őket páter Ottó kapucinus gvárdián (Zrínyi Péter gyóntatója), és azt mondta, a királyi kegyelem bizonytalan.

A biztosok délután öt órakor a város három kapuját bezáratták, csak a bécsi kapu maradt nyitva, azután a fegyvertárban két szobát jelöltek ki az elítéltek számára, hova ötven fegyveres átkísérte őket. Abele először Zrínyi grófnak olvasta fel az ítéletet, aki elsápadt, de egy szót sem szólt, mire Ehr kapitány (Bécsújhely katonai parancsnoka) cellájába vezettette. Frangepán gróf szólni akart, de ezt Abele megtiltotta. Négyszeri kérésére, hogy a biztosokkal beszélni akar, ezek fél tizenegykor felkeresték börtönében, hol megszíratta sorsát, fiatalságára és családja érdemeire hivatkozva engedélyt kért, hogy a királytól írásban kegyelmet kérhessen. A biztosok megígérték, hogy kérvényét átveszik, de nincs remény a megkegyelmezésre. Fél tizenkettőkor éjjel átmentek Zrínyi Péterhez, aki nyugodtan fogadta őket, jóindulatukba ajánlotta komornyikját, Taródyt, ő mindenkinek megbocsát, és kész meghalni. Később meggyónt. A két elítélt mellett felváltva 6-6 kapucinus imádkozott.

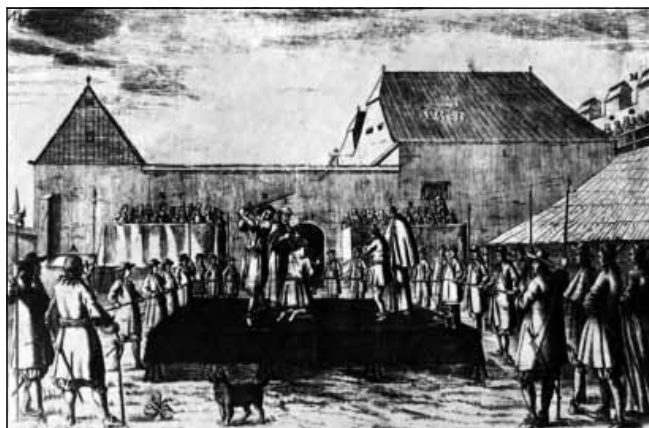
Április 29-én megjelent börtönükben Podesta János titkár, aki összes irataikat elvette. Ezekről Vogten Valentini írnok jegyzőkönyvet vett fel. Nekik adta át Frangepán gróf a királyhoz intézett kegyelmi kérvényét, hol azt is kiemelte, hogy érdemes családjának utolsó sarja. Délelőtt 10 órakor misét hallgattak és megáldoztak. Frangepán Ferenc Kristóf a biztosok kegyébe ajánlotta komornyikját, Venerio Bernardinit, és engedélyt kért, hogy feleségének, Naro Julia örögrófnénak írhasson, Zrínyi Pétertől búcsút vehessen, és hogy legalább kezüket előzetesen ne vágják le. Nejétől, ki ekkor már Velencében volt, megható olasz levélben vett búcsút, bocsánatot kért tőle, és sajnálatát fejezte ki, hogy mit sem adhat neki emlékül, mert mindenét elvették, és semmije sincs. Zrínyi Péter a biztosoknak két cédulát adott át. Az egyikben gyászmiséjéről intézkedik, a másikban fiának egy történelmi becsű pisztolyt és buzogányt hagyományoz, melyek családi ereklyék. A pisztoly Nagy Szulejmáné volt. A biztosok figyelmeztették, hogy semmivel sem rendelkezhetik, mert minden vagyonát elkobozták. Erre Zrínyi gróf csak azt kérte, hogy kezének levágását mellőzzék. Megengedték, hogy egymástól a biztosok, Ehr kapitány és a gyóntató pap jelenlétében elbúcsúzhassanak, de oly nyelven (németül) kell beszélniük, melyet a jelenlevők értenek. Frangepán grófot bevezették Zrínyi Péterhez, egymástól bocsánatot kértek, erre letérdeltek, megölelték és megcsókolták egymást. Frangepán Ferenc Kristóf így szólt: Isten veled, reménylem, hogy holnap a másvilágon ölelkezünk, több vigasztalással és békességgel, mint ezen a Földön. Zrínyi Péter este megható horvát levélben búcsúzott el nejétől, ki ekkor már Grácban volt fogoly, leányától, Aurora Veronikától, és fiától, János Antaltól." Ez a levél a horvát lírai költészeti antológiák elhagyhatatlan része. Magyar fordításban így hangzik: *„Édes szívem. Ne keseregj ezen levelelmen és ne zúgolódjál az Isten végzése ellen. Holnap tíz órakor fejemet veszik együttesen a te fivéreddel. Mi ma egymástól szívből elbúcsúztunk. Azért szándékozom én mostan tőled is*

ezen levelem által örökre elbúcsúzni, kérve téged, ha valamivel megbántottalak, vagy ellened valamit vétettem volna (amit tudom is, hogy vétettem), hogy bocsáss meg nekem. Dicsőség Istennek, én a halálra jól el vagyok készülve, nem is félek. Bízom a mindenható Istenben, aki engem ezen a világon megalázott, hogy rajtam meg fog könyörölni és én neki könyörögni és őt kérni fogom (kinek színe elé reménylem, hogy holnap eljutok), hogy mi ketten együtt találkozzunk az Ő szent trónusa előtt az örök dicsőségben. Már semmi egyébről nem tudok neked írni, sem fiunkról, sem szegénységünkre vonatkozó egyéb elhatározásomról, és mindent Isten akaratára hagytam. Te semmit ne szomorkodjál, mert ennek így kellett lennie.

Újhelyen, életem utolsó napja előtt, április 29-én hét órakor este 1671. esztendőben.

Isten áldjon meg az én leányommal, Aurora Veronikával együtt, gróf Zrínyi Péter.” Kívülről: „Az én legdrágább úrnőmnnek, hitvestársamnak, most özvegyemnek, gróf Zrínyi Katalin Anna úrasszonynak”.

Április 30-án reggel a biztosok a város négy kapuját bezárták. Az elítélt grófok reggel hat órakor külön misét hallgattak, és nyolcig

A vesztőhely

imádkoztak. Zrínyi Péter elájult, mert már három nap óta nem evett, de hamar magához tért. Domhoffer György biztos felolvasta neki a királyi rendeletet, hogy ő és utódai a nemesek sorából töröltettek. Zrínyi gróf ez ellen óvást emelt családja részéről, és kérdezte, hogy a jobb kéz levágását mellőzni fogják-e? Erre kivezették a fegyvertár első udvarába, és Pleyer városbíró újból felolvasta neki az ítéletet, halálra ítélték, mert „Dalmáciát, Horvát- és Szlavónországot el akarta szakítani a koronától, maga akart ezeken uralkodni, és ehhez a töröktől is segílyt kért”. Zrínyi Péter a feszülettel a kezében imádkozott. Abele kijelentette, hogy a király április 29-én kelt iratában a jobb kéz levágását elengedte. Zrínyi gróf maga vetette le felsőruháját, és átadta szolgájának, Taródynak, azután maga nyitotta fel ingét, és átadta arannyal hímzett keszkenőjét szolgájának, hogy kösse be a szemét. Félresimította hosszú haját, és fejét lehajtott a tőkére e szóval: „Uram, a Te kezeidbe ajánlom lelkemet.” Pontban kilenc órakor a hóhér lesújtott kardjával, de az csak a második csapásra ütötte le a fejét, vére bőségesen ömlött végig a lépcsőkön. A gróf testét és fejét ezután letakarták fekete szövettel, majd kivezették a második elítéltet is. Frangepán Kristóf Ferenc bűne, hogy „részt vett a lázadásban és Csolnicshoz 1670. március 9-én írt levelében gyűlöletesen szól a császárról, a német hadseregről és a német nemzetről”. Frangepán gróf a feszülettel a kezében hangosan imádkozott, a vesztőhelyen letérdelt, és itt újból 20 percig latinul imádkozott. Többször

megcsókolta a feszületet. Maga vetkőzött le. A bakó első csapása jobb vállát érte. Frangepán gróf „Jézus Mária” szóval földre bukott, majd felkelt. A bakó a fejét csak a második csapásra vágta le. A nézőközönséget iszony fogta el, és a biztosok az ügyetlen hóhért börtönbe vetették. Holttestüket a bécsújhelyi templomban egy koporsóba helyezve temették el, habár egyes szerzők szerint a főurakat a templom melletti temetőben helyezték el örök nyugalomra. A templom tornya alatti falon a következő latin feliratú tábla található: *„Hoc in tumulo jacent Comes Petrus Zrinyius Banus Croatiae, et Marchio Franciscus Frangepan, ultimus familiae. Qui quia coecus coecum duxit, ambo in foveam occidere.”* A felirat alatt kard látható két halálfejjel és a következő felirattal: *„Discite mortales, casu discite nostro observare fidem Regibus atque Diis. Anno Domini MDCLXXI. Die XXX. aprilis, hora IX.”*

Zrínyi Péter 50, Frangepán Kristóf 28 éves volt. Zrínyi Péter volt a 16. horvát bán a családjából. A Monarchia szétesése után földi maradványaikat átszállították Zágrádba, és ma a sírjuk a zágrábi székesegyházban található *„Örökké él, aki tisztességben hal meg”* (Navik živi ki zgine pošteno) felirattal. Hősi haláluk után kihalt a két család is. 1673. november 16-án Grácban (a Schlossberg börtönben), a legszomorúbb körülmények közt, elméjét elvesztve, meghalt Frangepán (Zrínyi) Katalin grófnő és neves horvát író. Az 1691. augusztus 19-i, Szalánkemén (Szerém vármegye, a hódoltságban) melletti csatában elesett Zrínyi Ádám, Zrínyi Miklós fia. Az említett csatában mintegy 20 ezer áldozat volt, közöttük Köprülü Musztafa nagyvezér is. Zrínyi Péter leányát, Aurora Veronikát, Szmírnban (Kis-Ázsia) egy zárdába zárták, ahol meg is halt. A zágrábi zárdában halt meg 1700-ban Judita Petronella. Fiát, János Antalt nevétől megfosztották és Gnade név alatt besorozták katonának, majd azzal a váddal, hogy lázadást tervez, börtönbe zárták, ahol hosszú évekig tartott szenvedése során megnémult, majd 1703. november 11-én meghalt. Ugyanebben az évben meghalt Zrínyi Ilona is. Ezzel kihalt a Zrínyi-család.

A Frangepán-család férfiága kihalt Frangepán Ferenc Kristóffal, a női ág nővérével, Frangepán (Zrínyi) Katalinnal, illetve leányával, Zrínyi Ilonával.

A két legjelentősebb horvát család története nemzeti tragédiának számított, hiszen a horvátoknál 1671 után már nem volt olyan befolyásos főúri család, amely az egész országban jelentős tényező lett volna, és amely képviselni tudta volna Horvátország érdekeit. Így az udvar kedvétől függött a horvátok alkotmányjogi helyzete, amely kisebb engedélyekkel függővé tette a horvátokat. Ugyanakkor elveszték a Zrínyiek és Frangepánok hatalmas birtokai is, mert átszálltak a bécsi udvarra. A katonai

A két kivégzett hős mellékszobra a zágrábi székesegyházban, *Örökké él, aki becsületesen hal meg* felirattal¹⁶

határőrvidéki hatalmaskodások és az elszegényedett nemesség befolyásolták Horvát-Szlavonország államjogi helyzetét is.

1687 után azonban felszabadult Magyarország és Horvátország legnagyobb területe. A fényes győzelmeket I. Lipót arra használta ki, hogy az október 18-i pozsonyi országgyűlésen a Habsburgok fiági örökösödésének törvénybe iktatása fejében megígérje az ország alkotmányának visszaállítását. November 7-én a főrendek kezdeményezésére az országgyűlés alsótáblája elfogadta a magyar (és horvát) trónnak az uralkodó fiági leszármazottaira korlátozott, örökösödés útján történő betöltését, az elsőszülöttségi leszármazás rendjében. A törvényt 1688. január 25-én szentesítette.

Irodalom

Čulinović, Ferdo, *Državnopravna historija jugoslavenskih naroda*, Zagreb, 1954, 38–39.

Franjo Rački, *Ban Petar Zrinski i knez Frane Krsto Frankopan na stratištu*, Vienac Zágráb, 1871, III. kötet, 17. sz. A magyar fordítást lásd: Margalits Ede, *Horvát történelmi repertórium*, II. kötet, Budapest, 1902, 580–582.

Heka László, *A magyar-horvát államközösség alkotmány- és jogtörténete*, Bába Kiadó, Szeged, 2004, 67–69.

Heka László, *Bevezetés a kroatistikába*, A Pólay Elemér Alapítvány Tansegédletei, Szeged, 2010, 298.

Heka László, *Horvát alkotmány- és jogtörténet, I. rész, 1848-ig*, 194–204.

Heka László, *Horvátország kulturális és művészettörténete*, Bába Kiadó, Szeged, 2004, 107–116.

Heka László, *Propast roda Zrinsko-Frankopanskoga*, I–II. rész, Hrvatski glasnik, Budapest–Magykanizsa, 1996, 19. sz. 5. és 20. sz. 14. V. ö. Heka László, *Urota Zrinsko-Frankopanska*, Hrvatski glasnik, Budapest–Magykanizsa, I–II. rész, 1999, 17. sz. 6. és 18. sz. 5.

Jaroslav Šidak, *Nekoliko hrvatskih pisama iz kruga oko Petra Zrinskoga*, Zrinsko-frankopanski broj časopisa Kaj, 1971, br. 9, str. 21–23.

Magyar törvénytár (Corpus Juris Hungarici) 1657–1740. évi törvénycikkek, I. Lipót 1687. évi decretuma, 335, 337., Budapest, 1900

Margalits Ede, *Horvát történelmi repertorium*, Budapest, 1900, I. kötet, 88.

Oton Iveković (1897), *Oproštaj Katarine i Petra Zrinskog u Čakovcu 1670. godine*, forrás: <http://krk.fcpages.com/hr/pov/urota.html>

Szentmártoni Szabó Géza

XIX. századi hősének Gyula veszedelméről

1807-ben jelent meg Szegeden egy hódmezővásárhelyi asztalosmester, nemes Vörös Mihály (1758–1830) páros rímű tizenkettesekben írt verses históriája, *A bajnokok Vég-Gyula várában*, amely Toronyi Tamás gyulai vitéz törökök ellen viselt dolgait, híres párviadalát és Gyula várának 1566-os ostromát beszéli el. Ez az 1518 soros gördülékeny versezet, a 19. század során, a szerző neve elhallgatásával, *Toronyi Tamás, avagy a bajnokok Vég-Gyula várában* címmel lett népszerű ponyvakiadvány, amely Nagyváradon, Szarvason, Aradon, Debrecenben, Mosonmagyaróvárott és Hódmezővásárhelyt újra meg újra megjelent. 1866 nyarán, a gyulai vár ostromának 300. évfordulója idején, a Pesten kiadott Képes Újság folytatásokban tette közzé a históriát. E népies hőseposz nem kerülte el sem Arany János, sem Petőfi figyelmét, hiszen a *Toldiban* és a *János vitézben* is érzékelhető a hatása. Márki Sándor, majd a későbbi történetírás a mű forrásértékére figyelt fel. Eckhardt Sándor 1952-ben megjelent tanulmánya óta az irodalomtörténet is számon tartja. A népeposznak 1961-ben, 1967-ben és 2005-ben jelentek meg új kiadásai.

A 19. század eleji szerző bizonyosan 16. századbeli irodalmi előzmények alapján dolgozott, hiszen olyan, az ismert történeti forrásokban nem említett dolgokat beszél el, amelyeket a bécsi hadilevéltár újabban feltárt adatai teljes mértékben igazolnak.

A főhős a valóságban a Szentesen és Derekegyházon birtokos Thorny Tamás volt, akiről Kemény János erdélyi fejedelem mint anyai nagyapjáról emlékezett meg önéletrírásában.

„Édesanyám volt Tornyi Zsófia, ki nek atyja, Tornyi Tamás, Gyulában lakott, igen híres vitéz s nagy főember volt. Első halálos kopjatörése, bajt-viadalja, akkor Aradban lakott Deli Huszain, híres törökkel, tizennyolc esztendő korában szerencsésen volt; azután is sok jeles dolgai. Onnan hívatottott bé Erdélyben lugasi és karánsebesi bánságra, adván melléje az pusztakamarási, magyargáldi, akkori időben szép jószágokat néhány falubéliekkel. Az anyámnak anyja volt Toldi Petronella, Istvánnal egy volt, kiből való az híres Toldi família, kik közül való volt amaz nagy erejű, híres vitéz Toldi Miklós.”

Thorny Tamás, a gyulai vár hivatalos összeírásai szerint, Bánffy György vezénylete alatt, 1562-ben öt, 1564-pedig hat lovasával teljesített szolgálatot. Egy kémjelentés, amely a Magyar Kamara Archívumából került elő, azt igazolja, hogy 1565 augusztusában valóban megtörtént Tornyi Tamásnak a népeposzban elbeszélte és Kemény János által említett, híres párviadala Eligánnal, azaz Deli Huszain aradi török vitézzel.

A gyulai ostrom során sok dicső hőstettet végbevívó vitéz, a népeposz szerint, hősi halált halt, amikor egy bástya ráomlott. A valódi Thorny Tamás, miként azt Kemény János fen-

tieken idézett önéletírása is tanúsítja, nem vesztette életét Gyulán, mert talán ott sem volt az ostrom idején. Forgách Ferenc (c.1510–1577) történetíró szerint sok régi katona és főbb ember nem tűrte a várkapitány kapzságát és jogtiprását, hanem még az ostrom előtt Erdélybe ment. Ezek között lehetett Thorny Tamás is, akit a népeposz fiktív módon emelt be a harcban valóban részt vevő vitézek sorába. Az egykori gyulai vitéz sokra vitte Erdélyben, hiszen az 1570-es évek közepétől haláláig, 1587 karácsonyáig, lugosi és karánsebesi bán volt.

Úgy látszik, hogy Szigetvárhoz hasonlóan, a vele egyidejűleg ostromlott Gyula várának is kialakult a maga hősi mitológiája. A kortársak által gyűlölt s

az utókor által is megvetett Kerecsényi László várkapitány nem volt alkalmas a hősképzésre, jóllehet a magyar hadtörténelemben példátlanul hosszú ideig, harmadfél hónapig sikerrel védelmezte Gyula várát. Helyette Toronyi Tamás lett a kiválasztott bajnok, aki a gyulai hőseket szimbolizálhatta. A népies eposz, amely Zrínyi barokk eposza, a *Szigeti veszedelem* után másfél száz esztendővel énekelte meg *Gyula veszedelmét*, a várostrom mostani, 450. évfordulóján is hagyományt építő olvasmányul szolgálhat Gyula vára, a Körösök, a Maros és a Tisza által övezett térség, Szentés, Hódmezővásárhely, Szeged, Arad városok, valamint két megye: Csongrád és Békés 16. századi történetének megismeréséhez.

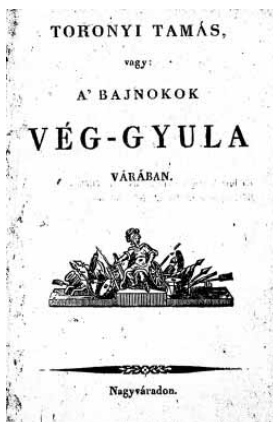
A
BAJNOKOK
VÉG-GYULA
VÁRÁBAN
IRATTATOTT
A' HÓD VÍZE' PARTJÁN
NEMES VORÓS MIHÁLY
ÁLTAL.

SZEGEDEN,

Nyomatottat GABRIEL ORSZÁG' betűivel:

1807.

A' Magyar Bajnokok,
vagyis:
Toronyi Tamás esetei
Vég-Gyula várában.

Újabbban versekbe foglalva
kijadja
Farkas Ferencz.

(57.)

Magyar-Ócsell,
Czéh Sándor könyvnyomdájánál.

TORONYI TAMÁS,
AVAGY
A BAJNOKOK
VÉG-GYULA
VÁRÁBAN.

DEBRECEN.

Nyomatottat BÉTHY LIPÓTNÉ Aradon, 1872.

TORONYI TAMÁS,
AVAGY
A BAJNOKOK
VÉG-GYULA
VÁRÁBAN.

Nyomatottat BÉTHY LIPÓTNÉ Aradon, 1872.

A bajnokok Vég-Gyula Várában

Írattatott a Hód vize partján

Nemes Vörös Mihály által

1807.

(Részlet)

Ki hírt, nevet szerzett magának éltében
Régiség sem tarthat a sír fenekében.

A gyulai vitézek kiűtnek a várból

- Látván Kerecsényi dühödt Pertafának,
Erős készülétét veszett Karafának,
Ő is vitézeit mind egybehívatta,
Szép hathatós szókkal intette, nógatta.
1075 Mond: Kedves barátim, jelen van az óra,
Vegyétek hát, kérlek, mostan gondolóra,
A pogány ellenünk van nagy dühösséggel,
Honyunkból ki akar űzni kevélységgel!
Azért ki-ki nyerget tégyen fel lovára,
1080 S hosszú pántos kardot kössön oldalára!
De szükség minékünk elébb okoskodni,
Állapotunk felől bölcsen gondolkodni.
A pogányt eszünkkel, ha lehet, előzzük,
Azután erőnkkel s fegyverrel úgy győzzük!
1085 Én szíves barátom, Toronyi Tamásom,
Ki mindenkor voltál az én kedves másom,
A harcnak mezejét te emberségedre
Bízom hűségedre s nagy vitézségedre.
Kevés számú népünk vezesd ki csatára,
1090 Harcolj a pogánnyal erős Márs módjára!
E szóra Toronyi felugrott helyéből,
Scithiai kardját rántja hüvelyéből.
Megesküdt az égnek minden seregére,
Hogyha kerítheti fegyvere élére
1095 A dühödt Pertafát veszett seregével
Küldi a poklokra őt minden népével.
A több vitézek is mind felugrándoztak,
Fejenként mindnyájan kardot ragadoztak,
Vitéz Toronyival mind összeesküdtek,

- 1100 S amidőn egymással erős hitet tettek,
Készültek mindnyájan véres ütközethez,
De hírt sem tettenek Pertafa vezérhez.
Mert még hajnal előtt várból kiindultak,
S az álnok Pertafa népére rohantak.
- 1105 Amikor érének Gyula-Varsány alá,
A török megtudván, azt kiáltá: Allá!
Mindnyájan seregben a harcra rohantak,
De vitéz magyarok elébek nyargaltak.
Nagy ordítás leve a harcolók között,
- 1110 Ki-ki bajnokjával szemközbe ütközött.
A nap is sugárát az égről ereszté,
A földnek színére szépen kiterjeszté.
A setét homályból, hogy kiverekede,
Messzelátást ekként mindennek engede.
- 1115 Akkor a magyarok széjjeltekintettek,
Hát sok töröktől mind környülvétettek.
Ezt látván Toronyi, életét elszánta,
A törököt ölte, döfte, szúrta, vágta.
Közé rugaszkodik a jancsár seregnek,
- 1120 Rendit bontogatja a beglióbégnek.
Magát általvágta a jancsár seregen,
Lefoly a török vér könyökin melegen.
Másfelől Morónyi a dühödt spáhikra
Rohan Henyeivel Hasszanes basára.
- 1125 Ordítanak a spáhik szörnyű kiáltással,
De Henyei felel hektori csapással.
Morónyi Henyeit vitézül követte,
Sereggel omlik le a spáhi előtte.
Henyei mérgesen rohan a basára,
- 1130 Hogy mindjárt küldhesse pokol országára.
Lováról a földre hirtelen leveté,
De azért őnéki fejét nem veheté,
Mert háromszáz spáhi őtet környülvette,
És nagy iggyel-bajjal lovára ültette.
- 1135 Ezt látván Henyei, igen búslakodik,
A dühös spáhikkal addig tusakodik,
Míg húszat közülök a földre leejtett,
Morónyi is hozzá közel verekedett.
Ketten Henyeivel basát környülvették,
- 1140 És a harc közepén fejét elütötték.
S ajándékba küldék a várkapitánynak,
Hogy egy szegletére tétesse a várnak.
Másrésről Toronyi a Vastag Balázssal,
Oroszlány erővel s párduci ugrással
- 1145 Ront a jancsárokra, mint a sebes szélvész,
S a tatár előttök kéméletlenül vész.

- Tatárok a nyilat szórják, mint a záport,
De a magyar csak úgy nézte azt, mint a port.
Miként a pusztító ölyv a galambokat,
1150 Vagy a ragadozó farkas a juhokat,
Úgy hordja Toronyi mind a tatárokat,
Sorjára öldösi mind a kálmukokat.
Látván a Kházi kán népe veszedelmét,
Nevelte szívének keserves gyötrelmét.
1155 Felszóval bíztatja kedves tatárjait,
A harcra nódítja rabló katonáit,
Kiknek rikolytások az eget verdeste,
Kházi kán mindenütt Toronyit kereste.
A harcnak közepin midőn megtalálta,
1160 Hatszáz tatárokkal mindjárt körülállta.
Ordít a pogányság szörnyű sikolytással,
Toronyi megszorult a Vastag Balázssal.
Mond Toronyi Tamás kedves szolgájának:
Most híven szolgáljon kedves hazájának.
1165 Vágjuk által magunk a tatár seregen,
Eresszük a nyakán a vért ki melegen!
Azonban a Kházi elébe ugratott,
S ilyen barátságot hozzája mutatott,
Mond: Gaur Toronyi, most estél kézére
1170 A kálmuk Kházinak fegyvere élére.
Megadod az árát népem haláloknak,
Kiket elvesztettél, áldozok azoknak.
Környül is vétetett hatszáz tatároktól,
Krimiából kijött rút martalócoktól.
1175 Toronyi is kezdé Kházi kánt tisztelni,
Hús font buzogánnyal fejbe köszönteni,
Úgy, hogy széjjelesett a feje veleje,
Meg nem tartóztatta a sisak ereje.
De elől más vitézt mindjárt állítottak,
1180 S újra a tatárok harcot indítottak.
De Toronyi előtt szaladtak, futottak,
A Körös vízibe sok százan hullottak.
Végre harc mezejét magyarok elnyerték,
S Pertafa seregét jól megvesztegették.
1185 Népiből azon nap ezeren veszének,
A magyarok közül negyvenen esének.
Vég-Gyula várába nagy örömmel tértek,
S minden katonának kettős zsoldot mértek.

Második kiütése a gyulaiaknak

- Perta' másnap kezdé seregét számlálni,
 1190 Hadirend formába parancsolta állni.
 Vitéz katonáit sorba nézegette,
 A fő basákat mind magához intette.
 Tatár fejedelem Kházi kán héjával
 Találta, ki meghalt Hassanes basával.
 1195 Még ezeken kívül felsőbb, alsóbb tisztek
 Veszenek, s ezeren más egyéb nemzetek,
 Akik Szolimántól voltak bízattatva
 Perta'fa kezére, s mind kiválogatva.
 Hogy ezer s egynéhány híjával találta,
 1200 Búsult, de az eszit más gondolat szállta.
 Mert Kházi kán fiát hívatta magához,
 Aki hasonló volt vad tatár apjához.
 Mindjárt szenteltette tatár elsőségre,
 Három dervisektől fejedelemségre. –
 1205 Másnap a táborát helyből kiindítá,
 Két mértföldre onnan hátrább elmozdítá.
 Ezt a gyulaiak midőn észrevették,
 Ők Perta'fa basát szívből kinevették,
 Mert ők azt gondolták, az első csatába
 1210 Hogy a törökök mind dültek pocsolyába,
 Vagy úgy elszaladtak, hogy többé kezekkel,
 Utol sem érhetnék vitéz fegyverekkel.
 A várbéliek mind kezdenek vígan lenni.
 Orfeus fiai szépen énekelni,
 1215 Jól tudta Perta'fa magyarok szokását,
 Hogy majd jól megisszák a Márs áldomását.
 A nap meg se pihent, mindjárt visszafordult,
 A gyulai várnak szintén alárándult.
 Figl Hieronimus gyorsan húsz ágyúkkal
 1220 Rontatta a várat százfontos bumákkal.
 A vitéz magyarok álmokból ugrottak,
 De már a jancsárok kapukra rohantak.
 Okravics Demeter német katonákkal
 Kiront, és öszvecsap dühös jancsárokkal.
 1225 Nagy vérontás támad mind a két fél között,
 Hol egyik, hol másik viadalban győzött.
 Azonban a várban többen felkészültek,
 Vitéz Okravicsnak segítségére mentek.
 Kiindult Marincsi vitéz Jász Lukáccsal,
 1230 Ne félj, vitézsége mert ennek meg nem csál.
 Itt van Zicsi György is, régi vitéz magyar,
 Sokat vágyódott már rá a török agyar.
 Megy Földvári István Szécsényi Lajossal

- És páncélos Géci a Serény Miklóssal.
 1235 Ezek heten együtt kapun kirohantak,
 Okravicsnak jókor segítséget hoztak.
 Előttök a jancsár, mint a kéve, úgy dűl,
 Csak látásokra is soknak vére meghűl.
 Figl Hieronimus mindjárt hátrább vonta
 1240 A rontó ágyúkat, s messzebből rontotta.
 Ezer jancsárokat hogy immár levertek,
 Bajnokot magoknak, csak alig lelhettek. –
 Míg Okravics ekként vár alól kivágta
 Dühödt jancsárokat, s hátrább szalasztotta,
 1245 Legelébb utána Toronyi felkapott
 A Fakóra, mely már akkor készen állott.
 Minden vitézeit előszólította,
 Szép hathatós szókkal mindnyáját biztatta.
 Háromszáz lovasok mind öszve valának,
 1250 Kik tanult vitézek, s bátran kiállának.
 Először is Vastag Balázsát szólítá,
 És Fileki Lászlót melléje állítá.
 Ötven nemes ifjú volt reájok bízva,
 Akik török vérrel voltak már meghízva.
 1255 Morónyihoz adott harminc németeket,
 Kik már mutogatták jó vitézségeket.
 Amidőn Toronyi szépen elrendelte,
 Egy al-ajtón őket titkon kivezette.
 De éppen legjobbkor, mert a gyalogokat
 1260 A török lovasok vitéz magyarokat
 Hátrább kezdték tolni ismét a vár alá.
 Ordítanak, szertelen kiáltnak, hogy: Allá!
 Akkor hátok megé Toronyi kerüle,
 Vitéz magyarival nyakokra repüle;
 1265 Egész várkapuig katonáit vitte,
 Sok török spáhinak fejeket is vette.
 Biztatta vitézit, s vágta, mint a répát,
 Jól meg is tromfolt a kevély Pertafát.
 Meglátván Pertafa a spáhik romlását,
 1270 És a tatároknak harcról elfutását,
 Az erős Ferhátest magához hívatta,
 Arra kérte őtet, s meg is parancsolta,
 Hogyha ma tízezer jancsár, spáhi vész is,
 A gaur Toronyit veszesse el mégis.
 1275 Amelyre Ferhátes mindjárt ígéretet
 Erős esküvessel a Pertafának tett,
 Hogy még ma Toronyi keze prédája lesz,
 Vagy ő, mint Mahomed tanítványa, elvész.
 Mindjárt meg is indult ezer lovasokkal,
 1280 A Natóliából hozott tolvajokkal,

- Kik nagy ordítással keresik Toronyit,
 De éppen helyette találták Morónyit,
 Ki a kalmukokkal akkor viaskodott,
 És az ifjú kánnal éppen tusakodott.
- 1285 A németek is már mellette fáradtak,
 Hogy a magyaroktól itt elszakasztattak.
 Az erős Ferhátos Morónyit gondolta
 Toronyi Tamásnak őtet sajdította.
 Mint fene tigrisek, reá úgy rohantak,
- 1290 Életek vesztével semmit sem gondoltak,
 A dühös Ferhátos Morónyit csapkodta,
 Fejébe sisakját rútul bérontotta,
 Emiatt szédülve lováról leesett,
 Mint az éhes farkas, mindjárt nékiesett,
- 1295 Széles pallosával fejét leütötte,
 Pertafa vezérhez azt el is küldötte.
 Ezen a németek igen megijedtek,
 De csakhamar nekik segítséget vittek,
 Mert vitéz Toronyi háromszázmagával,
- 1300 Mint a mérges sárkány Vastag Balázsával
 Rohant a spáhikra, szaggatta, bontotta
 Ferhátos seregét ölte és rontotta.
 Ezt látván Ferhátos, nekirugaszkodott
 Vitéz Toronyinak, s hozzá huzalkodott,
- 1305 Fejébe akarta sisakját rontani,
 Mint Morónyinak is, vérét kiontani.
 De midőn Ferhátos dárdáját emelte,
 Tamás buzogánnyal úgy fejbe ütötte,
 Hogy lovával együtt a földre ledőle,
- 1310 Vérivel lelke is kiméne belőle.
 Látván beglióbég Habbal effendivel,
 Mint bánik Toronyi Pertafa rendivel,
 Életek elszánván elkeseredének,
 S együtt Toronyira mindketten menének.
- 1315 Veligiánes is minden erejével
 Rohant Toronyira nyugodt seregével.
 Már a harc súlya is reá nehezedett,
 A fegyver kezéből mind kitöredezett,
 Buzogánnyal mégis magyaroson harcolt,
- 1320 Veligiánes bég, keze miatt, megholt.
 Fordítá erejét a begliobégre,
 Ki sok mérget öntött ki a magyar népre;
 Azonközben Balázs egy dárdát kezébe
 Nyújta Toronyinak azon melegébe,
- 1325 Mellyel a szent dervist, a beglióbéget
 Mellybe úgy öklelte, hogy földre hentergett.
 Itt Fileki László éltét elvesztette,

- Marincsi s Jász Lukács ugyanezent tette;
De Géci s Henneyei keményen forogtak,
1330 Fekete és Zicsi mérgekben morgottak.
Végre a törökök mind ellankadának,
A harcon ötezren halva maradának.
Gyulai vitézek a várba menének,
Háláadásokat Istennek tevének. –

Harmadik kiütése a gyulaiaknak

- 1335 Harmadik holnapja mióta honyunkat
Víjja az az álnok Pertafa várunkat.
Már sok vitézeink elveszték élteket,
Kedves hazájokért ontották véreket.
Bajnok tiszt társaim, néktek javasolnám,
1340 Ha hogy úgy tetszene, szívből tanácsolnám,
Hogy mi Pertafával mennénk békességre,
Esküdjön meg nekünk mennyre, földre, égre.
Adjuk ált' a várat néki jó módjával,
S innét költözzen el ki-ki vagyonjával!
1345 Ez vala tetszése a várkapitánynak
Huszonnegyedikén Szent Mihály havának.
Mert úgymond: Elhaltak már sok vitézeink,
Vérrel vagynak festve zöldellő mezeink.
Kedvezzünk magunknak, s feleségeinknek,
1350 És a mi ártatlan kedves gyermekinknek.
Ne juttassuk őket pogány fegyverére,
Vagy a tatároknak rabszój- s kötelére!
Melyre felel Zicsi s vitéz Serény Miklós:
Hogy míg ki nem szakad kezünkéből a pallos,
1355 Addig szót se adjunk pogány Pertafának,
Helyet se engedjünk rút kívánságának.
Géci veté kezét a kardmarkolatra,
Kirántván megesküdt a Szentháromságra,
Hogy valamíg egy csepp vér mozog érébe,
1360 A várt nem engedi a pogány kezébe.
Fekete Demeter forgatja szemeit,
S az égre emelé mind a két kezét.
Mond: Még segítséget várok az egekből,
S a kard ki nem szakad e vitéz kezeiből,
1365 Szót se halljunk tehát a várfeladásról,
Inkább tanácskozzunk addig itten másról.
Végre Toronyi is helyéből felkele,
És kezeket ő is az égre emele,
Monda: Jó uraim, jól megfontoljátok,
1370 S a dolog velejét megrázogassátok.

- A várt igen könnyen kényire-kedvére,
 Által ne cresszük Pertafa kezére,
 Hanem holnap vele víjjunk magyarosan,
 A dologhoz pedig lássunk igen gyorsan,
 1375 Mert jól tudhatjátok, hogy nagy álnoksággal,
 Tele van Pertafa minden ravaszsággal;
 Előzzük, ha lehet, mindenben szándékát,
 Holnap hajnal előtt verjük fel táborát! –
 A vitézlő rendek mind megegyezének,
 1380 Hogy másnap hajnalban Pertafa vezérnek
 Jó reggelt mondjanak, s véle megvíjjanak,
 És a várívásnak ellene álljanak.
 Fel is készülének még hajnalhasadtkor,
 Táborhoz érének éppen szinte akkor,
 1385 Midőn a törökök csatázni készültek,
 S a vitéz magyarok beléjek ütköztek.
 Hirtelen nagy lárma esett a táboron,
 Mert semmi kémelés nincs a tatárokon.
 Toronyi biztatja vitézit s Balázsát,
 1390 Nem is láthatd ennek egy harcban is mását.
 Scithiai kardját fogta foga közé,
 Kezibe csákányát, s ment tatárok közé.
 Mint prédáló vadkan, úgy szórta, szaggatta,
 Számtalan tatárnak fejét bérontotta.
 1395 Az ifjú kánnak is életét végzette,
 Apja után küldte, ki őtet nemzette.
 Toronyi ez harcban halhatatlanságot
 Vitt véghez, s másfélszáz tatárt agyonvágott,
 És kétszázat fogva hajtott Gyula várba,
 1400 Rekesztette őket a setét barlangba.
 Azután a török seregnek indula,
 Mint fene oroszlány, mindent öszvedúla.
 Mind a két könyökin foly a pogány vére,
 Semmit sem vigyázott senki személyére.
 1405 Géci és Fekete serényen forognak,
 Törökök előttük sereggel omlanak.
 Hát Serény Miklósról pennám miként írjon?
 Sok vitéz magyarnak virtusival bírjon;
 Serény az ő neve, megfelel nevének,
 1410 Oszlopot emelek emlékezetének.
 Zicsi György nem lankad, újul erejébe,
 Sok sisakot béront muzulmán fejébe.
 A harc nehezedik vitéz magyarokra,
 Újabb sereget küld Pertafa nyakokra.
 1415 A tanult németek kezdnek hátra állni,
 Nem akarnak tovább vélek szembeszállni.
 Ezt Pertafa vezér midőn megsajdítja,

- Figl Hieronimust magához szólítá;
Frissen parancsolta, hogy vár alá szálljon,
1420 Százfontos bumákat a várba béhányjon.
Figl Hieronimus szavát megfogadta,
Húsz rontó ágyúit vár alá vonatta,
A várnak falait szörnyen vesztegette,
Mínákkal bástyáit itt-ott felvetette.
1425 A vitéz magyarok hogy ezt észrevették,
A harcot elhagyván, útjuk visszatették.
De húszezer jancsár már a kőfalakat
Döntötte, rontotta és a várkapukat.
Itten a magyarok elkeseredének,
1430 Egy szívvel, lélekkel mind rajtok menének.
Rettenetes harcot jancsárokkal tettek,
A vár őrizők is a várból kijöttek,
Mind setét estvéig vár alatt harcoltak,
Sok nemes vitézek itten meg is holtak.
1435 Ami fájdalmasabb minden eset felett,
Egy török vitézzel a nagy bástya mellett,
Aki csak aznap jött Nándorfejérvárból,
Származását vette a Kis-Ázsiából,
Ez onokája volt erős Ferhátosnak,
1440 És kedves gyermeke vitéz Pertafesnek,
Harcot indított ez Toronyi Tamással,
Nem is állott szembe senkivel is mással.
Amidőn dühösen ketten viaskodtak,
A nagy bástya alatt szörnyen vagdalkoztak,
1445 Bástya leszakadván, őket úgy ütötte,
Hogy mindjárt megholtak, s a fal eltemette.
Ezzel a harcnak is mindjárt vége leve,
Mihelyest a halál ilyen nagy kárt teve.
Vastag Balázs urát felette siratta,
1450 Gyászos kimúlását felszóval jajgatta.
Tulajdon kardjába beléereszkedett,
Éltének ekképpen ő is véget vetett.
Így végeződött ki e két magyar vitéz,
Sok száz esztendőig szem ilyeket nem néz.
1455 Másnap Kerecsényi, a vár kapitánya
Kiküld Pertafához, s tőle azt kívánja,
Hogy frigyet engedjen néki egy holnapra,
Ha pedig addig nem, csak tizenöt napra.
Pertafa vezér is rajta igen kapott,
1460 Örömet engedett tizenötöd napot.
Izente, hogy adják a várat kezére,
Ő is azt fogadja muzulmán hitére,
Mihelyest a kulcsot a kezéhez veszi,
Mind a lakosokkal aztat cselekeszi,

- 1465 Szabadon mindnyájan hogy elköltözhetnek,
És magokkal együtt mindent elvihetnek.
Ezen ígéretén Pertafa vezérnek,
Szíve megörüle a Kerecsényinek,
Mindjárt megígérte a vár feladását,
1470 Megszegvén hitének erős fogadását.
Zicsi, Géci János, kik életben voltak,
Fekete és Serény, akik meg nem holtak,
Igen esedeztek a Kerecsényinek,
Hogy tovább kedvezzen kedves nemzetinek.
1475 Ne higgyen oly könnyen álnok Pertafának,
Aki csak keresi kedvét a Portának.
Erre a kérésre kapitány nem hajlott,
Sőt szemtől szemekbe kerekén így szólott,
Hogy holnap a várat ereszti kezére,
1480 Azért ki-ki mostan jól végye eszére.
Ezen a vitézek csak elbámulának,
És mindnyájan tőle el is búcsúznak,
És ki merre látott, széjjel eloszlottak,
Kerecsényinek jó éjtszakát mondtak.
1485 Vitéz Géci elébb bement a korcsmába,
S tokaji bort hozott egy nagy butellába,
Melynek maga felét elébb kihörpölte,
A többit a lova torkába töltötte,
Mondván: Igyuk meg most Gyula áldomását,
1490 Mert már török vészi benne a lakását!
Kedves jó paripám, szóla jó lovának,
Mondjunk jó éjtszakát Vég-Gyula várának!
És hogy a várkapuk mind felnyittatának,
A török seregek belé ballagának.
1495 Pertafa basa így állá meg a hitet,
Melyet Kerecsénynek nagy erősen letett,
Hogy a kulcsot mihelyt a kezihez vette,
Kerecsényt azonnal vasra verettette.
Szolimán császárhoz Belgrádba küldötte,
1500 Ki ott Kerecsénynek fejit elüttette. –
Így fizettek néki a hit megszegésért,
Hogy hóhér pallosa osztotta ki a bért.
De Géci hogy elébb lovát megitatta,
Olyan nagy kedve lett, hogy alig tarthatta;
1505 Ekkor felpattana hirtelen hátára,
S még aznap bénýargalt könnyen Szalontára.
Utána törökök sokan eredének,
De néki nyomába ezek sem érének.
Onnan a hírt vitte mindjárt Nagyváradra,
1510 Hogy Vég-Gyula vára jutott pogány kardra.

Báthori Csaba

A felesleges test

Zrínyi Miklós: *Befed ez a kék ég*

A vers határai a modern költészetben szeretnek elmosódni: nemigen érzékeljük a kezdetet s a véget, s még az egész célzatával fellépő szöveg is olykor a daraboltság maszkját ölti magára. Emerson azt mondta: minden tulajdonság, amely miatt tisztelünk valakit, *sötétben* fejlődött ki. A versben – a huszadik századi versben –, tudjuk, megszorodtak a sötét (vagy sötétben világló) elemek. De hogy van ez régi verseinkkel? Nem minden, ami régi, világos is egyben; nem minden, ami régi, nagyszerű. De ami régi, annak hatalmas ideje van megvilágosodni (vagy a sötétség más, felfogható formáit kiérlelni). Előfordul, hogy egy-egy későbbi vers kimozdítja helyéről elődjét, s ehhez elég egyetlen szó jelentésváltozása. Az is megeshet, hogy az utókor – nyelvhasználat, vagy akár lényegtelen ponton előálló más eszméleti változása folytán – homálynak nevezett félsötétbe, derengő gondolati párába takarja a verset. És mit tehetünk ilyenkor? Nem helytelen szemlélet, ha – mondjuk a verselemzés erejéig – az ember eretnek felvetésekkel él, és pár pillanatra a saját életét tekinti szövegnek, az elemzendőt pedig kommentárnak. A kérdésekre általában akad válasz – csak keresni kell. A válaszokra viszont nem mindig akad kérdés, noha valószínű, hogy minden állítás előzetes megfontolás, töprengés, vagy legalábbis erőfeszítés következménye (még a lírai vers is). Tévesen fogjuk fel a történelmet, ha azt hisszük, hogy a messzi múltban megesett dolgoknak mélyebb értelme van, mint annak, amit éppen ebben a pillanatban teszünk. Minden talányos szöveg magában hordozza kulcsát; minden szöveg megfejtésre született. A vers arra vár, hogy elbirtokoljuk; igaz, az idők mélyéből szól hozzánk – de egyes emberek lelkéből is (nem mindenki találhat rá). És még egy dolog: a versek megértését gyorsítja, ha hosszú ideig gondolunk rájuk. Én Zrínyinek erre a négysorosára ősidőkkel mérhető régiség óta gondolok, s talán ma sem hiszem, hogy minden fordulatát meg tudom közelíteni. Ugyanis a régi versekre szintén áll az, ami az újabbakra: igazságukat nemcsak *bizonyosan* helyes felvetésekkel közelíthetjük meg, hanem időleges – és cáfolatot sürgető – puhatolózással, ráfogással, sőt még tévedéssel is. (Csak a tévedésekből nem szabad csodapalotát építeni.) Goethe írja: a tévedés, csakúgy, mint az igazság, tevékenységre ösztönözheti az embert. És mivel mindenütt a tett a mérvadó, a tevékeny tévedésből találó eredmény születhet, miután a tett hatása a végtelenbe ér. A tévedésből az igazság felé visszavezető út csodálatosan frissíti és sokoldalúvá teszi az embert – nemcsak gyógyulttá, hanem rokonszenvenné is.

De lássuk Zrínyi Miklós versét (legalábbis azt a változatot, amelyet elemezni szeretnénk; az, hogy a szövegnek *nincs egyetlen* végleges változata, csak meg erősít abban, hogy a *lényeg*et csak *változatokban* lehet meglátni):

Befed ez a kék ég, ha nem fed koporsó,
Tisztességes legyen csak óráim utolsó.
Akár farkas, akár emésszen meg holló,
Mindenütt felyül ég, a föld lészen alsó.

Ha vannak befejezetlennek tűnő versek, akkor vannak *elkezdetlennek* tűnő, vagy mondjuk: *hamis kezdetű* versek is. Megfigyelhető, hogy a négysorosok – vagy bizonyos méretnél rövidebb szövegek – eleve töredékesnek, visszabontottnak, sőt „műfajtalan”-nak rémlenek. A belső kifutópályát olyan hamar kell megtenniük, hogy szinte a földön kell szállniuk; hajlanak a maximaszerű tömörségre, az alkati többsúlypontúságra, és amolyan horizontális nehézkedési erőt fejtenek ki. Zrínyi fogalmazványának egyik bravúrja, hogy meglehetősen szűk térben, hovatovább emelkedési pálya nélkül képes vertikális hatást kelteni. Vajon honnan ered a vers-peremeknek ez a nyersesége, elmosódottsága? Onnan, hogy Zrínyi négysorosa – egy hadtudományi értekezés, a *Vitéz hadnagy* utolsó oldalán – értekező prózai szövegbe illeszkedik, és ez a váratlan műfajvegyítés felmenti a szerzőt a felütés-taglalás-zárlat ihletfolyamatban feltétlenül elvárható hármas tagolási kötelme alól. A verset megelőző bekezdésekben a „szép halálról” esik szó, arról, hogy *tartozunk őrizni életünket, valameddig lehet tisztességgel (...)* De viszont a dicsőösségnek törvénye az, hogy *kévánjuk a halált, mikor életünk tovább tisztességes nem lehet. (...) Azért ne irtózzunk a haláltul, se annak formájától. Es temetésünkről is mihaszna sopánkodnunk? Sok vitéz embereknek holló gyomra volt koporsója, annál inkább fennmaradt nevek.* És itt következik a vers.

Hogy műfaja mi? Cím nem igazít el, hiszen a szöveg – mint a klasszikus ókor vagy a reneszánsz versei – nem visel címet. Bátorító jóslat vitézeknek? Hiszen az előzmény mintegy rávezeti a szemünket erre a kopár, nyugtalanító halotti temetkezési képletre: ha a harctéren esem el majd, akkor is nyugalom ér a nemlét első óráiban. Sírfelirat? Nemigen, hiszen a mű épp arról szól, hogy a tetemnek csak „Nap-temetés” adatik majd, sír aligha. És már az első sor második fele is kizárja ezt a változatot, hiszen *nem fed koporsó*. Elégia? Igaz, bánatról szól – de ahhoz túl rövid: a melankólia megköveteli a kifejtet, a részletezést, a szomorúság elmélyedését. Végrendelet? Kötve hinném, hiszen tárgya nem annak kifejezése, hogy s mint hagyatkozik a halandó, hanem az, hogy s mint fekszik majd a friss, szép halál kóstolásakor, a hústól való megválás, a dekaráció stádiumaiban. Félelem gyötrelméből fakadó hitvallás, önmaga biztatása? Sztoikus embléma, mely azt sugallja: temetetlenül is – mondhatnánk: folyamatosan – megszerezzük és megőrizzük a tisztességet, mivel nem veszítettük el? Az élettől halálig ívelő tisztességre tett eskü-forma, amelyben a prózai felvezető és a verses csattanó együtt alkotja az irodalmi formát? Nyilván mindez lehet, és a kérdést nem szükséges eldönteni. Annyi azonban bizonyos, hogy ez a szokatlan szövegi ízesülés olyan együtttest teremt, amely kölcsönös tükrözéseivel hozza létre a mű teljes tartalmát. Lehet, hogy látnokinak is nevezhető summázat ez a prózai környezetbe ágyazott magas költészet, ez a csurrantott négy sor: a halál utáni sorsra és az üdvre vonatkozó feltételes összegzés.

Az imént csaltam... vagyis elhallgattam egy mondatot. A verset megelőző utolsó mondat ugyanis egy latin Lucanus-idézet, amelynek első fele a Zrínyi-

szöveg nagyszerű eszméjét pedzi meg – még nem éppen a fenséges negyedik sor hangján (*Mindenütt felyül ég, a föld lészen alsó*), de már az egyetemes Rend vigaszaként: *Coelo tegitur qui non habet urnam, et undique ad Superos tantundem est via* (*Befedi azt az ég, akinek nem jut hamuveder, és mindenünnen csak az Égiekhez vezet az út*). Látjuk, az első sor közvetlen fordítás, nem is titkolt eljárással: Zrínyi a fordított sort odaiktatja verse elé. Nézzétek, ezt mondta az ókori író, ezt mondom én is. Mintha külön hiteles személyt rendelne saját verséhez, miközben a latin szöveget szó szerint átemeli az első sorba. Észre se vesszük a sor bűjtatott sztoicizmusát. Pedig a költő eszmélete inkább ehhez a rendszerhez szít itt, ezen a ponton, és kereszténysége is inkább amolyan meghosszabbított sztoicizmus, mintsem egy új üdvrend melletti érvelés. Emerson csodálatos mondása Zrínyi esetében is érvényesül: *minden sztoikus sztoikus volt – de a mai keresztény világban ki az igazi keresztény?* A Lucretius-idézet második felének nyoma vész a versben, pedig az is méltó lehetett volna csúcs-élmény képzéséhez: *és mindenünnen csak az Égiekhez vezet az út*. Zrínyi hite, ha volt, láthatatlanná teszi a személyes másvilági üdv reményét, s inkább az emberi anyagnak, a feleslegessé vált testnek a világegyetem Rendjébe való „átolvadását” képzei el. A barokk felfogásban az Ittlét és a Túlvilág között amúgy sem áthághatatlan a határ: a távozás inkább csusszanás, mintsem ugrás. Egy biztos: Zrínyiről tudjuk, hogy sztoikus volt – azt, hogy mennyiben volt *keresztény*, kevésbé tudjuk (mint ahogy az évezredekben általában is azt tapasztaljuk, hogy ennek a vallásnak a rajongói jobban tudnak hitet vallani a kétely, mint a meggyőződés szókészletével).

Már a vers első sorában találkozunk egyfajta szemléleti frontalitással: és pedig azzal a ténnyel, hogy a négysorosban a *jelen idő* uralkodik. Persze, persze, tudom, a magyarban a jelen idő a jövőt is jelentheti. Igen, de ennek az időhasználatnak stílárius hatása és tartalmi komponense sokkal fontosabb, mint elvi-nyelvi funkciója. A felvezető prózai szöveg általános elmélkedéseket fogalmaz meg: *Az ember az egész életét úgy rendelje el, hogy jól halhasson meg*. A költemény azonban – pár sorral lejjebb – már egyes szám első személyben szólal, jelen időben. Nem azt mondja: *Befed téged...* Nem azt: *Órád...* Hanem (igaz, csupán a vers egyetlen pontján: *óráim*) a vallomás hangnemét választja. Mert egyébként érthetnénk a mondandót úgy is: *bármiről* lehetne itt szó, ha nem állna ott a második sor elején ez az árulkodó, a lírikust felfedő birtokos névmás. A jelen idő választása, úgy tűnik, növeli az ábrázolás fajsúlyát, a jelentés egyetemességi fokát, a személytelenség mértékét, s a leírást hitvallássá keményíti. Tényleges jövő időt csak a negyedik sorban álló *lészen* ige mutat, de ez sem lágyítja meg a pillanatra, a *bármikori* pillanatra vonatkozó állítás szikárságát.

Az első sor kínál még más izgalmat is. Rögtön az elején felidézi azt a zavar, hogy a felütés két változatban maradt fenn: *befedez, befed*. A megszilárdulni látszó hagyomány jelenleg a *befed* igét részesíti előnyben a rámutató névmással (*ez*). Okkal és joggal. Ez a szó ugyanis erősíti a konkrét, a közelítő Ég fogalmi hatását, s szinte a szemünk elé húzza a magasságot. Ha arra gondolunk, hogy a *befed* szó többnyire testek közvetlen érintkezését jelenti (befedi a lábost, befedi a lyukat, befedi a tájat a hó), meghökkenünk, micsoda pazar találát ez a Zrínyi-képzet. Mintha az ég, az istenek lakhelye (Superos) éppen mi-

ránk várna, éppen akkora terjedelmű volna, hogy a mi egykori testünket betakarja, vagy kicsivel még többet is. Az ige a személyességnek ezt az égi-emberi mértékét a közelre mutató névmás (*ez*) bevetésével is nyomatékosítja: a költő rámutat valamire, s azt a benyomást kelti, mintha az ég itt boltozódna közvetlenül a hajunk felett, még a fák lombja alatt. A két érdekes vonás örök jelenné teszi, majdnem ünnepélyessé varázsolja a jelenetet: bármikor beállhat a vég, de mindig a földön fekszem majd, miközben átjutok az égiekhez. Az ünnepélyesség érzetét talán Hérakleitosz felderengő megállítása is erősíti: *Az út lefelé és felfelé ugyanaz*. Halálunk óráján – egyszerre, egyidejűleg – megkezdődik süllyedésünk és emelkedésünk. Igaz, a vers még majd visszaugrik a halál előtti órára és előreugrik a halál utáni időbe (*a föld lészen alsó*), de alapvetően ezt a pillanatot modellálja: amikor mindannyian visszailleszkedünk a Fent és Lent hatalmas sávjainak egy szűk szeletébe.

A közelre mutató névmásnak ez az aktiváló szerepe a magyar költészet nagy pillanatait idézi meg. Ki gondolná, hogy az parányi szócska, mégpedig elvont kifejezésekkel párba állítva, micsoda robbanóerőt képes beszorítani egyetlen fordulatba. Babits *Tavaszi szél* című kései versében így ír: *Ez a friss nap se tudja még / hogy a földben zavart csinál / amely nem lesz se szelidebb, / se tisztább a tavalyinál*. Ez a négy sor onnan (is) nyeri erejét, hogy megnevezi a pillanatot, ezt a napot, s a tettet mintegy leszűkíti egyetlen „csínytevésre”... Látjuk, mindig van abban valami veszedelmes, megrendítő mellézköngye, ha az egyszerűség jelenik meg a költészet örökkévalóságra igényt tartó dallamaiban, mintegy a mulandóság sóhajával, a legyintés (vagy kétségbeesés!) igényeivel. József Attila nemegyszer sokoldalúan, fortélyos célzatossággal veti be a névmást (a személyes, vonatkozó vagy a mutató névmást); hogy csak egy példát idézzek itt a *Tudod, hogy nincs bocsánatból: Maradj fölöslegesnek, / a titkokat ne lesd meg. / S ezt az emberiséget, / hisz ember vagy, ne vedd meg*. A névmás mindhárom esetben segít abban, hogy a tényeket szimbólumként fogjuk fel, vagy legalábbis olyan kiegészítő meghökkenéssel, amely a névmás nélkül nem jönne létre. *Befed a kék ég*: ez semmi ahhoz képest: befed ez a kék ég. Lucanus mondatából nemcsak a mutató névmás hiányzik, hanem az ég jelzője, a *kék* is – és Zrínyi talán itt, ezzel a festői pótlékkal emeli még magasabbra az első sor látomását: nem a (képzeletben felködlő) *fekete* koporsó fog betakarni, hanem a most is felém boltozódó kék végtelenség.

Zrínyi soraiból burkolt szorongás is ki-kiszüremlik (*ha nem... legyen csak...*) – esetleg nem temetik el majd... Mégis, versét nem a halálfélelem gyötrelme itatja át, hanem bizonyos panteista reménység, sőt meggyőződés: koporsója maga a világegyetem lesz. Ugyan ebben az elképzelésben is felfedezhető a barokk halál-színház egyik-másik pompázatos kelléke (pl. az előbb említett *kék* jelző), az állandóan a mulandóság tudatával élő ember eszmélete, a pusztulásban is gyönyörűséget lelő halandó kettős barokk tudata, de Zrínyi tablója egy egyiptomi oszlopfőre illő jelenetsor, mintsem színházi bujasággal festett halálretorika. Gondoljunk Petőfire, *Egy gondolat bánt engemet*, micsoda harsány dísztemetést jószolt és kívánt ő magának, szegény: *Hol ünnepélyes, lassú gyász-zenével, / fátyolos zászlók kíséretével / a hőseket egy közös sírnak adják, / kik érted haltak, szent világszabadság!* Zrínyi csupán egy csatában történt elesést fest, nem ágyat, hanem csatame-

zót, nem azt, miképp hal meg, csak azt, miképp tűnik el a Földről. Szemlátomást inkább az érdekli, mi történik a szerző testével halála után, s miben áll az emlékezete. Későbbi felvilágosult századok sem bíbelődtek ennyit a test átvándorlásával, eltűnésével, mint a barokk halál-színjáték nagymesterei. *Vígan buríttatom hazám hamujával.* De nem... mégis! Van a világirodalomban egy lenyűgöző jelenet, Lev Tolsztoj *Háború és béke* című regényében: Andrej Bolkonszkij sebesülten fekszik a csatatéren, felpillant a felhőkre, soha nem látott még ilyet, s akkor felrémlik szeme előtt Napóleon alakja, aki azt mondja... éppen azt, amit Zrínyi is mondott négysorosának bemelegítő prózai prologusában: *egy szép halál az egész elfolyt életet megfényszeríti.* Hogyan is tűnődik Tolsztoj hőse? *De Bolkonszkij nem látott semmit. Nincs már felette semmi, csak az ég, a magas ég; nem derült, de mégis mérhetetlenül magas, és szürke felhők úsznak rajta csendesen. „Milyen csendesen, nyugodtan, ünnepélyesen, egészen másképp, mint ahogy én futottam – gondolta Andrej herceg –, egészen másképp, mint ahogy mi futottunk, kiabáltunk a rekedésig; egészen másképp, mint ahogy dühös és ijedt arccal az a francia meg az a tüzer rángatta egymás kezéből a tisztítóvesszőt – egészen másképp úsznak a felhők ezen a végtelen, magas égen. Hogy’ nem láttam meg én azelőtt ezt a magas eget? De boldog vagyok, hogy végre megismertem! Igen! Hiúság minden és csalás, csak ez a végtelen ég nem az! Nincs is, nincs is kívülre semmi. De még az ég sincs, nincsen semmi sem, csak csönd és nyugalom. Hála istennek!” (...)* Andrej Bolkonszkij herceg, vérbefagyva, még mindig ugyanott feküdt, ahol a zászló nyelét tartva elesett; bár maga sem tudta: halkan, panaszosan nyögött, mint egy gyermek. Estefelé már nem nyögött, teljesen elcsitult. Nem tudta, meddig tartott ez az ájulása. Egyszer csak megint azt érezte, hogy él, és égető, szaggató fejfájástól szenved. *„Hol van az a magas ég, amelyet nem ismertem eddig és csak ma láttam meg?”* – ez volt az első gondolata. – *„És ezt a fájdalmat sem ismertem eddig – gondolta. – Igen, eddig nem ismertem semmit, semmit. De hol vagyok én?”* – *Voilà une belle mort (Lám csak, milyen szép halál)* – mondta Bolkonszkijra tekintve Napóleon. Andrej herceg tudta, hogy ezt róla mondják, és hogy Napóleon mondja. Hallotta, hogy Sire-nek nevezték azt, aki ezeket a szavakat mondta. Mégis úgy hallgatta ezeket a szavakat, akár a légyzűmmögést. Egy cseppet sem érdekelték, sőt észre sem vette s mindjárt el is felejtette őket. Égett a feje; érezte, hogy elvérzik, és látta maga felett a messzi, magas, örök eget. Tudta, hogy ez Napóleon, az ő hőse – de ebben a pillanatban Napóleon oly jelentéktelen kis ember volt a szemében ahhoz képest, ami a szálló felhők lepte végtelen, magas ég és a lelke között végbement. Úgy érezzük, ez a szövegrész Zrínyi költői ihletét tágítva, ugyanazt a határelményt ábrázolja, a világegyetem kitárulását a halál pillanatában, az elemek magas vigaszát, az utolsó percek eddig ismeretlen lelki panorámáját, halál és hit furcsa ikerélményét. Tolsztoj olvasása ugyanazt a kettős rajongást, kétágú megilletődöttséget tükrözi, mint Zrínyi Miklós verse: a földi valóság iránti fel-fellobbanó ragaszkodást, a végórákban kiélesedő realista tekintet elmélyülését és felgyorsulását, valamint a transzcendens létezés sejtésnél erősebb sóvárgását – Zrínyinél talán nem az utolsó ítélet reményét, de a kozmosz megingathatatlan rendjébe vetett bizalmat. Az egyes atomok hálásak a világ-

egyetemnek azért, mert a tisztességes élet után újabb létezéssel kecsegtetik (lehetővé teszik, hogy az ember elgondolja ezt a létezést), a világegyetem pedig minden halállal megerősödik abban a tudatban, hogy egyes atomok tartják egyben. Zrínyinek – szemben Tolsztojjal – négy sorban nincs ideje részletesen ecsetelni a lét gyönyörűségét (hiszen főtémája itt éppen a *szép halál*), de verse mégis tartalmazza a földi létezés iránti elragadtatást: a *kék ég*, a *tisztesség* etikai élménye és a szilárd *Föld* tudata a szöveg pozitív jelrendszerét mutatja. A halállal a Föld nem fordul ki sarkaiból, nem roppan össze, ellenkezőleg: a fent-lent viszonyai örökké megmaradnak. *Ez a kék ég* köti össze az épp versét író költőt a halála utáni idővel.

A második sor olvastán a Zrínyi-stílusnak legalább két adottsága körvonalazódik: szabadosságot súroló szórendje és szóismétlési hajlama. Az első a szöveg lassú olvasását, a második a szöveg megjegyezhetőségét, emlékezeti fokának növelését eredményezi. Az köztudomású, hogy a magyar szórend ropant szabadságot kínál a szövegformálásban – ez az ajánlat azonban mégsem határtalan. Zrínyi a szórend legakrobatikusabb kezelője a magyar költészetben (érdekes: éppen a poézis területén veti be ezt a „fegyvert”, nem prózai munkáiban). Akadnak sorai, amelyeket hosszas boncolás után sem igen lehet fejteni. A *Szigeti veszedelemben* pl. ezt olvassuk: *Földre megtompítván esék maga vasát* – ki értené ezt akár harmadik nekifutásra? Talán ezt jelentené: Földre estében megtompította (elgörbítette?) vASFegyverzetét? Vagy versünk második sora ezt jelentené: csak utolsó óráM legyen tisztességes? Meglehet. Vagy nem ezt: csak épp utolsó órámban ne terheljen bűn? (Előtte – mint sok más katolikus – elkövehettem számos bűnt, de legyen az *áldozóképesség* állapotában... minden katolikus ismeri ezt a szóhasználatot...) Mindenesetre ebben a híres sorban szerzünk végleges bizonyosságot arról, hogy a magyarban a nyakatekert szórend nem akadályozza meg, csupán nehezíti a megértést. Továbbá arról, hogy a kacifántos szórend (s egyáltalán: a szórend mint stíláriS eszköz használata) a költészetben művészi eszközzé válhat, mondhatnám: „megváltódhat”. Miután Zrínyi verse (és egész költészete) a bokorrím delejében születik, eltöprengünk azon: lehetett volna-e másként fogalmazni ezt a sort úgy, hogy az utolsó szó kerüljön rímhelyzetbe? Kiadós tanakodás után arra lyukadunk ki: nem, nem lehetett volna. Állítom, hogy ezt a sort nem lehetett volna más szórendben ugyanilyen értelemmel telíteni – azaz: a szórend erőszakos megzavarása csak ezt a hamis sorrendet teszi lehetővé; ez a gondolat szokatlan kifejezésének egyetlen változata (hangsúlyozom: ha az *utolsó* szót feltétlenül rímhelyzetbe kellett szorítani). A *Zrínyi Miklós Prózai művei* című, 1985-ben Kovács Sándor Iván szerkesztésében megjelent változat az első két sort ilyen alakzatban közli:

Befedez a kék ég, ha nem fed koporsó,
ÓráM tisztességes csak légyen utolsó.

Látjuk: a mutató névmás hozzáforradt az első ígéhez (*befedez*), a második sor szórendje pedig lényegesen eltér a mi változatunktól. Miért? Nem tudjuk bizonyosan. Egy azonban valószínűnek tetszik: a mi változatunk (*Tisztességes legyen csak óráM utolsó*) a szabályon túli pontosság nagyobb fokát tükrözi,

mint az 1985-ös kiadás. Költőileg mindenképpen plasztikusabb, bársonyosabb, hogy úgy mondjam: az intuáció anyanyelvét beszéli.

A másik említett vonás: a szóismétlési hajlam. Ez ugyancsak a szöveg egyiptomias frontalitását, statikus alaptónusát hangsúlyozza; a mű az Ismeretlen Katona egyik korai epitáfiuma lehetne. Nézzük a konkrét szavakat. *Ég*: az első és a negyedik sorban fordul elő; *fed*: az első sorban kétszer; *legyen, léssen*: a második és a negyedik sorban, szinte azonos ritmikai helyzetben; *akár-akár* párhuzam: a harmadik sorban. Ezek a visszatérések, sulykolások a puritánságot hangsúlyozzák, erős szerkezetűvé teszik a szöveget, s – a bokorímelek sorjázásával, a minden sor végén lezáruló gondolati ívvel, a díszítés kerülésével együtt – szoborszerűen érdeessé, kalapács és véső nyomait tükröző egységgé tömörítik a szöveget. Zrínyi hangneme egyesíti a hitbéli habozás és a szellemi-lelki birtoklás tónusát, s a négy sor olvasása után nemigen tudnánk megmondani: olyan verset láttunk-e, amelyet egy hívő, a szabad akaratban reménykedő keresztény vetett papírra, vagy olyat, amely inkább egy antik vagy muszlim fátumhitű halandó vallomása. Mondják, a délszláv népek, még a katolikusok is, vérükbe származtatták a muzulmán hit fatalizmusát, s ez jellemezhetette Zrínyit is. Ez a hit pedig valahogy nyelvi szinten is szinte megköveteli a göröngyös, darabos fogalmazásmódot.

Két dolgot mindenképpen tudunk 1. Zrínyi Miklós családtörténetéből és 2. saját korunk kisebbségeinek nyelvhasználati szokásaiból.

1. Zrínyi idegen nyelvi világban élt, öt-hat nyelven beszélt, s ez a tény mérvadóan befolyásolhatta magyar nyelvhasználati szokásait is. Öccse, Zrínyi Péter *horvát* hazafi volt, a *horvát* költészet jelentős alakja; ő fordította pl. horvátra 1660-ban a *Szigeti veszedelem* című eposzt is... Miklós maga is bőven használ horvát motívumokat műveiben, és mint tudjuk, *magyarsága döntés, erőfeszítés, eltökélés következménye*. Ha ma felködlene köztünk alakja (mint ahogy Mikszáth korában fel is ködlött!), talán meg sem értené, miért követelik őt csak magyarnak bakafántos utódai. Semmi kétség, a magyar nyelvet választotta anyanyelvül, magyar persona volt (mint oly sokan a magyar szellemtörténet legnagyobbjai közül, mondjuk Gvadányi, Dugonics, Széchenyi, Petőfi). Talán ezzel is összefügghet nagyszerűen düledékes, monumentálisan romos nyelvhasználat.

2. Az sem ismeretlen tény, hogy a hosszabb ideig más, idegen uralkodó nyelv környezetében élő ember beszédje elsősorban a *szórend* területén szenved károsodást. Ejtés? Nem tudjuk, Zrínyi hogyan ejtette a szavakat. Vas István említi, hogy az „ottomán hóddal” való harcon *ottomán holdat* kell érteni. Jelentés? Hatalmas életművében előfordulnak olyan alakzatok, amelyeknek jelentése vagy bizonytalan, vagy sejtethető ugyan, de regionális tartalommal töltődik. Mondatvezetése? Vannak, persze, egyéni árnyalatok – de a szórend felrúgása a szélső határ. Egy dolog azonban szemet szúr, semmi kétség: Zrínyi szórendi szeszélyessége a művészi hatás síkján nemhogy hátrányára válna a műnek, hanem ellenkezőleg: különös, járulékos energiával villanyozza át a sorokat. A „hiba” itt is – mint a művészetben általában – erénnyé válik, a költői hatástíkok szerves részét alkotja immár, és ha „helyes” rendbe szerveznénk a Zrínyi-sorokat, egy csapásra ellaposodna, megfakulna Zrínyi egész csodálatos nyelvművészete. Kétségtelen, ezzel a fogással (szórend-rontás) abban a

korszakban is csak az tudott élni, akinek nyelvérzéke több élő nyelv delejébe szorult. Pázmány Péter olvasásakor még árnyéka sem merül fel annak, hogy ez az író netán a magyar nyelv törvényeitől eltérő módot választ a mondatformálásban. Zrínyinél azonban ezt a gyakorlatot el kell fogadnunk – sőt meg kell bámulnunk, micsoda mélységből tör föl, idegen nyelvi késztetések ösztön-hajszálcsovein át, ez az elképesztő erejű költői varázslat.

A holló és a farkas képe ugyancsak a verset megelőző szövegből származik, azaz voltaképpen: fordítás. Zrínyi maga idézi a török mondást: *Ja deulet basuma ia güzgün desüme (avagy holló hasamra avagy tisztesség fejemre)*. A török mondás értelme, meglehet, ez: hollók faljanak fel, ha nem végzem életemet tisztességben (magyarán, a hollók csőre büntetés a halottnak). Zrínyi mintha viszonylagossá tenné a mondás értelmét, hiszen nála a sor azt jelenti: felfalhatnak a hollók (vagy farkasok), az nem számít büntetésnek, hiszen ha tisztességesen éltél, nem játszottad el a túlvilági üdvöt és nem romboltad le életednek jó emlékezetét. Csak melleleg jegyzem meg: bizonyos kultúrákban a temetés úgy is történhet, hogy a holttestet magas helyeken épített, zárt kőfallal övezett erődítménybe helyezik ki, hogy ott aztán a madarak szétkaszabolják és elhordják őket a csőrükkel (tehát csak a levegő állatai, és nem más ragadozók, rókák, farkasok stb.). Ezeket a helyeket máig a *hallgatás tornyának* nevezik és szent helyként tisztelik (vajon van-e köze ennek Weöres és Székely János verseskötetei címadásához? talán kideríti egyszer a filológia). Mivel Zrínyi a harmadik sorba beveszi a farkast is, feltehető, hogy ő csak metaforának szánja a képzetet, és értelmét kívánja megjeleníteni. Azaz: bárhogyan szenvedd el a halált, szép haláloed lesz, ha tisztességes voltál életedben. És milyen pompás a szórend megint! Mi ma másként mondanánk... de nem tökéletesebb-e így, éppen így? (Nem kétséges, hogy itt is a rímshónak kötelezően elhívott *holló* kifejezés szervezi a szavak sorakozását...)

A negyedik sorban aztán kiteljesedik a látomás – a tisztességes holtat befogadja temetetlenül is az ég és a föld: az egész világmindenség gondoskodik további létéről, *vigan burittatik hazám hamujával*. Mintha övé lenne az egész felső kozmosz, és alatta sem az alvilág terülne el, hanem az egész földteke, egész egyenlítői térségével és tengervégtelenség ágyával. Nem is egyetlen ember halálával szembesülünk itt – gondoljuk –, hanem a megdicsőült ember utóéletével: kozmikus mauzóleum nyílik széltében-hosszában, és a halál szinte háttérbe tolódik a csodálatos átlényegülés költői elragadtatása közben. Nem észleljük, hogy a *halál*, a *vég* stb. szavak nem is fordulnak elő a szövegben... Zrínyi tudatosan mellőzi a befejezés megnevezését: mintha azt tartaná a legfontosabbnak, hogy a tisztesség utolsó fordulata is szakrális értelmet nyerjen, s képzeletünkben azonosuljon valamely *kapu*, *küszöb* képzeletével, az eltávozás helyett az *átlényegülés* és átlépés gondolatával. A *mindenütt* és a *felyül* kettős határozószava egymás erejét fokozza-emeli, és olyan erővel delejezi felénk a fensőbb erők (*Superos*) képzetét, hogy a földön fekvő test hovatovább feleslegessé válik, és nélkülözi a fájdalom, hiány, élettelenység összes társítható mellézköngéjét. A jövő idejű ige (*lészen*) és a szokatlanul bevetett jelzői főnév (*alsó*) még fokozza az ünnepivé avatott megsemmisülés légkörét, és a költemény vertikális szemléletében a felső égöv ragyogását tolja tudatunk elé. Semmilyen mesterkelt pepecselés, szörszálhasogató bíbelődés nem képes

azonban megfejteti ennek a csodálatos negyedik sornak nem fáradó ragyogását, bizakodással átítatott feszengését, elrebegett hitvallását és nyugalmat áhító harmóniáját. Ki gondolná, hogy ennek a törzsökösen magyarnak tetsző s láthatólag egy tömbből faragott, tíz körömmel egybekapaszkodó versnek majdnem minden eleme kölcsön, átvétel, betagolás, *átmásítás*. Láttuk, idegen szövegek ihletik (Lucanus, török közmondás, antik vigaszirodalom), képzetanyaga világirodalmi és eszmetörténeti közkinccs, a szorongó lélek archaikus rétegeiből felpárálló képzetanyag. Az imént láthattuk azt is, mennyire átítatja ez a gondolatkör a – főleg harctereken tetemekbe botló – halandó tudatát: szinte mintát nyújt számára a világba halás folyamatáról.

Rövid jegyzetem végén szeretném megjelölni ennek a képzelgési rendnek két olyan határértékét, amely az emberiség eszmélésének nagy névtelen lánccolatába illeszti a Zrínyi-verset. Idézek egy népdalt, majd négy sort egy korai Kosztolányi-költeményből. A népdalt Kodály Zoltán gyűjtötte 1910-ben Gyergyószentmiklóson:

Aj, sirass el édesanyám, míg előtted járok,
Mer aztán sirathatsz, ha tőled elválok.
Aj, a jó isten tudja, hol történ halálom,
A jó isten tudja, hol történ halálom.

Istenem, istenem, hol leszen halálom,
Erdőn-e, vaj mezőn, vaj pedig tengeren?
Ha erdőn veszek el, ki temet el engem,
Ha tengeren veszek, ki sirat meg engem?

El is eltemetnek az erdei vadak,
Meg is megsiratnak az égi madarak.
Tengernek nagy habja szemfedelem leszen,
Tengernek zúgása harangszóm is leszen.

A népdal is a természetnek odavetett emberről szól, aki eljár messze a világba – és talán soha vissza nem tér. Régente húsz-huszonöt évre is elvihették katonának a legényt, anyja joggal siratta meg a fiát. Sem anya, sem fiú nem tudhatta sosem, a világ mely szegletében várja az elhívottat a halál, melyik csatatéren lehel majd utolsót. A népdal szövege alapján még azt is vélhetnénk, netán hajóra hurcolják el. Itt is megjelennek a kétely elemei, a bizonytalan halál képzelt helyszínei, a temetetlenség aggodalma, a tetemre váró vadak és madarak. Ennek a dalnak az alánya is – Zrínyihez hasonlóan – a nagyobb természeti rendben való feloldódás eszméjét pedzegeti, a természet nyújtotta eltűnési szertartás eszméjét variálja. És mindkettő biblikus eredetű: porból vétettünk, porrá leszünk. Zrínyi versét a *tisztesség* és a *szép halál* iker-eszméje emeli magasba, a népdalt a *névtelen pusztulás*, a másik embernek okozott *veszteség*, az *általános szorongás* és közvetett módon a *szegénység* panasza teszi megrendítő műalkotássá.

Kosztolányi Dezső 1912-es *Mágia* című kötetének záróversét (Csöndes, *tiszta vers*), abból is a harmadik – záró – szakaszt idézem:

Nincs semmim...

(...)

De tart a föld. Ez az enyém még,
feszül az ég fejem felett
s kitárom az örök egeknek
örök-mezítlén testemet.

1911

Az összes isten rokon, hát még az összes alkotó szellem: a népdal névtelen gényusa és a két neves lángelme, Zrínyi Miklós és Kosztolányi Dezső ugyanazt a világgállapotot visszhangozza. Hasonló anyag megmarkolásával az egyik a búcsúzás keserveiről beszél, a másik a tisztességnek a halálon is átívelő nagyságáról, a harmadik a magányról és a nincstelenség egekre nyitott hősiességéről. Zrínyi, felteszem, nem ismerte a magyar népdalt, de megtalálta azt Lucanusnál és a török mondások alján. Kosztolányi, felteszem, ismerte Zrínyi négysorosát, és anyagát kölcsönkérte magánya kifejezéséhez. Mindhárom a világegyetem hatalmas vigaszát sejtí meg: a magasság, a távolság, a személytelen, de rendületlen kozmosz elemi erejét és hatalmát. Mindhárom a határhelyzetek melankóliáját részletezi, eltérő eszméleti célzattal. De egy közös bennük: mindhárom valahogy túlvilágít létünk sötéttségén.

De zárhatnám Robert Frost csodálatos sorával is: *a boldogság fölfelé egészíti ki, amit hosszában hiányolni kénytelen*. És mi itt a huszonegyedik században örülhetünk, hogy mindhárom csillag fénye elért bennünket: a népdal, Zrínyi és Kosztolányi hármasságának ragyogása.

Maretics Erika

Mesés erdő

A végtelen pontba vesző út
két oldalán csak menetelnek
az ősidőktől itt élő fák,
kezeiket rezegve rázzák,
millió levélujj pengeti rég
a néma hárfán zengő csönd zenét.

Lágy lebbenő karjukban fészek,
féltő gonddal nyújtják az égnek,
kis borzas üstökű fiókát
árnyék ág cirógatva ébreszt,
majd zúgó-ringó táncába kezd
az erdőn lakó százarcú tündér
és a fátyolba burkolt pipitér.

ŐSZ

Ablakomnál barátságból
hosszan időz,
hajamba vöröslő selymét
fonja az ősz.
Langymeleg mosolyával
a lemenő nap
bújócskázik velem,
fején felhőkalap.
Szél hűsíti arcom,
frissítő élvezet,
gondoskodón ölébe kap
a képzelet.

Tillmann Pentele
Vajon hová...

...siklanak
a kígyóvá
változott kis-
kanalak?

Asylum

Kéretlen menedék:
Fölöttem boltíves
Koporsófedél.

A varázsló tollából üzenem

Hallá változtatott a mágus, s mi több,
Hallá gondolataimat. E vízzel teli félgömb
Halálomig börtönöm,
De láss csodát, beröppent az ablakon egy sirály!

Félelem országútján

A kavicsok fogcsikorgatva
Várták a közeledő kocsisort.

Paradoxon

Mafla alfahím

Végső gondolat

Gólya hozott,
Golyó visz el.

Juhász Péter

Tóparti hosszú

A hullámok s a mély dörmögése, belülről
s messziről visszahangzó tértelen mese,
ebihalkoromtól a végső csendig úsznék
még, s aludnék a hullámokon, a tértelen
vágyak visszahullnak rám, megszületnek újra
gyíkból és majomból, s akár egy tükörben
megkeresem a fák árnyékát és a kövek
mosolyát, a felhőket, amiket elloptak
az égről, a Napba nézek és látom a múlt
csíkjait, a jövő hunyorgását, a hajnalt
és a holnapot, bérletet váltok a világra,
minden folyóban és tóban én vagyok, rajtam
úszik csónakod, s hajód, szemekbe költözöm,
emlékszem a robbanásra és a csendre, hallok,
ahogy vízpára száll és tűzzé dermednek
csontok és fogak, végigcsusszanok az idő
jégén, akár a cseppek, melyeket arcok és
évszakok szültek, akkor a Nílus még csecsemő
volt, és az óceán a Nappal kacérkodott.

Tatabánya-síkvölgy, 2001

Hófehér

Végtelen ezüstben álmodik a rét,
a fákról hűvös álom árad szerteszét,
a sziklák ormain gőzölög a köd,
hófehér kabátban gomolyog a rög.

Fenyőerdő mélyén muzsikál a csend,
tavak jégén álmok kék uszálya reng,
a hideg csilingel az ereszek alatt,
gleccserek arcában mosolyog a Nap.

Apró mesék szállnak hűs felhők felett,
bolyhos kis növények szakállt növesztenek,
ablaküveg játszik, mint álmos délibáb,
hófehérben ünnepel a téli jégvilág.

Tatabánya felé, 2009

Szeretnék kiáradni

Szeretnék kiáradni a tér száz irányába,
magamba szívni a szelek erejét,
az óceán kékjébe hajlítom a horizontot,
megborzoló a felhőket,
a szakállas fűzzel táncolok,
a gyökereken át lekúszom a tüzes mélyig,
a lávafolyamból virágokat sodrok
és a barlangi patakból visszaúszom a fényre,
megbeszélem a madarakkal az esőt,
aztán az űrbe vetem magam,
ugrándozom a Szaturnusz gyűrűin,
majd csillaggá változom
és kiáradt fény-lelkem
visszaszáll a földre.

Tatabánya, 2010

Dávid Adél

Mutasd meg, mi lennél

Lépj elő és hagyd szuszogni.
Maradj bennem és boríts el.
Mutasd meg, mi lennél,
mert hiába marják ajkam fogaim.

Homály borítja be létemet,
megdagadva állok meztelen.
Harapj, hát harapj belém, ne sajnálj!
Utolért hát a telhetetlenség halmaza.

Mely szebb mint bármi,
és többet tart, mint a mindenség.
Nyújtsd hát kezéd, mert reszketek.
Nem tudom, mi ez, de szörnyű gyönyör.

Ragadj bennem mélyen, örökön-örökké,
hogy amikor majd derengőn állok,
talpam alatt ezernyi vízcseppel beborítva,
a mi folyamunk táplálja csupán.

Pécsi Ilona

Szeretet

Mint egy
híd pillérei
lelkedbe öntve
még kitéphetetlenül,
valaha volt arcok csendjei
tartják kifeszített szárnyaidd.
Jövendő mosolyok sűrű fátyla
köréd hullva szorosan betakar, s
a boldogság, ahogy vadul forogsz
mások sóhajának édes énekére,
elringat talán minden magányt.
Vággyal zárt szemed mögött
nevek meséi melengetnek
emlékké lett ölelések
bársonyával
örökre.

Éhség

Fagyott,
mozdulatlan
hiányaid itt állnak,
beléjük szöve mélyen
egy eltört remény szilánkjai.
Megkötözve fekszel, feletted,
akár egy hű holló, lebeg a nincs,
így nem találhat rád, hiába keres
a beteljesülés. Csalfa pillangója
tovatáncol, csak illata marad.
Mint üres álmok kongó zaját,
magadba rejtve hordasz
fáradt sóvárgásokat.
Szép ágyát a fény
hiába teríti,
dideregsz.

Szeretetéhség

Mint egy fagyott
híd pillérei mozdulatlan
lelkedbe öntve, hiányaid itt állnak
még kitéphetetlenül, beljük szöve mélyen
valaha volt arcok csendjei. Egy eltört remény szilánkjai
tartják kifeszített szárnyaid megkötözve. Fekszel, feletted
jövendő mosolyok sűrű fátyla, akár egy hű holló, lebeg. A nincs
köréd hullva szorosan betakar, s így nem találhat rád, hiába keres
a boldogság. Ahogy vadul forogsz, a beteljesülés csalfa pillangója
mások sóhajának édes énekére tovatáncol, csak illata marad,
elringat talán. Minden magányt, mint üres álmok kongó zaját,
vággyal zárt szemed mögött magadba rejtve hordasz,
nevek meséi melengetnek fáradt sóvárgásokat.
Emlékké lett ölelések szép ágyát a fény
bársonyával hiába teríti,
örökre dideregsz.

Fábián István

A pipacs éjszakája

félelmes virágzás indul,
csönd púposodik villó sötétben:
fürdesz, mint tyúk a porban.

a vad-mák most a minden,
színesztézia, pontos egybehallás:
mezőn a pipacs égre lobban.

vörös fátyla lüktet a szélben,
gyengesége mindig hitet vallás:
halhatatlan egy-azonosság.

mert ő az, aki az időt termi,
a leggyorsabban meghaló virág:
mire letéped, tenyereden hűl a semmi.

A Napút/Napkút-műhely július végén első ízben adta át a Prágai Tamás-díjat, melyet a szerkesztőségbe s egész éves pályázatára nagy számban érkező írások alapján ítél meg a rovatvezetők alkotta zsűri – leendő elsőkönyves alkotókat így kötethez segítve. 2016-ban Hajós Eszter prózagyűjteménye érdemelte ki az elismerést. A Vincze Judit tervezte díjoklevelet Szondi György folyóirat-főszerkesztő adta át a Magyar Írószövetségben rendezett Prágai-megemlékező est végén.

A 47 éves korában, súlyos betegség után tavaly augusztusban elhunyt József Attila-díjas író, költő, szerkesztő, irodalomtörténész a folyóirat, majd a kiadó prózaszerkesztőjeként közel húsz év alatt nagyon sok író fedezett fel, indított el. Hajós Eszter egyedi gondolatvezetésű, lüktető alkotásait a Prágai Tamás munkáját folytató Toót-Holló Tamás méltatta laudáló mondataiban.

A fényképfelvételeket Kállay Kotász Zoltán készítette.

döntésének el és föl nem ismerését sajnálom. Mert igaz, ha lenne ilyen szállóige, hogy „maradt, mint Kerecsényi” vagy „kiegyezett, mint Kerecsényi a törökkel”, a gyulai kapitány kevés megmaradt becsületét járatnánk le vele, aminek épp a visszaszerzésére teszünk szerényke kísérletet.

Zalán Tibor

E számunk szerzői

Báthori Csaba (1956) – író, kritikus, műfordító, esszéista, Budapest

Csörsz Rumen István (1974) – irodalomtörténész, régizénész, szerkesztő, Budapest

Dávid Adél (1985) – néprajzos, könyvtáros, Sepsiszentgyörgy (Románia)

Dávid Géza (1949) – oszmanista történész, egyetemi tanár, Budapest

Deák Piroska (1957) – jogász, Budapest

Fábián István (1953) – tervezőszerkesztő, grafikus, Budapest

Frankovics György (1945) – író, újságíró, néprajzkutató, Pécs

Gombos László (1967) – zenetörténész, tanár, Budapest

Hajós Eszter (1990) – egyetemi hallgató, Budapest

Heka László (1959) – jogász, docens, Szeged

Juhász Péter (1972) – környezetmérnök, Tatabánya

Kállay Kotász Zoltán (1969) – író, szerkesztő, Budapest

Lőkös Péter (1962) – germanista, Piliscsaba

Messik Miklós (1952) – MEVE-elnök, jogász, műemlékvédő, Budapest

Németh S. Katalin (1950) – irodalomtörténész, Celldömölk

Pécsi Ilona (1980) – szociálpedagógus, Cegléd

Rojkó Annamária (1962) – újságíró, szerkesztő, Budapest

Sal Antal (1946) – Budapest

Sternér Dániel (1992) – teológus, Mágocs

Szabó Tamás (1952) – szobrászművész, Budapest

Szentmártoni Szabó Géza (1950) – irodalomtörténész, Budapest

Tüskés Gábor (1955) – irodalomtörténész, egyetemi tanár, Budapest

Varga Szabolcs (1978) – történész, docens, Magyareregny

Varga Zoltán (1976) – helytörténész, Szigetvár

Vincze Judit (1983) – grafikus, Budapest

Virágh László (1939) – zeneszerző, művészeti vezető, költő, Budapest

Zalán Tibor (1954) – költő, író, drámaíró, Budapest

Maretics Erika (1961) – HR-referens, Budapest

Zrínyiáda

„A Zrínyit érő támadások közé tartozik, hogy valójában nem értett a védekezéshez, és át kellett volna adnia a parancsnokságot az egyik tisztjének. A források azonban ezt cáfolják, Zrínyi valójában a társaival együtt hozta meg a legfontosabb döntéseket.” (Varga Szabolcs)

„»Krisztus nevére kérlek, / ki velem maradna, / az éltét és javait / ha kész feláldozni, / higgyen bennem!« S vitézi, / mellé álltak hősei / egytől egyig híven.” (Német históriás ének, Csörsz Rumen István fordítása)

„A szigetvári várostrom történései egyaránt megihlették a horvát, a szerb, a magyar, a szlovák, a szlovén, a bosnyák, a török és más népek szerzőit, akik irodalmi műveikbe, képzőművészeti alkotásaikba, népi énekeikbe beleszórták a magyar és a horvát vitézek tetteit, másrészt, bosnyák és török oldalról saját katonáik hősiességét.” (Frankovics György)

„Sok magas rangú katonai és közigazgatási vezető, no meg csomó alacsonyabb beosztású társuk leste izgatottan, hogy hősiességük fejében milyen ellentételezésre számíthatnak. Leesik-e egy, az eddiginél fontosabb vagy zsírosabb poszt, esetleg »csak« néhány ezer akcse javadalomemelés lesz-e a jutalom, netán észre sem veszik buzgólkodásukat.” (Dávid Géza)

„Szulejmán szultán sírhelye hamarosan a törökök kedvelt zarándokhelyévé vált. A következő uralkodók a Magyarország ellen indított hadjárataik során mindig meglátogatták nagytiszteletű elődjük türbáját, hogy az újabb támadás sikeréért imádkozzanak.” (Sternér Dániel)

Ára: 800 Ft. Előfizetés: 6000 Ft.

Előfizethető személyesen valamennyi postán és a kézbesítőknél, a Magyar Posta Zrt.

(1) 303-3440-es faxszámán, a hirlapelofizetes@posta.hu e-mail-címen, valamint a szerkesztőségben.

A Napút elérhető az interneten: <http://www.naputonline.hu>

Számlaszám: OTP 11713005-20381185

A folyóirat támogatói:

